



NEMZETKÖZI STATISZTIKAI FIGYELŐ

2023/1.

TARTALOMJEGYZÉK

DEMOGRÁFIA.....	3
HAJNAL BÉLA: Létezik-e második demográfiai átmenet Kínában?	4
NÁDUDVARI ZOLTÁN: Háromgenerációs háztartások Németországban.....	10
RÓZSA GÁBOR: A háború várható hatásai Ukrajna népességének alakulására	16
TÁRSADALOM	23
HOLKA LÁSZLÓ: A munkaerőpiac változásainak 30 esztendeje Szlovákiában	24
HOLKA LÁSZLÓ: Miként osztják meg manapság a cseh felnőttek a háztartási tennivalókat? A vélekedések és a magatartások közötti viszony	29
HOLKA LÁSZLÓ: Mozgásra fel! Fellépések az elégtelen fizikai aktivitás leküzdéséért Európá- ban.....	32
GAZDASÁG	35
NÁDUDVARI ZOLTÁN: A nemzeti számlák nemzetközi módszertana során következő átdolgozá- sának kulcsterületei: a digitalizálás, a globális fejlődés, a jóllét és a fenntarthatóság	36
NÁDUDVARI ZOLTÁN: A költségvetés támogatásai és a monetáris éberség: az orosz–ukrán háború gazdaságpolitikai hatásai az Európai Unióra	42
NÁDUDVARI ZOLTÁN: Oroszország hanyatló nemzetgazdaságának kilátásai a gazdasági fejlődésre	48

Alapító főszerkesztő

Rózsa Dávid

Főszerkesztő

Fülöp Ágnes

Társfőszerkesztő

Pásztor Angelika

Rovatszerkesztők

Holka László (Társadalom)
Nádudvari Zoltán (Gazdaság)
Rózsa Gábor (Demográfia)

Lapterv és tördelőszerkesztő

Csaba Tímea

Nemzetközi Statisztikai Figyelő

ISSN 2416-0814

Megjelenik évente négyszer

IX. évfolyam 1. szám

Kiadó

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár
Budapest II., Keleti Károly u. 5.

Felelős kiadó

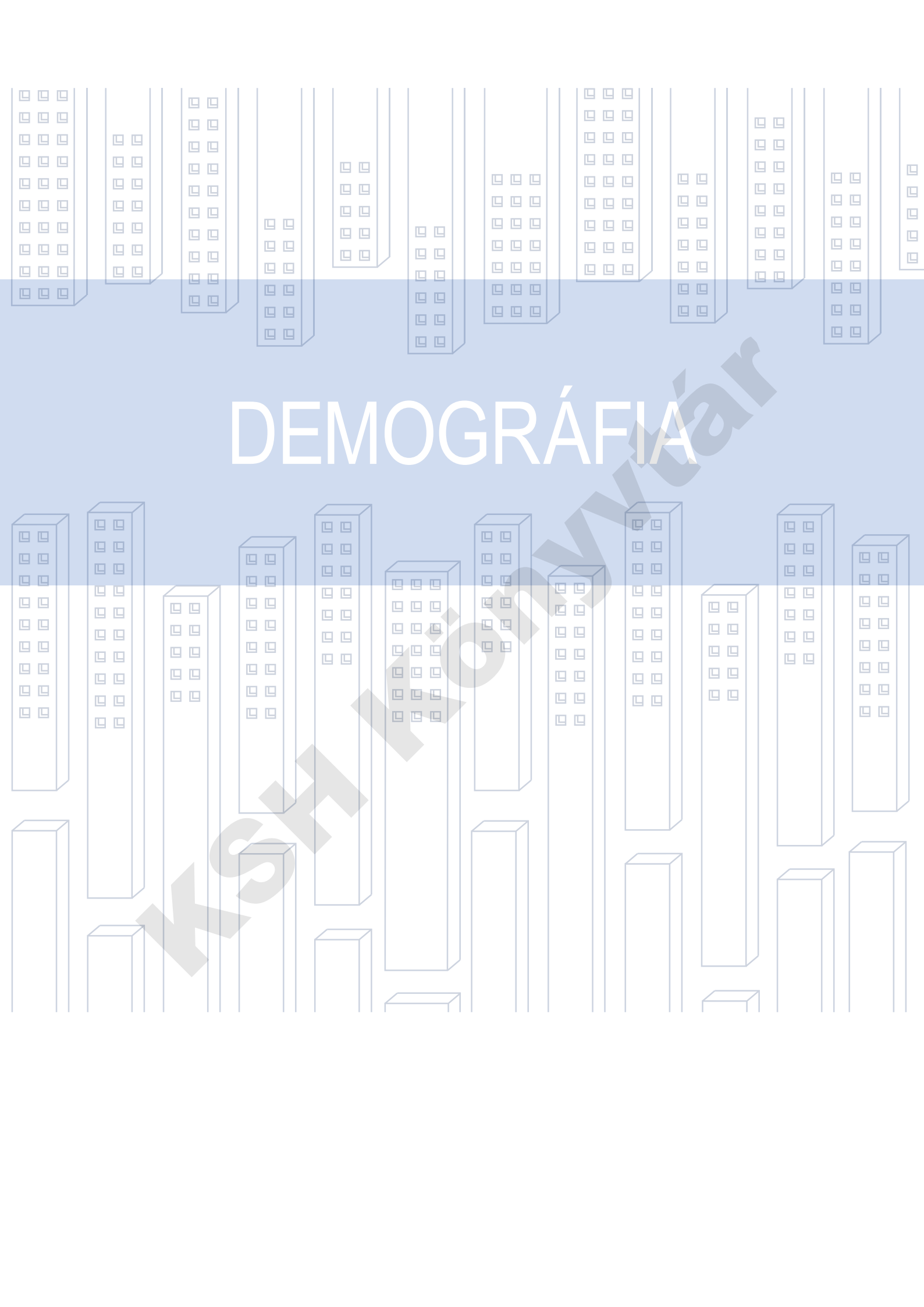
Kálmán Rita

A szerkesztőség elérhetősége

Telefon: +36 (1) 345-6041
E-mail: angelika.pasztor@ksh.hu

Honlap

[https://www.kshkonyvtar.hu/article/67/25/
nemzetkoezi-statisztikai-figyelo](https://www.kshkonyvtar.hu/article/67/25/nemzetkoezi-statisztikai-figyelo)



DEMOGRÁFIA

Létezik-e második demográfiai átmenet Kínában?

Jia Yu – Yu Xie: Is there a Chinese pattern of the second demographic transition?
China Population and Development Studies, 2022. 6. sz. 237–266.

DOI: [10.1007/s42379-022-00113-0](https://doi.org/10.1007/s42379-022-00113-0)

A második demográfiai átmenet számos nyugati országban nagyon alacsony termékenységgel és alternatív házasság- és családtípusok megjelenésével járt együtt. Kínában is megfigyelhető a házasságkötések elhalasztása, és egyre elterjedtebb a házasság előtti együttélés. A legalacsonyabb-alacsony termékenységet itt nem kísérte a házasságon kívüli születésgyakoriság emelkedése. A kínai társadalomban növekvő mértékű tolerancia figyelhető meg a házasságon kívüli szüléseket és a gyermektelenséget illetően. A házasságok relatíve stabilak maradtak, különösen a gyermeket nevelő házaspároknál. A kutatás egyik legfontosabb megállapítása, hogy a második demográfiai átmenet Kínában sajátosságokat mutat, amelyek a konfuciuszi kultúrában gyökereznek.

TÁRGYSZAVAK: demográfiai átmenet, termékenység, házasság, válás, házasság előtti együttélés, gyermektelenség, nők társadalmi és családon belüli helyzete, migráció, egygyermek-politika

Az 1970-es évek óta a nyugat- és észak-európai országokban a reprodukciós szint alatti (2,1 gyermek/nő) termékenység vált általánossá, amit a házasság előtti együttélés és a házasságon kívüli gyermekszülés növekedésének jelensége kísért. Az első demográfiai átmenetben a termelési mód változásai és az oktatási rendszer általánossá válása ahhoz vezetett, hogy a gyermekszülések száma folyamatosan csökkent. A posztindusztriális társadalomban nemcsak az anyagi források halmozása, hanem a megelégedettség is cél, ideértjük a magasabb rendű szükségletek kielégítését, mint az önmegvalósítást és az egyéni önállóságot. Az új családi viselkedésmódok, mint a gyermektelenség, a válás és a házasság előtti együttélés, nagyobb érzelmi megelégedettséggel járhatnak. A szexuális forradalom, a társadalmi nemek közötti egyenlőségért küzdő mozgalmak, az államok háttérbe szorulása és más társadalmi változások hozzájárultak ahhoz, hogy az emberek új családi viselkedésmódot alakítsanak ki. A második demográfiai átmenetben ezért nagyobb a felfogásbeli tényezők szerepe, mint az elsőben volt.

Coleman (2004) szerint a második demográfiai átmenet egyszerűen csak folytatása az elsőnek, mivel az újonnan megfigyelt jelenségek másodla-

gos jellemzői az első demográfiai átalakulásnak. Lesthaeghe (2010) azt hangsúlyozta, hogy az új átmenetben a nők felhatalmazásának, a döntésekben való szerepük növekedésének volt fontos hatása. Egy másik lényeges jellemzője, hogy a család megváltozott helyzete miatt nagyon eltérő a házasság és a gyermekszülés gyakorlata.

Kínában az elmúlt évtizedekben jelentősen emelkedett a születéskor várható élettartam. 1950 és 2010 között a férfiak körében 42,2 évről 74,6-re nőtt ez az érték, míg a nőknél ugyanez 45,6 évről 78,4-re változott. A leggyorsabb demográfiai változás 1970 és 1977 között ment végbe, amikor a teljes termékenységi arányszám felére (5,8-ról 2,9-re) esett vissza. Az 1980-ban bevezetett egygyermek-politika hatására az 1990-es évek elejére a termékenység a reprodukciós szint alá süllyedt. Ezzel az 1978-ban megindított gazdasági reform és az ezt kísérő felfogásbeli változások nyomán csökkent a családnagyság, és kitódott az első házasságkötési kor is. Az új évezredbe lépve e folyamatok még erősebbekké váltak, beleértve a csökkenő házassági kedvet, a házasság előtti együttélést és a válási arányt. 2020-ra a kínai KSH szerint a teljes termékenységi arányszám 1,3-re csök-

kent, jelezve, hogy Kína a legalacsonyabb-alacsony termékenységű társadalmak sorába lépett. Mindezekkel együtt is érdekes, hogy a házasságon kívüli születési arányok marginálisak maradtak.

A felfogásbeli változásoknak a családi kultúrában jelentkező következményei ma még nem teljesen világosak. Kiemelhető, hogy a kínai családokra hatott a hosszú évszázadokra visszatekintő konfuciuszi kultúra, valamint az évtizedek óta fennálló kommunista rendszer. Megállapítható, hogy a második demográfiai átmenet Kínában az európaiától eltérő kulturális és politikai okok miatt csak sajátosságaival együtt értelmezhető. A kínai társadalomban a legfontosabb intézmény a hagyományos család volt. Az ember napi élete: a mezőgazdasági termelés, a bizalmi viszony, a gondozási munka, az oktatás-nevelés a családban zajlott. A társadalmi nemek közötti aszimmetria a tradicionális kínai család egyik fő jellemzője. A lányok csak átmeneti tagjai voltak a családnak, mert házasságuk után már a férjük családjához költöztek és oda is tartoztak. A férfi családfőnek alapvető hatalma volt a családtagok felett. A konfucionizmusban előnyt jelent, ha a családtagok lemondanak személyes érdekeikről a család javára. A legnagyobb kínai klánoknak hatalmuk volt a civil viták eldöntésére és a családi tulajdonú földek kijelölésére. Kötelességük volt ellátni a közösségi szolgáltatásokat, mint például az öntözőrendszerek építését és az iskolák támogatását. Joguk volt megbüntetni a családtagokat, ritkán és extrém ügyekben még a halálbüntetés kiszabása is rájuk volt bízva, az állam jóváhagyása nélkül.

Az általánosan elterjedt korai házasság jellemezte a tradicionális kínai társadalmat. A szexualitás elsődleges célja a nemzés volt és nem az örömszerzés. A szülő-gyermek kapcsolat fontossága megelőzte a házastársak közötti köteléket. Általában a szülők választották ki gyermekük leendő házastársát, a család érdekeinek megfelelően. A házasság előtti szexuális kapcsolat tiltott volt, hogy fenntarthassák a család vérvonalának tisztaságát, különösen a nőknél. A család legfontosabb funkciója a reprodukció volt, főleg a fiúk születése váltott ki nagy örömet. A terméketlen nőket és azokat, akik nem szültek fiúkat elkergethették a háztól, így lehetőséget adva a férjnek, hogy újr házassághoz jusson. A több fiú igazi főnyereményt jelentett a családoknak: munkaerejükkel növelték a mezőgazdasági termelés nagyságát és támaszkodhattak öregségükben a gondoskodásukra, de hatékonyan védték meg a család érdekeit is (termőföld, víz, egyéb erőforrás). Az ambiciózus családok egy

része taníttatta fiait, akik később elősegítették az egész család felfelé irányuló mobilitását.

A nők alárendelt szerepe évezredek óta megszokott volt a konfuciuszi kultúrában (Zou [2009]). A nőknek először lányként engedelmességniük kellett az apának, azután feleségként a férjnek, özvegyként pedig a fiaiknak. A nők nem járhattak iskolába, nem kezdeményezhettek válást, özvegyként pedig nem házassághozhatottak újra. Nagy hátrányokat szenvedtek el az oktatásban, a vagyontárgyak birtoklásában és a közügyekben való részvételt illetően is. 1911-ben a forradalom megbuktatta a Csing dinasztíát, a következő évtizedekben az ország számos átmenetet élt át, ami 1949-ben a kommunista forradalom győzelmével, majd az 1966 és 1976 közötti kulturális forradalommal ért véget. Ennek eredményeként a kínai hagyományos család nagy átalakuláson, erózió ment át.

A kormánypolitika és a törvényhozás közvetlen hatást gyakorolt a kínai családokra. Az egyik legnagyobb hatású változást az 1980 és 2016 között érvényesített egygyermek-politika hozta, melynek eredményeként a termékenység a reprodukciós szint alá esett (Whyte et al.) A cél az ország népességgyarapodásának lassítása volt (a meg nem született gyermekek számát 60–80 millióra becsülik – HB). Az 1950-ben életbe léptetett házassági törvény a férfiaknál 20, a nőknél 18 évben határozta meg a házasságkötés alsó korhatárát, a gyermekek házasságát megtiltották. 1980-ban e korhatárokat 22 és 20 évre emelték fel, 1950-ben eltörölték a „megrendezett” házasságokat, és a kölcsönös szerelmen alapuló házasságkötéseket szorgalmazták. Ettől kezdve a nőknek is jogukban állt a válás kezdeményezése, az özvegy nőknek pedig engedélyezték az újr házassághoz. Míg az 1980-as házassági törvény a házasság nélkül élőket illegális együtt élőknak nevezte, a törvény 2001. évi módosítása már semleges szóhasználattal nem házassági kapcsolatokról beszélt, megszüntetve az ilyen kapcsolatban élők negatív megítélését.

Az 1978-ban megindított gazdasági növekedést gyors urbanizáció követte, melynek eredményeként évente 10 milliók hagyták ott falusi otthonukat és költöztek városba. A felnőtt gyermekek kikerültek a szülők hatásköréből, így gyermekeik életére gyakorolt hatásuk jelentősen gyengült. A megnövekedett szabadság megváltoztatta a fiatalok életstílusát, ami együtt járt a házasság előtti szexuális élettel és a házasság nélküli együttéléssel. A növekvő anyagi elégedettség és az individualizmus hatására a családok magatartása kevésbé függött mások döntéseitől. A kínai

emberek egyre inkább toleránssá váltak a tradicionálisan elfogadhatatlan családi mintákkal kapcsolatban, mint például a házasság előtti szexuális élet, a házasság nélküli együttélés és a válás.

Ezek a változások együtt jártak a nők hatalmi egyenjóságának jelentős kiterjedésével. 1949 után a nők helyzetének liberalizálódása volt az egyik leglényegesebb momentum. A nőket bátorították arra, hogy lépjenek be a munkaerőpiacra, váljanak kenyérkeresővé. Gazdasági autonómiájuk megszerzésével kezdték visszautasítani a hagyományos családi szerepüket. A nők iskoláztatása is jelentős fejlődéssel járt. 1956-ban például 20 millió lányt írtak be az általános iskolába, ami példátlan volt Kína történetében. Főiskolai képzésük expanziója 2000 körül kezdődött el. Ma már a fiatalabb korcsoportokban is iskolázottabbak a kínai nők, a főiskolai és egyetemi végzettségű nők aránya meghaladja a férfiakét. A nők gazdasági függetlensége már nem teszi szükségessé a házasságot. Így a magasan iskolázott nők egy része elhalasztja mind a házasságát, mind az anyává válását.

A hagyományos családi kultúra azonban nem tűnt el teljesen Kínában. Még ma is sokan egyetértenek abban, hogy a családtagoknak kötelességük az egész családot sikeressé tenni és folytatni kell a család vérvonalát. A gyermekek továbbra is a család magját alkotják. A gyermektelenség még ma is kedvezőtlen megítélésű, különösen a gyengén fejlett régiókban. A mintavételes felvételek szerint valójában csak nagyon kevesen szándékoznak gyermektelenek maradni. A gyermektelenségi arány a házasságban élő párok körében igen alacsony. A nyugati társadalmaktól eltérően (ahol sok feleség lemond az anyaságról) a kínai házas nők még szeretnének gyermekeket szülni.

Manapság igény fogalmazódik meg sok szülőben, hogy gyermekeik iskoláztatása a lehető legjobb legyen, ami biztosítja majd a felfelé irányuló társadalmi mobilitást. Figyelemre méltó, hogy az igény a kínai családok minden társadalmi-gazdasági típusánál jellemzővé vált, míg a nyugati társadalmakban az alsóbb osztályokhoz tartozóknál nem tekinthető tipikusnak. A kínai szülők boldogsága akkor teljes, ha lát-

Születési évjárat	< 1950	1950–59	1960–69	1970–79	1980–84	1985–89
Férfi						
Medián házasságkötési kor	23,3	24,4	23,3	24,3	25,2	26,0
Házasságkötési arány:						
25 éves kor alatt (%)	65,8	57,8	71,5	56,4	48,3	41,6
30 éves kor alatt (%)	89,9	91,8	93,1	87,6	81,5	72,6
35 éves kor alatt (%)	95,4	96,7	97,2	93,6	88,9	nincs adat
40 éves kor alatt (%)	96,6	97,5	97,8	95,2	nincs adat	nincs adat
Nő						
Medián házasságkötési kor	20,2	22,6	21,9	22,4	23,1	23,3
Házasságkötési arány:						
25 éves kor alatt (%)	89,5	81,4	88,4	80,5	74,4	68,2
30 éves kor alatt (%)	98,0	97,0	97,3	96,5	94,2	90,9
35 éves kor alatt (%)	99,2	98,7	99,0	98,9	97,2	nincs adat
40 éves kor alatt (%)	99,5	99,1	99,3	99,1	nincs adat	nincs adat

1. táblázat: Az első házasságkötés kora a kínai férfiaknál és nőknél születési évjárat szerint

Forrás: Kínai családpanel-vizsgálat 2018.

ják, hogy gyermekeik a társadalmi ranglétrán feljebb jutva meghaladják szüleik szintjét.

A tanulmány adatai három forrásból táplálkoznak. Az első a 2020. évi kínai népszámlálás, amelyből az első házasságkötési kor számítható ki. A második a kínai családpanel-felvétel (China Family Panel Studies – CFPS), amelyből a második demográfiai átmenet fő mutatói kalkulálhatók (házasság nélküli együttélési arány, válási ráta, házasságon kívüli szülések aránya stb.). Ez a Pekingi Egyetem által 2010-ben indított felvétel reprezentatív minden főbb mutatót tekintve. Az összeírások 2010 és 2020 között két évenként hat hullámban zajlottak le. A felvételben részletes információkat gyűjtöttek a 18 és 50 év közöttiek körében a házasságról, a termékenységről, a változó családi viselkedésmódról és a termékenységi szándékokról. Kiegészítésként egy harmadik adatforrást is felhasználtak a gyermekszülés és a gyermeknevelés témaköréből (Chinese Intention and Behavior of Childbearing and Parenting Survey – CIBCPs). Ebből ismerhető meg például a válás előtti házasságtartam hossza. Vizsgálják „az anyaság teszi a nőket teljessé” állításról alkotott véleményt is, hogy felmérjék a gyermektelen nőkkel kapcsolatos toleranciát. A CIBCPs-felvételben feltették „az egyedülálló nőknek van-e joguk szülni” kérdést is, amivel a házasságon kívüli szülésekhez való viszonyt kívánták feltárni. Kérték továbbá „a szülőknek soha nem kellene elválniuk a gyermekek érdekében, még boldogtalan házasság esetén sem” állításról a válaszolók véleményét.

	<1970	1970–79	1980–84	1985–90	1990–94
Férfi					
Házasság előtti együttélési arány (%)	4,4	20,4	30,6	38,2	(22,8)
Medián együttélési időtartam (hónap)	6	6	9	6	(6)
Átlagos együttélési időtartam (hónap)	14,9	10,1	12,9	10,8	(11,9)
Nő					
Házasság előtti együttélési arány (%)	3,3	14,9	27,5	33,9	(21,4)
Medián együttélési időtartam (hónap)	6	6	7	6	(6)
Átlagos együttélési időtartam (hónap)	14,5	10,2	12,1	10,9	(11,1)
Gyermekszülések aránya az együttélés idején (%)	6,9	5,7	9,8	9,5	(4,5)

2. táblázat: A házasság előtti együttélések gyakorisága és időtartama, valamint az ilyen együttélés alatti gyermekszülések gyakorisága

Forrás: Kínai családpánél vizsgálat, 2018.

Megjegyzés: Az 1990 és 1994 között születettek adatai további pontosításra szorulnak, ezért zárójelben szerepelnek.

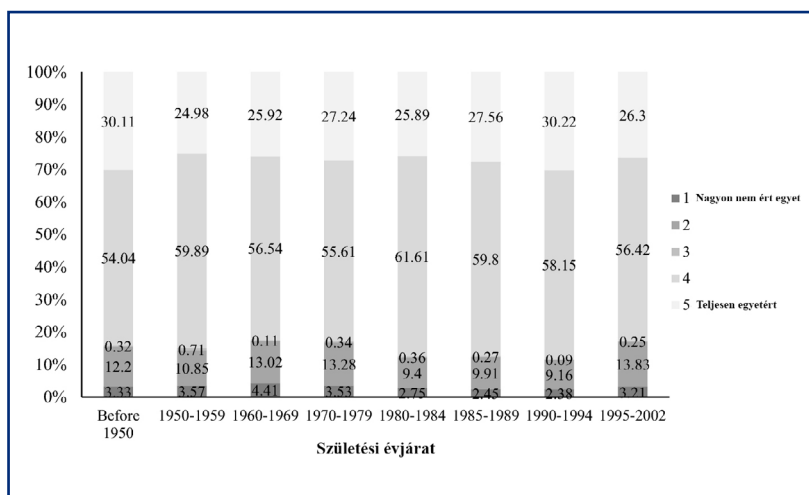
A mintában lévőket 8 korcsoportba sorolták: 1950 előtt születettek, majd 1950 és 1959, 1960 és 1969, 1970 és 1979, 1980 és 1984, 1985 és 1989, 1990 és 1994, végül 1995 és 2002 között világra jöttek. Az első házasságkötési kor 1980 és 2019 között a férfiaknál 24,5 évről 28,5-re, míg a nőknél ugyanez 22,7 évről 26,9-re emelkedett. A Covid19 miatt 2020-ban ez az érték a férfiaknál 29,4 évre, a nőknél 28,0-re növekedett, amivel megközelítette Japán és Dél-Korea ilyen adatait. 1970 előtt mind a férfiak, mind a nők 95%-a 30 éves koráig már megházasodott. 1970 után a 95%-os házassági arány 35 éves korra tolódt ki (*Ji [2015]*). A nők hipergámiája (érdekből való házasság egy magasabb társadalmi státuszú férfival – HB) folytatódott, annak ellenére, hogy a kínai nők társadalmi helyzete sokat fejlődött. A mai Kínában a párválasztást illetően a legnehezebb helyzetben a magasan iskolázott nők és az iskolázatlan férfiak vannak. Arányuk mindkét csoportban 40 éves korban eléri a 10%-ot. Az 1970 után született nők között már nagyon kevés a hajadon.

A házasság előtti együttélés az 1970 előtt születetteknél csak 5%-os, de az 1985 és 1989 között világra jötteknél ez az arány több mint egyharmadot tesz ki.

Ennek ellenére az együttélés átmeneti jelenségnek tekinthető. A házasság nélküli együttélés átlagos időtartama 1 év mindkét nem esetében. Az ilyen típusú együttélők körében a gyermekszülési arány enyhén emelkedik (az 1980 előtt születetteknél 6%, a fiatalabbaknál 10% körüli). Kínában az 1970 előtt születetteknél a 30. házassági évfordulóra

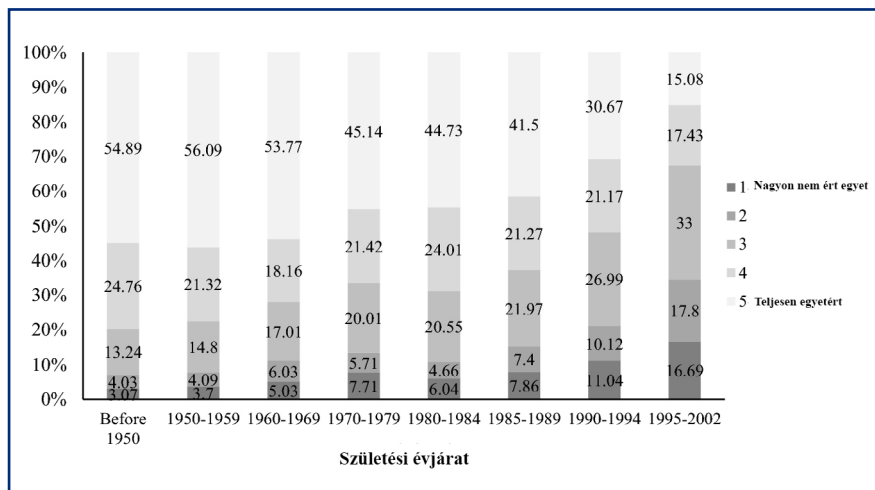
a házaspárok mindössze 4%-a vált el. Az 1970 után világra jötteknél a házasságkötéstől számított 20 év után a párok 5%-a bontotta fel a házasságát. Az 1990 és 1994 között születettek kohorszában a házasságok felbomlása felgyorsult. A házasságok stabilitásának egyik fő oka, hogy a gyermekek felnevelésének igénye mélyen gyökerezik a kínai emberekben. A szülők minden korcsoportjának több mint 80%-a egyetért abban, hogy a válás árt a gyermekeknek. A szülők fele abban is egyetért, hogy a gyermekek érdekében akkor sem kell elválniuk, ha házasságuk boldogtalan. Az 1990 és 1999 között kötött házasságoknál viszont a gyermekek 95%-a még házasságban élt 20 év múltán, de a gyermektelen párok egynegyede már elvált.

Ahhoz képest, hogy a házasságon kívül szült anyákat a konfuciuszi szemlélet erkölcsstelennek ítélte (még 1949 után is bírságot kellett fizetniük az ilyen



1. ábra: „A válás káros a gyermekek szempontjából”. Vélemények születési évszámok szerint

Forrás: Kínai családpánél-vizsgálat, 2020.



2-a ábra: „Az anyaság teszi teljessé a nő életét.” A kínai férfiak véleménye születési évjáratok szerint

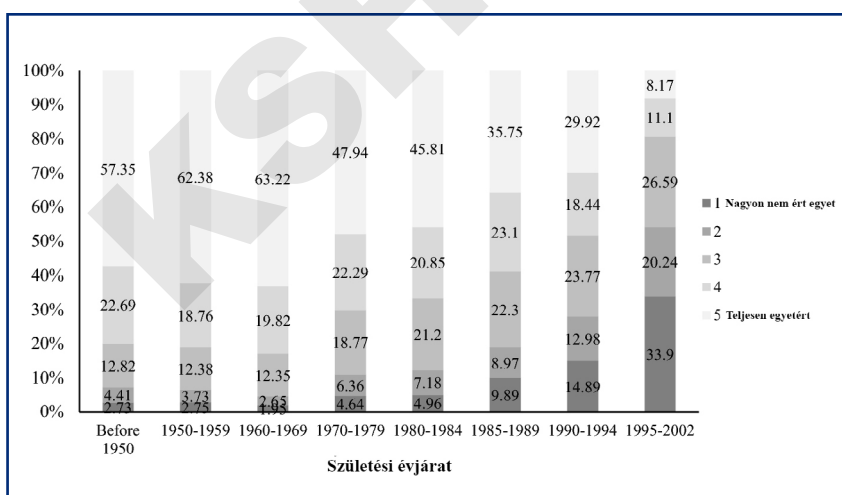
anyáknak), mára sokat változott a helyzet. „Az egyedülálló anyáknak joguk van szülni” állítással már a kínaiak 85%-a egyetért. Mára a házasság előtti szexuális élet és a házasság előtti együttélés széles körben elfogadottá vált. Az 1985 és 1989 között született nők egyharmada várandós volt a házasságkötéskor, míg ez az 5 évvel későbbi évjáratoknál 41%-ot ért el. A házasság nélkül szült nők több mint fele 1 éven belül férjhez ment, 3 éven belül pedig több mint kétharmaduk. Mindez arra utal, hogy a kínai gyermekeknek csak elenyésző része nevelkedik fel család nélkül. A házasságon kívüli szülések elfogadottsága és a csonka családban felnövő gyermekek enyhén emel-

kedő száma ellenére a család még ma is a legmeghatározóbb együttélési forma Kínában.

Az 1995 és 2002 között született nőknek kevesebb, mint 20%-a ért egyet azzal az állítással, mely szerint „az anyaság teszi teljessé a nőt”, de több mint egyharmaduk erősen szembelyezkedik ezzel a véleménnyel. Érdekes, hogy a férfiaknál a gyermektelenségi szándék kisebb (4%), mint a nőknél, akik között az 1990-es évtizedben született nőknél már eléri a 10%-ot. Mégsem várható, hogy a közeljövőben a gyermektelenségi ráta jelentősen emelkedjen, miközben Japánban és Hongkongban ez az arány 30% közelében jár (Sobotka [2021]).

A tanulmány történeti szemléletben mutatja be az elmúlt hét évtized népesedési változásait Kínában. A második demográfiai átmenet nyugati országokban tapasztalt jellemzői itt is megjelennek (alacsony termékenység, házasság előtti együttélés, válás stb.), de számos sajátossággal. A nők helyzetének mélyreható változásai nemcsak a munkaerőpiaci, hanem a családban elfoglalt helyüket is átalakított. A tradicionális kínai család nem tűnt el, de térben és viszonyrendszerében is visszaszorult, a gyermekközpontúság viszont megmaradt. Kínában 2016-ban még 17,9 millió újszülött látta meg a napvilágot, ami 2021-re 10,6 millióra, 2022-ben pedig 9,65 millióra csökkent. 1949 óta először természetes fogyás következett be. A teljes termékenységi arányszám 1,15-ra süllyedt, amivel a világ egyik legkisebb rátáját tudhatja magáénak. A megalkuvást nem tűrő zéró-Covid19 politika nemcsak a gazdaságban okozott károkat, hanem mély és tartós visszaesést hozott a gyermekvállalási hajlandóságban is.

HAJNAL BÉLA



2-b ábra: „Az anyaság teszi teljessé a nő életét.” A kínai nők véleménye születési évjáratok szerint

IRODALOM

- COLEMAN, D. [2004]: Why we don't have to believe without doubting in the „Second Demographic Transition” – Some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research*, 11–24. <https://www.jstor.org/stable/23025433>
- Jl, Y. [2015]: Between tradition and modernity: „Leftover” women in Shanghai. *Journal of Marriage and Family*, 5. sz. 1057–1073. <http://www.jstor.org/stable/24582721>.
- LESTHAEGHE, R. [2010]: The unfolding story of second demographic transition. *Population and Development Review*, 2. sz. 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- SOBOTKA, T. [2021]: World's highest childlessness levels in East Asia. *Population et Sociétés*, 11. sz. 1-4. <https://doi.org/10.3917/popsoc.595.0001>
- WHYTE, M. K. – WANG, F. – CAI, Y. [2015]: Challenging myths about China's one-child policy. *The China Journal*, 74. sz. 144–159. <https://doi.org/10.1086/681664>
- ZUO, J. [2009]: Rethinking family patriarchy and women's positions in presocialist China. *Journal of Marriage and Family*, 3. sz. 542–557. <http://www.jstor.org/stable/40262901>

Háromgenerációs háztartások Németországban

Tim Hochgürtel: Haushalte mit drei Generationen

Wirtschaft und Statistik, 2021. 5. sz. 114–128. o.

URL: <https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2021/05/haushalte-drei-generationen-052021.html>

A 2020. évi németországi mikrocenzus új megközelítéssel mérte fel a magánháztartás tagjainak családi hálózatát. Az életkörülmények egyik mutatója a többgenerációs háztartások hálózatainak száma, ezen belül a háztartásfőhöz viszonyított leszármazási láncolat a 3 nemzedékben. Egymással összehasonlíthatók a II. és III. generáció tagjainak száma szerinti részminták statisztikai változói, például a nettó ekvivalens jövedelem alakulására, eloszlására, a bevándorlók családjaira vonatkozóan. A háromnemzedékes (háromgenerációs) háztartások adatsorozatai eltérnek a népesség egészére jellemzőktől.

TÁRGYSZAVAK: mikrocenzus, magánháztartás, háztartásfő, rokonsági hálózat, háromnemzedékes (háromgenerációs – 3G) háztartás, bevándorlók háztartása, ekvivalens jövedelem, Németország, 1972–2019

Németország új, hivatalos statisztikája a magánháztartás személyeinek jellemzőit és családi kapcsolatait a népesség 1%-os képviseleti mintáját felmérő mikrocenzus adataival mutatja be. Az évente ismételt mikrocenzus kérdőíve egyebek mellett felméri a háztartás tagjainak foglalkoztatottsági változóit, képzettségét, jövedelmét. A mikrocenzus-sorozat kezdő éve a nyugatnémet tartományokban 1957, a keletnémetekben 1991. A gördülő képviseleti mintába választott háztartás legfeljebb egymást követő 4 tárgyévben válaszol a mikrocenzus kérdéseire, majd új mintavétel következik. A minta részeként felmérték a háromgenerációs háztartásokat is (Hochgürtel–Weinmann [2020]).

A mintába választott háztartás lehet egyszemélyes vagy több együtt élő személyt, családot tartalmazó, amennyiben jövedelmi/fogyasztási közösséget alkotnak. A háromnemzedékes háztartásoknál felméri az egyes nemzedékeket. A részminták kialakítása elhatárolja a családban élő gyereket (I. generáció), a háztartásfőt és párját, valamint oldalági családtagjaikat (II.), továbbá a háztartásfő és párja szüleit, más felmenőit (III.) tartalmazó három nemzedék szintjeit.

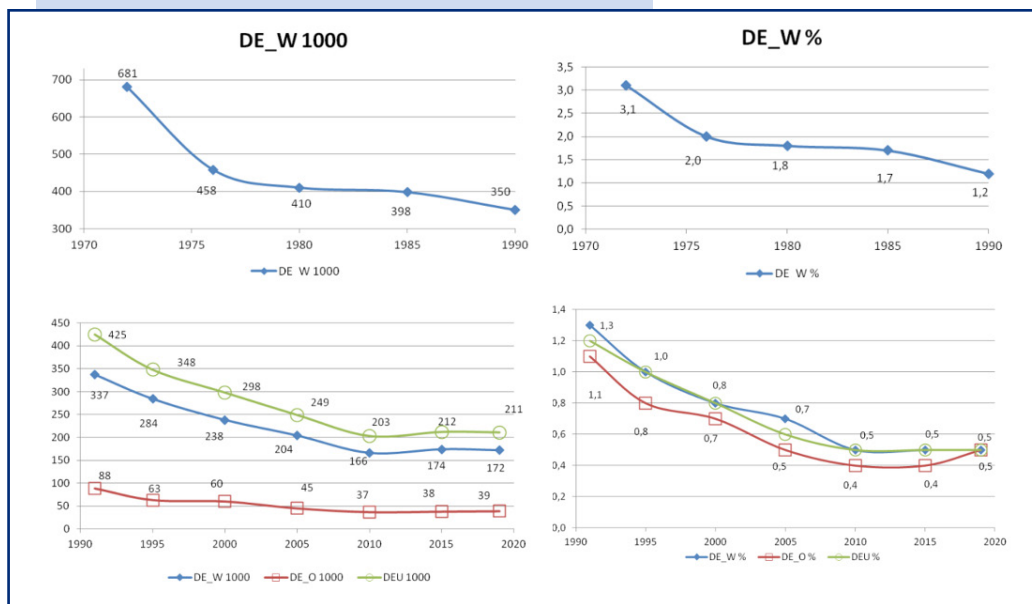
tartások arányának és demográfiai jellemzőinek alakulását. – NZ

A mikrocenzusban a 2020. tárgyévtől hatályos új koncepció szerint mérik fel a magánháztartás jellemzőit, és kialakítják a család nemzedékeit elhatároló hálózatot, amely a háztartásfőhöz viszonyítva határozza meg a felmért leszármazási kapcsolatokat. A rokoni kapcsolati hálózat I. szintje tartalmazza a háztartásban élő gyereket, a II. szint a gyerek szüleinek nemzedékéé, a III. szint az együtt lakó idősebb (felmenő) családtagoké (Hundenborn–Enderer [2019]).

A rokoni kapcsolati hálózat a gyermek-szülő (I–II. vagy II–III. nemzedék) kapcsolat minden jogi helyzetére és életkorára vonatkozik. A vér szerinti, fogadott, nevelt és gondozott gyermekeknek azonos a besorolása az életkoruk szerinti három nemzedéki szinten. A nemzedékek szerinti származási, rokoni hálózat tartalmazza a háztartásban élő nagykorúak társát és gyermekeit, továbbá a közös háztartásban élő nagyszülőt, dédszülőt stb. A 2019. évi korfa összehasonlítja a háromnemzedékes és az összes többi (nem 3G) háztartás tagjainak népességen belüli százalékos megoszlását a férfiak és nők életkora szerint.

A felmért rokoni kapcsolati hálózat meghatározza a magánháztartásban élők háztartásfőhöz vi-

— A bevándorlók népességen belüli aránya ugrásszerűen nőtt 2015-től, ez is magyarázhatja a 3G ház-



1. ábra: A háromnemzedékes háztartások száma (bal oldali ábrák, 1000 egység) és számaránya (jobb oldali ábrák, százalék (összes háztartás = 100) Németországban és két részében, 1972–2019

*Az ábrát az ismertető készítette a tanulmány egyik táblázata alapján. DEU az országos adat, DE_O a keletnémet, DE_W a nyugatnémet háromnemzedékes háztartások jele. Az 1972 és 1990 közötti nyugatnémet mikrocenzusok adatai a két felső ábrán láthatók. Akkor 2 évtized alatt a háromgenerációs háztartások aránya 3,2%-ról 1,2%-ra csökkent, majd ez a tendencia az egyesülés után is folytatódott.

nemzedékek önálló háztartásának, mint a kisebb településeken. A többnemzedékes háztartás gyakoribb a mezőgazdasági térségekben, a felmért agrárháztartás jellemzője, hogy tagjainak legalább a fele mezőgazdasági tevékenységű.

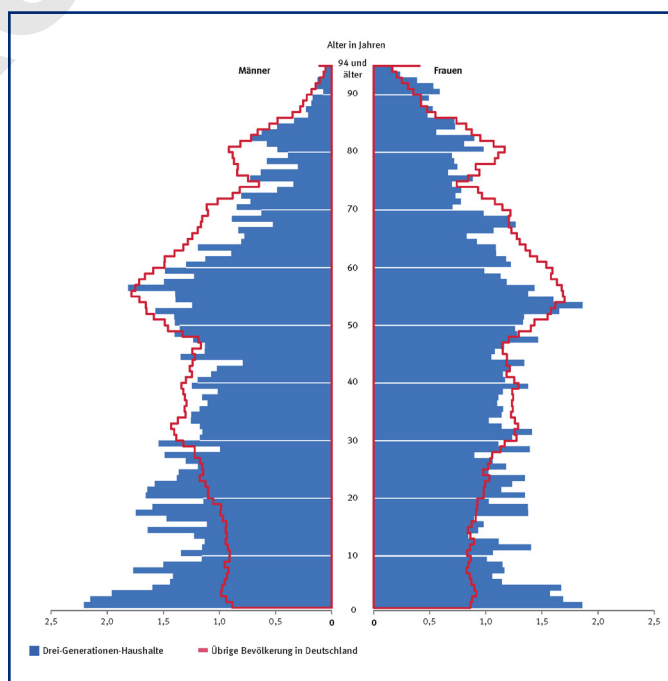
— Viszonylag nagy a 3G háztartások számaránya a gyerekevelő családok mintájában. A háromnemzedékes háztartás számaránya összefügg a család jöve-

szonyított egyenes és oldalági rokoni kapcsolatait, elhatárolva az I., II. és III. nemzedék szintjét. Külön hálózatba sorolhatók a magánháztartásban élő, de más háztartásfőhöz tartozó felmért személyek, például az együtt lakó bérelő, (idegen) gondozott.

A németországi éves mikrocenzus háztartásainak újabb változói a 2020. tárgyévtől:

- a nemzedéki hálózat,
- a személyek egyéni nemzedéki hovatartozása,
- a háztartás nemzedékeinek száma.

A mikrocenzus képviseleti mintájába választott németországi magánháztartásnak legalább egy 16 évesnél idősebb személy a tagja. A háromnemzedékes háztartások száma, illetve népességen belüli számaránya csökkent az évtizedek során és a demográfiai mutatóik egymástól különbözők az ország szövetségi tartományai szerint. A városi életforma, lakáskínálat rendszerint nagyobb esélyt ad a fiatalabb



2. ábra: A háromnemzedékes (kék hasábdiaagram) és a többi háztartásban élők (piros grafikonvonal) korfája nemek (a férfiak bal oldalon, a nők jobb oldalon) és életkor szerint Németországban, 2019, százalék (a minta csoportja = 100)

delmi helyzetével, korösszetételével. A többnemzedékes háztartás a családon belüli transzfer egyik kerete, képes megoldani a rászoruló családtag rendszeres elátását, gondozását, felügyeletét. A korábbi tárgyévben felmért és az I. nemzedékhez sorolt családtagok az aktív életkorban dönthetnek a saját külön magánháztartás létesítéséről, végleges elköltözésről. A másik változás jellemzője, hogy amikor a III. nemzedék időskorú tagjait tartósan gondozni kell, az (élethosszig tartó) összeköltözéssel változik a magánháztartás korábbi rokoni kapcsolati hálózata. – NZ

A tanulmány elemzi a háromnemzedékes háztartásokat a családi helyzet és az életforma szerint, összehasonlítja jellemzőiket a többi (nem 3G) németországi magánháztartásokéval nemzedékek szerint (Hochgürtel–Wilke [2022]).

Elemezhetők a háromnemzedékes háztartások felmért mutatói személyi összetétel szerint, meghatározható az I., II. és III. nemzedékhez tartozók átlagos száma és életkora a 4 részmintában.

A nettó ekvivalens jövedelem alakulása a nemzedéki részmintákban összefügg a háztartás aktívkorú

Statistikai mutatók	I. nemzedék			II. nemzedék			III. nemzedék		
	1000	Minta	Egyéb*	1000	Minta	Egyéb*	1000	Minta	Egyéb*
		háztartás, %*			háztartás, %*			háztartás, %*	
Családi helyzet									
Háztartásfő és partnere	11	3,5	16,2	345	89,3	87,8	285	100	98,9
Gyerek	312	96,5	83,8	41	10,7	12,2	X	X	1,1
Életforma									
Gyerekes párok	219	67,7	73,5	287	74,4	46,1	38	13,5	15,4
Egyedülálló gyerekekkel	95	29,3	13,9	89	23,0	8,1	11	3,8	4,2
Pár gyerek nélkül	/	/	4,1	6	1,5	22,9	111	38,8	48,2
Egyedülállók	6	1,8	8,6	/	/	22,8	126	44,0	32,2

1. táblázat: A háromnemzedékes és a többi háztartásban élők száma és számaránya nemzedékek, családi helyzet és életforma szerint Németországban, 2019

*A tanulmány táblázatának adatai, jelölései, a százalékos megoszlásokban a részminta = 100.

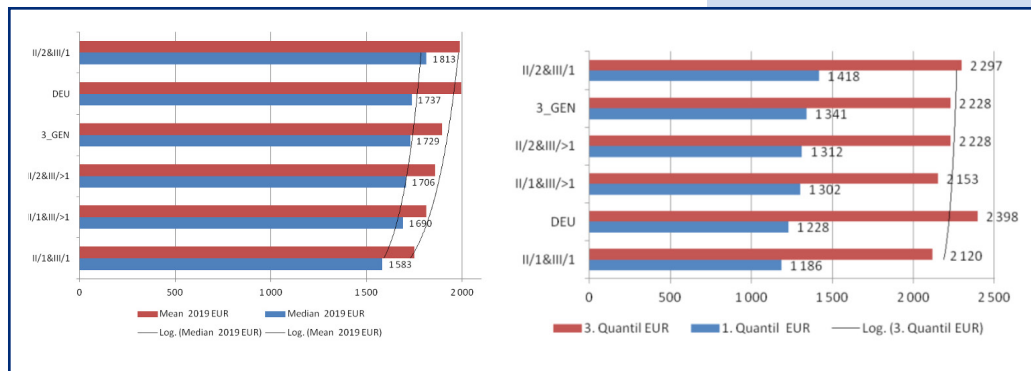
Az 500 főnél kisebb felmért adatot jelöli. A III. nemzedék további gyermek-szülő kapcsolata nem állapítható meg (X jellel). A nem háromnemzedékes háztartás azonban tartalmazhat a III. nemzedékhez nem tartozó felnőt (1,1%) is, például ha háromnál több együtt élő nemzedék van, és a legidősebb családtag a dédszülő.

A részminta II. és III. nemzedékeinek jellemzői* (személyek száma)	Esetek száma	Arány	A nemzedékek átlagos mutatói a részmintában, a személyek					
	1000	%	száma, a nemzedék jele			életkora (év), a nemzedék jele		
			I	II	III	I	II	III
1 fő/II & 1 fő/III	36	17,2	1,27	1,00	1,00	15,9	44,0	69,3
1 fő/II & >1 fő/III	24	11,3	1,30	1,00	2,01	10,2	36,0	63,3
>1 fő/II & 1 fő/III	100	47,3	1,66	2,07	1,00	14,2	44,2	72,6
>1 fő/II & >1 fő/III	51	24,2	1,59	2,35	2,01	8,6	32,5	62,4

2. táblázat: A háromnemzedékes háztartásban élők összetétele a nemzedéki szintek* szerint Németországban, 2019

*A II. nemzedék szerinti hálózat átlagos gyerek-száma (I. nemzedék) a 3. sorban a legnagyobb

(1,66), az együtt élő gyerekek átlagos életkora ugyanitt 14,2 év. Ugyanebben a részmintában a legmagasabb a III. nemzedék átlagos életkora (72,6 év), itt az időskorú családtagoknak nincsen (már) párjuk.



3. ábra: A háztartás nettó ekvivalens jövedelme részminták és statisztikai mutatók* szerint Németországban, 2019, EUR/fő

*Az ábrát az ismertető készítette a tanulmány táblázatának adataiból. DEU az országos adat, 3_GEN a mikrocenzus összes háromnemzedékes háztartásának indikátora, a 4 rész minta jelölése a 2. táblázat sorai szerinti.

A bal oldali ábra a jövedelemmutató átlaga és mediánja a részmintákban. A jobb oldali ábra a részminták 1. és 3. kvartilisének értéke. Az ábrák diagramjai az értékeket szerinti rendezve. A II. generáció 2 tagú, a III. generáció 1 tagú (II/2&III/1 jellel) a háromnemzedékes (3G) háztartás legkedvezőbb jövedelmi változatában.

és eltartott tagjainak számával. A vizsgált jövedelmi mutatók a háromnemzedékes háztartások többsége esetén nem érik el a németországi népesség (DEU) átlagos színvonalát.

— Az ekvivalens jövedelem az egy főre jutó jövedelemnél pontosabban fejezi ki egy család vagy háztartás jövedelmi helyzetét. A pontosítás lényege, hogy a családtagokat nem egyenlő súllyal veszi figyelembe: a háztartásfő súlya 1, míg a többi felnőtt és a gyerek(ek) súlya ennél kisebb – a legalább 14 éveseké 0,5, az annál fiatalabbaké 0,3. – RG

A bevándorlót tartalmazó 10 millió háztartás 1%-a háromgenerációs, míg a bevándorló nélküli (31 millió) németországi háztartások esetében ez az arány 0,4%. A 3G háztartások átlagosan 47,7%-a tartalmaz bevándorlót.

A bevándorlót tartalmazó összesen 101 ezer 3G háztartás fele esetén a család 2 tagja a II. nemzedékbe és 1 tagja a III. nemzedékbe tartozik, a 3. táblázat 3. sorában. Ez a családszerkezet gyakoribb, mint a legalább 2 nagyszülős bevándorló családok

számaránya (30%, a táblázat 4. sorában). A 3G háztartások számaránya a 3. táblázat 4. sorában a legnagyobb (58,5%), a bevándorló nélküli rész minta rátája sokkal kisebb (41,5%). A bevándorlót tartalmazó háromnemzedékes háztartások rész mintái összehasonlíthatók a II. és III. generációs családtagok száma szerint, valamint a többi németországi háztartás megfelelő mutatóival (*Petschel– Will [2020]*).

A mikrocenzus egymást követő 4 tárgyév mintájával méri fel a kiválasztott háromnemzedékes háztartásokat, a rotáció újakat léptet be ezután, évente a minta negyedét cserélve. Panelmérés alapján állítják össze a részminták standard súlyait, azokkal szá-

A rész minta II. és III. nemzedékeinek jellemzői* (személyek száma)	Összes háztartás		Háztartás bevándorlóval		Háztartás bevándorló nélkül	
	1000	%	1000	%	1000	%
Összes németországi háztartás	40 902	100	10 153	24,8	30 749	75,2
Háromnemzedékes háztartás összesen	211	100	101	47,7	110	52,3
1 fő/II & 1 fő/III	36	100	12	33,5	24	66,5
1 fő/II & >1 fő/III	24	100	8	34,0	16	66,0
>1 fő/II & 1 fő/III	100	100	51	50,7	49	49,3
>1 fő/II & >1 fő/III	51	100	30	58,5	21	41,5

3. táblázat: A háromnemzedékes háztartásban élők összetétele a bevándorló családok és a tagok nemzedéki csoportja* szerint Németországban, 2019 (rész minta = 100)

míthatók teljes körre a tárgyév képviselői mintáival felmért mutatók (*Schmidt–Stein [2021]*).

A tanulmány bemutatja a kiválasztott rész minták stabilitását, összevetve a következő 3 évben érkezett kérdőívek számarányát a 2016-ban megválaszolt kér-

A rész minta tagjai, illetve a II. és III. nemzedékeinek jellemzői* (személyek száma)	A 2016. tárgyévtől válaszolók (100%) számának változása		
	2017	2018	2019
	%	%	%
Háromnemzedékes háztartások összesen	79,2	68,6	57,1
Háztartások bevándorlóval összesen	83,9	67,8	59,8
Háztartások bevándorló nélkül összesen	76,6	69,0	55,7
1 fő/II & 1 fő/III	77,1	80,0	60,0
1 fő/II & >1 fő/III	60,6	54,5	48,5
>1 fő/II & 1 fő/III	83,3	68,4	53,5
>1 fő/II & >1 fő/III	82,5	69,8	66,7
1 fő/II & >1 fő/III	24,0	100,0	8,0
>1 fő/II & 1 fő/III	100,0	100,0	51,0
>1 fő/II & >1 fő/III	51,0	100,0	30,0

4. táblázat: A háromnemzedékes háztartások 2016-ban kiválasztott részmintáinak válaszolási arányai a bevándorlók és a személyek nemzedéki csoportja* szerint Németországban, 2017–2019 (a rész minta 2016-ban = 100)

*A tanulmány táblázatának adatai a részminták mutatóival. Jelölések, mint a 2. táblázatban.

dőívekével, egyúttal összehasonlítva a bevándorlót tartalmazó és anélküli háromnemzedékes háztartások válaszolási arányát.

A 2016-tól megfigyelt 3G minta átlagosan 43%-a nem válaszolt 2019-ben. A hiányzó válaszok összefüggnek a 3G családok összetételének, tartózkodási helyének megváltozásával, valamint a halálozással.

A válaszolás 2019. évi aránya ott a legkisebb (48,5%), ahol nagyobb a társadalmi mobilitás, itt a család 1 tagja a II. és 1-nél több tagja a III. nemzedékbe tartozik, a 4. táblázat 5. sora szerint (Geis-Thöne [2020b]).

A felmért magánháztartások válaszolási aránya fokozatosan csökken a mikrocenzus gördülő mintavételének kezdő évétől, ezért a számított mutatók az egymást követő tárgyévekben ingadozhatnak a háromnemzedékes háztartások egyes részmintáiban a családtag halálozása, elköltözése esetén (Geis-Thöne [2020a]). – NZ

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM

- GEIS-THÖNE, W. [2020a]: *Hochqualifizierte wechseln häufiger die Region: Eine Analyse auf Basis des Mikrozensus zu sozioökonomischen Aspekten der Binnenwanderung*. IW-Trends, 4. sz. Köln, Institut der deutschen Wirtschaft. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/229966/1/1743773935.pdf>
- GEIS-THÖNE, W. [2020b]: *Über eine Million erwerbsorientierte Zuwanderer in 10 Jahren: Eine Auswertung der Wanderungsmotive nach Deutschland zugezogener Personen*. IW-Reports, 29. sz. Köln. https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/Report/PDF/2020/IW-Report_2020_Zuwanderungsmotive.pdf
- HOCHGÜRTEL, T. – WEINMANN, J. [2020]: Haushalte in der Berichterstattung des Mikrozensus ab 2020. *Wirtschaft und Statistik*, 3. sz. 89–97. https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2020/03/haushalte-mikrozensus-032020.pdf?__blob=publicationFile
- HOCHGÜRTEL, T. – WILKE, C. [2022]: Methodische Weiterentwicklungen in der Lebensformenberichterstattung auf Grundlage des Mikrozensus ab dem Berichtsjahr 2020. *Wirtschaft und Statistik*, 1. sz. 97–107. https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2022/01/methodische-weiterentwicklungen-012022.pdf?__blob=publicationFile
- HUNDENBORN, J. – ENDERER, J. [2019]: Die Neuregelung des Mikrozensus ab 2020. *Wirtschaft und Statistik*, 6. sz. 9–17. https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2019/06/neuregelung-mikrozensus-062019.pdf?__blob=publicationFile
- PETSCHER, A. – WILL, A. K. [2020]: Migrationshintergrund – ein Begriff, viele Definitionen. *Wirtschaft und Statistik*, 5. sz. 78-90. https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2020/05/migrationshintergrund-begriff-definitionen-052020.pdf?__blob=publicationFile
- SCHMIDT, M. – STEIN, J. L. [2021]: Die Hochrechnung im Mikrozensus ab 2020. *Wirtschaft und Statistik*, 6. sz. 54–66. https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2021/06/hochrechnung-mikrozensus-062021.pdf?__blob=publicationFile

A háború várható hatásai

Ukrajna népességének alakulására

Hill Kulu – Sarah Christison – Chia Liu – Júlia Mikolai: The War and the Future of Ukraine's Population

MigrantLife, WorkingPaper 9 (2022). St. Andrews, University of St Andrews. 1–18. o.

URL: <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>

Az Európai Kutatási Tanács projektjének támogatásával készült tanulmány – a nemzetközi konfliktusok népesedési hatásainak általános tárgyalása után – Ukrajna orosz inváziójának hatásait vizsgálja az ukrán népesedés közép- és hosszú távú jövője szempontjából. A szerzők a háborús áldozatok és a menekültek számára, illetve a menekültek lehetséges visszatérésének valószínűségére vonatkozó különböző feltételek alapján végeztek előreszámításokat. Ezek szerint az eddigi demográfiai trendek – a termékenység erős visszaesése és a nagymértékű elvándorlás – folytatódása esetén Ukrajna népessége az elkövetkező két évtized során 16%-kal csökkenne és öregebbé válna. A háborús áldozatok és a konfliktus elől külföldre menekülők hatalmas számával viszont a népesség csökkenése akár 33% is lehet. Ennél is jelentősebb lesz a munkavégzési korúak és a gyermekek arányának csökkenése. Az orosz invázió nem csupán a jelenben okoz hatalmas emberi és gazdasági károkat Ukrajnának, hanem hosszú távú, súlyos népesedési következményekkel is jár.

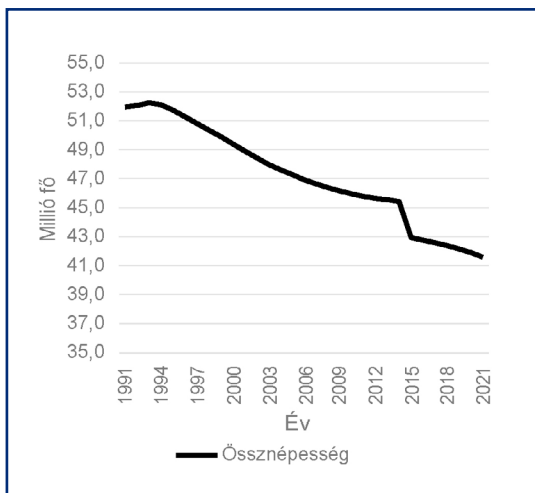
TÁRGYSZAVAK: népesedés, népességstruktúra, termékenység, halandóság, be- és kivándorlás, menekültek, áldozatok, előreszámítások, háború, Ukrajna

A háborúk okozta sérülések, halálozások és a menekültek száma a konfliktusok kiterjedésétől és intenzitásától függ, vagyis attól, hogy leginkább a fegyveres erő-e az érintettek vagy a civil népesség is. A teljes népességre gyakorolt hatáson túl figyelembe kell venni, hogy a halálozások többsége a háborúban szolgáló fiatal férfiak körében fordul elő, a menekültek között pedig Ukrajna esetében sok a fiatal nő gyermekekkel (UNHCR [2022a]).

Egy ország népességét érzékenyen érintik az olyan külső sokkhatások, mint az éhezés, a járványok és a háborúk. Az utóbbi mind rövid, mind pedig hosszú távon különösen erős befolyással van az érintett népesség mentális és fizikai egészségi állapotára, a halandóságra (Guha-Sapir et al. [2018]), a termékenységre (Castro Torres – Urdinola [2019]) és az elvándorlásra (Iglucka [2019]). Bár a háború hatásait kortól és nemtől függetlenül mindenki megérzi, a különböző csoportoknál eltérőek a halálozás és

elvándorlás valószínűségei, ami változást eredményez a népesség struktúrájában is.

A halandóság és a termékenység szoros kapcsolatban áll. Háború idején a halálozások megkülönböztethetők aszerint, hogy a harc során, egyéb, bűncselekmény és nem szervezett erőszak, illetve nem erőszak nyomán következtek-e be (Brunborg–Tabeau [2005]). A harctéri halálozások a történelem során elsősorban a hadra fogható férfiakra korlátozódtak, ami a nők potenciális reprodukív társának elvesztését is jelentette. Ugyanakkor a népesség általános érintettsége nagyban függ a háború jellegétől. A szíriai polgárháború példája azt mutatta, hogy a nők és gyermekek körében is megnőtt a halálozási arány a civil népességet szándékosan pusztító bombázások és a városok ágyúzása következtében. Ugyanakkor a súlyos fizikai és lelki traumák a túlélőknél is csökkenetik a termékenységet, illetve belső vándorlásra, sőt tömeges kivándorlásra ösztönzik őket.



1. ábra: Ukrajna népessége, 1991–2021

Forrás: Ukrajna Központi Statisztikai Hivatala, 2022.

A menekültek migrációja jelentősen eltér a gazdasági indítékú elvándorlástól, de mindkettő esetben igaz, hogy érvényesülnek a háztartáson belüli szempontok is. Gyakran felvetődik annak a realitása, hogy a helyes döntés elősegíti a család és háztartás minél több tagjának túlélését és fenntartja a család mielőbbi újraegyesítésének esélyét. Ukrajna esetében a nélkülözhetetlen védelmi szükségletek miatt az elnök általános katonai mozgósítást rendelt el, megtiltva a 18–60 éves férfiaknak az ország elhagyását (Qiblawi–Alvarado [2022]), ami lényegében a nőkre és a gyermekekre korlátozta a külföldre menekülés lehetőségét.

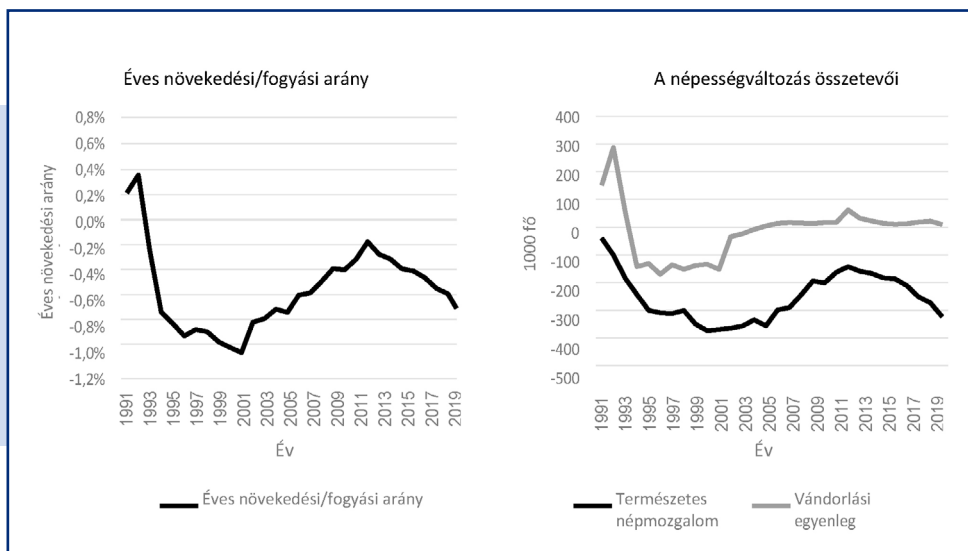
Az országukat elhagyó személyek vagy tartósan letelepednek külföldön, vagy a háború végét követően visszatérnek. Az 1990-es években sok korábbi jugoszláv visszatért hazájába a háborús konfliktus megszűnése után, de sokan mások a befogadó országban maradáshoz választották, főleg egy sikeres munkahelyi beilleszkedés esetén. Ez gyakran a befogadó országok számára is problémát jelent a megalapozatlan, sietve kialakított integrációs in-

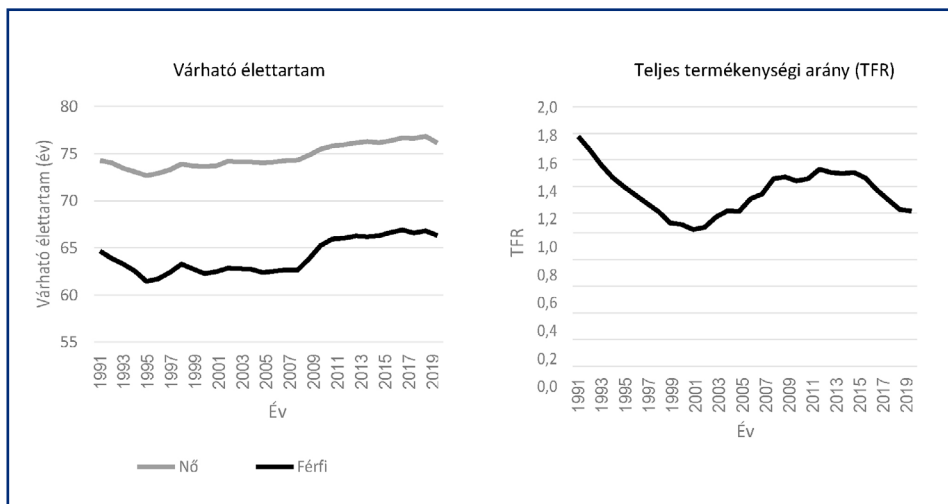
tézkedések következtében, ami külön megnehezíti a háborús menekültek beilleszkedését, ellentétben a más körülmények között bevándoroltak helyzetével (Dumont et al. [2016]). A gazdasági okból elvándoroltak esetében a kibocsátó országba való visszatérés fontos meghatározója a gazdasági pálya sikere a fogadó országban, míg a menekültek szándékát alapvetően korábbi hazájuk strukturális és politikai körülményei határozzák meg. Mindkét esetben felmerülhetnek a társadalmi-gazdasági reintegrációval kapcsolatos aggodalmak a hazatérési döntés meghozatalakor, például az infrastruktúrák és a gazdaság újjáépítésének ütemétől, a külföldi segélyek hatékonyságától is függően. A magasabb képzettségűek a sikeres visszailleszkedés jobb esélye miatt hajlamosabbak a hazatérésre, főleg azok, akik közeli országokba vándoroltak ki. (Al Husein–Wagner [2020]). Ukrajna egy alacsony-közepes jövedelmű ország (United Nations [2020]), ahova a menekülteknek nehezebb lesz a visszatérés a teljes társadalmi és gazdasági helyreállításhoz szükséges hosszú idő miatt. A tanulmány készítésekor (2022 márciusában) 2,7 millióan kerestek menedéket külföldön, ami előrevetítette a következő évek alapvető népesedési problémáit. (2023 elejére ez a szám már a többszörösére nőtt. – RG)

Ukrajna 1991-ben vált függetlenné a Szovjetuniótól. Népessége 1993-tól folyamatosan csökkent, az akkori csaknem 52 millióról 2021-ben 41,6 millió

2. ábra: Éves növekedési/fogyási arány és a népességváltozás összetevői Ukrajnában, 1991–2020

Forrás: mint az 1. ábránál.





3. ábra: Születéskor várható átlagos élettartam és teljes termékenységi arány (TFR) Ukrajnában, 1991–2020

Forrás: mint az 1. ábránál.

főre, vagyis közel 30 év alatt 20%-kal. A leggyorsabb csökkenést 2014–2015-ben a Krím-félsziget orosz annektálása és a Donbasz régió megtámadása eredményezte.

Az 1990-es évtizedben volt a leggyorsabb az évenkénti népességfogyás, ezt követően lelassult, majd 2012-től ismét felgyorsult. A csökkenés fő tényezője a természetes népességfogyás volt, vagyis a halálozási arány többlete a születésekével szemben. Míg az 1990-es évek végétől a 2000-es évtized első feléig az elvándorlás is hozzájárult a népesség fogyáshoz, 2005-től Ukrajnában enyhe pozitív vándorlási egyenleg mutatkozott, ami azonban nem tudta kompenzálni a nagyon alacsony termékenység okozta csökkenést.

Az elmúlt 3 évtized során a halandóság enyhén csökkent, a születéskor várható átlagos élettartam pedig 69,6 évről 71,4-re nőtt Ukrajnában. A férfiak várható átlagos élettartama csaknem 10 évvel alacsonyabb a nőkéénél, aminek fő okai korábbi vizsgálatok szerint az alkoholfogyasztás, a dohányzás és egyes biológiai tényezők.

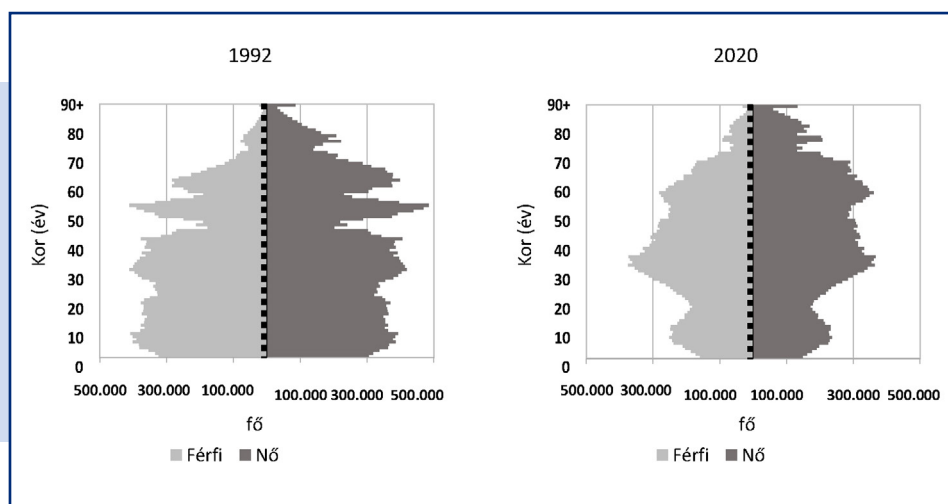
A teljes termékenységi arány (TFR) szintje drámai változáson ment át a függetlenné válás óta: az 1991. évi 1,8-dal szemben némi ingadozások után 2020-ban már csak 1,2 volt. A 2000-es évek elejének átmeneti javulását a világméreteken is kiemelkedő ukrajnai szülési segélyezési rendszer tette lehetővé.

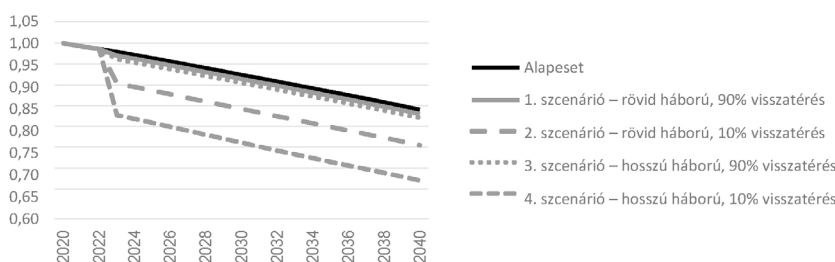
Ukrajna vándorlási egyenlege a 2000-es évek eleje óta pozitív volt, a ki- és bevándorlók hasonló kor szerkezete mellett. A 15–35 éves fiatalok, akárcsak a szülőkkel élő gyermekek esetében mind a be-, mind a kivándorlásnak nagyobb a valószínűsége. 20 és 44 éves kor között a nők be- és kivándorlási arányai magasabbak a férfiakénál.

Az említett népesedési folyamatok eredményeként Ukrajna népességének szerkezete jelentősen megváltozott a korai 1990-es évek és 2020 között. 1992-ben az 1930-as években születettek alkották a legnépesebb korosztályt, a népesség korszerkezete szempontjából pedig meghatározó volt az 5 és 45 év közöttiek nagy száma. Ugyanakkor már előrejelezhető volt a népesség későbbi csökkenése a 0–4 éves gyerekek alacsony száma alapján. A 2020.

4. ábra: Ukrajna népessége kor és nem szerint 1992-ben és 2020-ban

Forrás: mint az 1. ábránál.





5. ábra: A népességcsökkenés várható arányai Ukrajnában, a vizsgált scenáriók szerint, 2020–2040

évi korpiramis viszont egy öregedő népességet mutat, nemek szerinti aránytalanságokkal. A 0–20 évesek létszáma alacsony, a nők száma pedig a közép- és időskorúak esetében jócskán meghaladja a férfiakét. Az 1990-es évek második felétől tapasztalt jelentős elvándorlás és alacsony termékenység következménye lett a népesség öregedése és fogyása, ami különösen sérülékennyé tette bármilyen külső sokkhatással szemben.

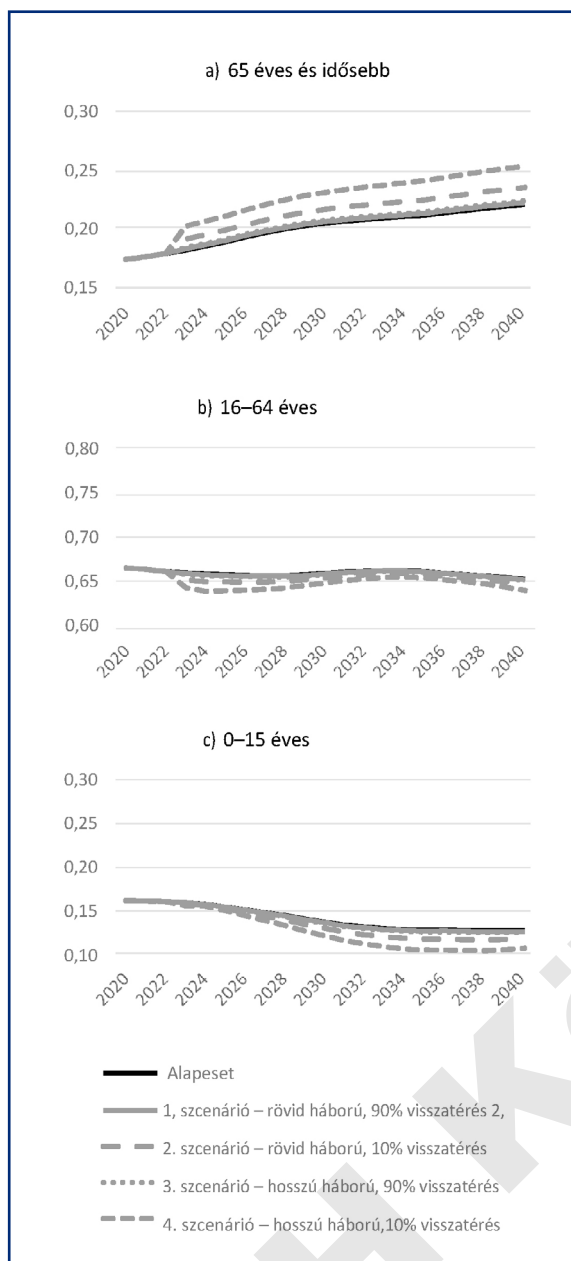
A háború népességi változásainak becsléséhez a kohorsz-komponens módszert alkalmazták a POPGROUP előreszámítási szoftver segítségével, a háborús áldozatok, a menekültek számára, illetve az Ukrajnába majd visszatérő menekültek arányára vonatkozó különböző feltevéseket alkalmazva (*Edge Analytics* [2020]).

A kiindulást Ukrajna népessége jelenti kor és nem szerinti bontásban, az ukrán hatóságok által adott legfrissebb, 2020. évi adatok szerint. Az előreszámítás alapesete (0. scenárió) szerint a termékenységi és halandósági arányok nem változnak a következő 2 évtized során, és az évenkénti ingadozások elkerülésére egy 5 éves időszakra (2016–2020) átlagos arányokat számítanak. Ugyanez az eljárás a migrációs folyamatokra is. 2022-ben azonban változik a helyzet: az alkalmazott feltételezések szerint csak menekültek hagyják el Ukrajnát, akiknek kisebb vagy nagyobb hányada majd visszatér. A szerzők az alapesettel (0. változat) együtt 5 scenárióváltozatot dolgoztak ki. Az 1. és 2. scenárió az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) által a katonai és civil áldozatok, valamint a menekültek számáról a háború első hónapjában készített legfrissebb adatokra (2022. március 11.) épült (*UNHCR* [2022a], *UNHCR* [2022b]). Az egyszerűség kedvéért úgy számolnak, hogy a katonák halálozása a 20–29 éves férfiaknál következett be, a civil áldozatok kormegoszlása pedig a korcsoportok arányával megegyező. Mivel nincs információ a menekültek kormegoszlásáról, csak a számukról, ezért azt a feltételezést alkalmazzák, hogy a menekültek korszerkezete megegyezik az Ukrajnából 2016 és 2020 között

kivándoroltakéval, vagyis nagy részük fiatal felnőtt, és sokan gyermekkel távoztak. Nem lehet tudni, hogy a menekültek milyen arányban fognak visszatérni szülőföldjükre. Az elemzés modelljei két szélsőséges eset lehetőségét vizsgálják: a) a menekültek 90%-a tér haza 2022-ben, illetve b) csak 10%-uk tér vissza Ukrajnába 2022 során. Az első akkor lehetne (lehetett volna) igaz, ha Ukrajna független, demokratikus ország marad, a második pedig akkor, ha az ország orosz megszállás alá kerül, ami a menekültek nagy része számára elfogadhatatlan lenne, és sok fiatal túlélő férfi csatlakozna külföldre menekült családtagjaihoz. A 3. és 4. számú scenárió elhúzódó háborút tételez fel, további áldozatokkal és menekültekkel. Az UNHCR becslései szerint 5 millió menekülttel lehet számolni (*UNHCR* [2022a]), de jövőjük kétséges. A modellek itt is a menekültek 90%-ának vagy csupán 10%-ának visszatérésével számolnak, a háború kimenetelétől függően. Az utóbbi esetben a menekültek száma tovább nőhet, ha a férfiak csatlakoznak a már külföldön élő családjukhoz. A scenáriók tehát az alábbiak:

1. alapeset; folytatódnak az eddigi termékenységi, halálozási és migrációs folyamatok;
2. rövid háború, Ukrajna független marad; 1500 halott a 20-as években járó férfiak között, 800 civil halott; 2,5 millió menekült, 90% visszatérés;
3. rövid háború, orosz megszállás; 1500 halott a 20-as években járó férfiak között, 800 civil halott; 2,5 millió menekült, 10% visszatérés;
4. hosszú háború, Ukrajna független marad; 5000 halott a 20-as években járó férfiak között; 1500 civil halott; 5 millió menekült, 90% visszatérés;
5. hosszú háború, orosz megszállás; 5000 halott a 20-as években járó férfiak között; 1500 civil halott, 5 millió menekült, 10% visszatérés.

Az 1–4. scenárió esetében a szerzők azzal is számolnak, hogy a jelenleg Ukrajnában maradt fiatal férfiak később csatlakozhatnak menekült családjukhoz;



6. ábra: A különböző korú népességcsoportok arányának várható alakulása Ukrajnában a vizsgált szcenáriók szerint, 2020–2040

például ha a menekültek 10%-a marad hosszabb ideig külföldön, minden nőhöz csatlakozni fog egy hasonló korcsoportba tartozó férfi.

Az alapeset előrejelzése szerint a korábbi demográfiai trendek (illetve ezek 5 évre számított átlaga) fennmaradnak, Ukrajna a 2040-ig tartó 2 évtized alatt elveszíti népessége 16%-át, és 41,7 millióról 35,1 millióra fog. Ez tehát a múltbeli népesedési folyamatok – a fiatal felnőttek tömeges kivándorlá-

sa az 1990-es évtized második felétől, valamint a folyamatosan alacsony termékenységi arányok – következménye. Az összes többi, a háború hatásait figyelembe vevő szcenárió a népesség még erősebb fogyásával számol. Ha a menekültek nagy többsége előbb vagy utóbb visszatér az országba (1. és 3. szcenárió), az áldozatok számától függően a népesség csökkenése 17-18% lenne. Ha azonban a menekültek nagy többsége nem tudna vagy nem kívánna visszatérni (2. és 4. szcenárió), a háború hosszától és az áldozatok számától függően a népesség 24 vagy akár 33%-kal is csökkenne, ez utóbbi esetben 28 millió főre. Ezek szerint Ukrajna népességszámának alakulását erősen befolyásolja majd a menekültek száma és visszatérésük lehetősége (feltételezve, hogy nem lesznek nagy számban civil áldozatok!).

Jelentősek a várható változások korcsoportok szerinti eltérései. A korábbi népesedési trendek folytatódása esetén a 65 éves és idősebb népesség létszáma enyhén nőne a következő két évtizedben. A munkavégzési korú (16–64) népesség és a gyermekek (0–15) száma viszont 18, illetve 35%-kal fogyna. Az összes háborús szcenárió szerint viszont a munkavégzési és a gyermekkorú népesség további jelentős csökkenése várható. Az áldozatok és a visszatérő menekültek számának alakulásától függően a munkavégzési korú népesség csökkenése az 1. szcenárió szerint 19%, a 4. szerint már 36%, míg a gyermekek esetében a csökkenés 36%, illetve 56% lenne. A különböző korcsoportokba tartozók arányainak alakulása további támpontul szolgál Ukrajna népességének jövőjét illetően. A jelenlegi trendek folytatódása esetén a 65 évesek és idősebbek aránya az össznépességen belül a 2020. évi 17% helyett 22%-ra nőne, míg a munkavégzési korú népességé 66%-ról 65%-ra, a gyermekkorúaké 17%-ról 13%-ra csökkenne. A háború minden szcenárió, különösen a 4. változat szerint tovább rontaná ezeket a trendeket.

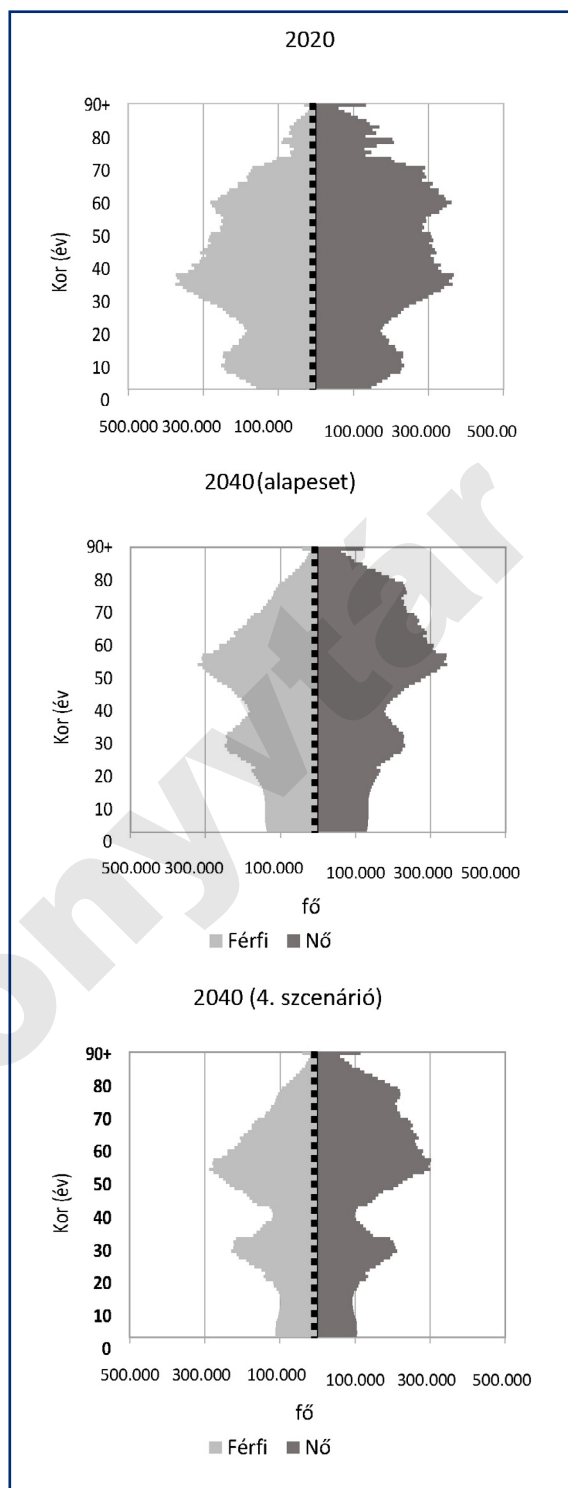
A szerzők elvégezték a függőségi (eltartottsági) és időskorú függőségi arányok számítását is. Az előbbi a gyermek- és időskorú népesség arányát mutatja a munkavégzési korúakéhoz viszonyítva, ami várhatóan keveset fog változni a következő 2 évtized során, mivel az időskorúak növekedő száma mellett csökkenni fog a gyermekkorúaké. Ugyanakkor az utóbbi, amely az időskorúak (65+) aránya a 16–64 évesek számához képest, az ukrán népesség jelentős öregedése következtében 26%-ról 34%-ra fog nőni. A munkavégzési korú népesség is öregedni fog, az elemzés szerint a fiatalabb (16–44 éves) munkaképes népes-

ség aránya az idősebbekéhez (45–64) képest 1,42-ről 1,03-ra fog esni, de a külföldön maradók nagy száma esetén akár 0,87 is lehet.

A szerzők korpiramisokkal is bemutatják az ukrán népesség várható alakulását, a népesség fogyását és öregedését 2020 és 2040 között. Ezek a folyamatok a háborús áldozatok és a külföldön maradó menekültek nagy száma miatt tovább súlyosbodhatnak.

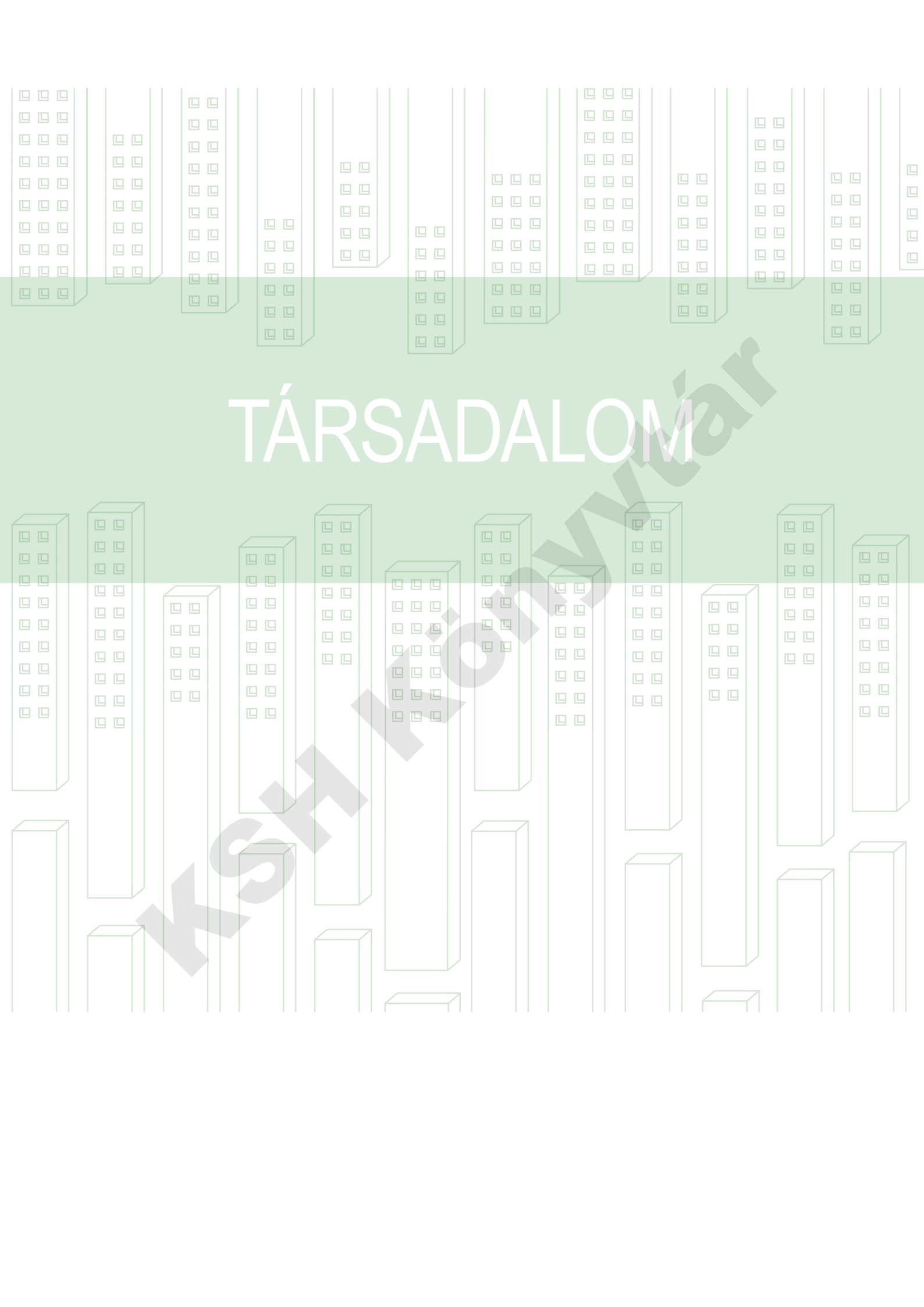
A tanulmány elsősorban a demográfiai trendek és a háború közvetlen népesedési következményeivel foglalkozik. Vannak ugyanakkor indirekt hatások is, mint a civil lakosság körében fellépő tartós egészségügyi krízis a sérülések, járványos betegségek, pszichés traumák miatt. A vándorlási folyamatok alakulása függeni fog az ország politikai és gazdasági fejlődésétől. A hazatérések jövője szinte kiszámíthatatlan. A kivándoroltak akár tovább is állhatnak harmadik országokba családi okokból vagy a jobb megélhetést keresve (*Garnier et al. [2018]*), és az elhúzódo politikai és gazdasági instabilitás miatt kevésbé valószínű a hazatérésük, ráadásul a még Ukrajnában maradt fiatal felnőttek és családok is a távozás mellett dönthetnek. A szerzők következtetése, hogy Ukrajna népességének fogyása és öregedése várhatóan folytatódni fog a következő két évtizedben.

RÓZSA GÁBOR



6. ábra: A különböző korú népességcsoportok arányának várható alakulása Ukrajnában a vizsgált szcenáriók szerint, 2020–2040

- AL HUSEIN, N. – WAGNER, N. [2020]: *Determinants of intended return migration among refugees: A comparison of Syrian refugees in Germany and Turkey*. ISS Working Paper Series / General Series, 659. The Hague, International Institute of Social Studies of Erasmus University. <https://repub.eur.nl/pub/127798/>
- BRUNBORG, H. – TABEAU, E. [2005]: Demography of Conflict and Violence: An Emerging Field. *European Journal of Population*, 21. sz. 131–144. <https://doi.org/10.1007/s10680-005-6850-7>
- CASTRO TORRES, A. F. – URDINOLA, B. P. [2019]: Armed Conflict and Fertility in Colombia, 2000–2010. *Population Research and Policy Review*, 38. sz. 173–213. <https://doi.org/10.1007/s11113-018-9489-x>
- DUMONT, J.-C. – LIEBIG, T. – PESCHNER, J. – TANAY, F. – XENOGLIANI, T. [2016]: *How are refugees faring on the labour market in Europe?: A first evaluation based on the 2014 EU Labour Force Survey ad hoc module*. Brussels, European Commission. <https://www.voced.edu.au/content/ngv:74109>
- EDGE ANALYTICS [2020]: *POPGROUP*. Edge Analytics. <https://www.edgeanalytics.co.uk/popgroup> (online)
- GARNIER, A.– JUBILUT, L. L. – SANDVIK, K. B. (szerk.) [2018]: *Refugee Resettlement: Power, Politics, and Humanitarian Governance*. Berghahn Books.
- GUHA-SAPIR, D. – SCHLÜTER, B. – RODRIGUEZ-LLANES, J. M. – LILLYWHITE, L. – HICKS, M. H.-R. [2018]: Patterns of civilian and child deaths due to war-related violence in Syria: A comparative analysis from the Violation Documentation Center dataset, 2011–16. *The Lancet Global Health*, 1. sz. 103–110. [https://doi.org/10.1016/s2214-109x\(17\)30469-2](https://doi.org/10.1016/s2214-109x(17)30469-2)
- IGLICKA, K. [2019]: *Poland's Post-War Dynamic of Migration*. Routledge.
- QIBLAWI, T. – ALVARDO, C. [2022]: *Ukrainian males aged 18-60 are banned from leaving the country, Zelensky says in new declaration*. https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-news-02-24-22-intl/h_4309a4916d57670f85519210a07fb2c9 (online)
- UNITED NATIONS [2020]: *World Economic Situation and Prospects*. United Nations. https://desapublications.un.org/file/742/download?_ga=2.234215769.675245645.1681801904-1529652339.1677751734
- UNHCR [2022a]: *Human Rights Council Opens Forty-Ninth Session, Decides to Hold an Urgent Debate on Situation in Ukraine*. United Nations High Commissioner for Refugees <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/04/human-rights-council-opens-forty-ninth-session-decides-hold-urgent-debate> (online)
- UNHCR [2022b]: *Ukraine Refugee Situation*. United Nations High Commissioner for Refugees <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (online)



TÁRSADALOM

A munkaerőpiac változásainak 30 esztendeje Szlovákiában

Ivan Lichner: *30 rokov premien Slovenského trhu práce*

Bratislava, Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied, 2022. 1–66. o.

URL: https://ekonom.sav.sk/uploads/journals/424_lichner_2022.pdf

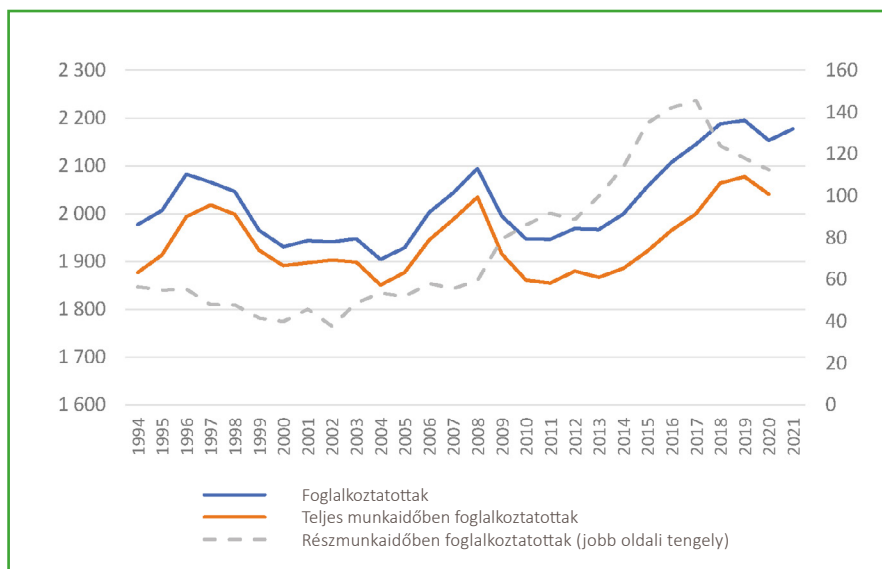
Szlovákia három évtizede, 1993. január 1-jén vált külön Csehországtól, s kezdte meg (másodszor) önálló állami életét. A cikk ebből az alkalomból áttekinti az ország lakosainak munkavégzését meghatározó alapvető mutatókat, mindegyikről rövid elemzéssel szolgálva. A szerző előlírásban leszögezi, hogy nem volt célja átfogó összeggést nyújtani, de egy-egy részterületet többféle megközelítésből is vizsgál. Az öt fejezet így rendre tárgyalja a foglalkoztatottság és a munkanélküliség, majd a keresetek alakulását, továbbá a munkaerő keresletének és kínálatának összefüggéseit, míg a negyedik fejezet a munkaerő vándorlását, az ötödik pedig az elkövetkező évtized tennivalóit veszi szemügyre.

TÁRGYSZAVAK: Szlovákia, munkaerőpiac, bérezés, külföldi munkavállalás

A 30 évet felölelő áttekintés bevezetéseként a szerző utal rá, hogy a csehszlovák szövetségi állam felbomlását megelőzően az 1989-es rendszerváltást követő gazdasági visszaesésből kivezető lehetséges kiutakat a két tagköztársaságban eltérő módon ítélték meg, ami nézete szerint az átmenettel foglalkozó szakirodalomban nem kap megfelelő hangsúlyt. A föderatív állami kötelék felbomlása után Szlovákiában a piacgazdaságra történő áttérés a foglalkoztatottság tekintetében határozott területi különbségekkel ment végbe: a körzetek egyik csoportja a kis- és közepes vállalkozások felkarolásával kísérletezett; másfajta megoldást ígértek a külföldi befektetések becsalogatásával próbálkozó régiók – és volt, ahol az önállóállamilételső éveiben a gazdasági szerkezetváltás lépéseit egyáltalán nem sikerült megvalósítani, amivel azokban állandósult a foglalkoztatottság visszaesése. Az ezredfordulóig terjedő időszakot a versenyképesség visszaesése és a nemzeti fogantatású gazdaságpolitika jellemezte (a szerző megemlíti, hogy a gazdaság egyenletes fejlődését ez a politika a köztársaság déli, túlnyomórészt magyarok lakta területein erőteljesen lefékezte). Az új államban a foglalkoztatottak száma a kezdeti, csaknem 2 milliós szintről előbb 2,1 millió főre emelkedett (1996), majd az uniós csatlakozás évéig (2004) folyamatos csökkenéssel 200 ezer fős

veszteséget mutatott fel. Az ezt követő reformok, a közvetlen külföldi befektetések megindulása semlegesítette ezt a veszteséget, ám a 2008–2010-es válság ismét kis híján 150 ezer fő munkájának elvesztésével járt. A gazdasági élet ezt követő élénkülése révén 2018–2019-re a foglalkoztatottak száma 2,2 millió főre emelkedett. Ugyanebben az időszakban lendületesen nőtt a részmunkaidőben foglalkoztatottak száma is (2017-ben elérte az összes foglalkoztatott 7%-át).

A foglalkoztatottság szerkezetében az 1990-es évek második felétől kezdve két tendencia érvényesült. Meredeken csökkent a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat és a bányászat ágazataiban tevékenykedők köre: együttes létszámuk csaknem 200 ezer főről 2018-ra 70 ezerre apadt. Szlovákia az Európai Unió leginkább iparosodott országai közé tartozik: a feldolgozóiparban dolgozók száma az ezredfordulón mért 537 ezer főről 2021-re több mint 633 ezer főre emelkedett (a tendenciát a 2008. évi válság törte meg, 4 százalékpontos visszaesést eredményezve). Rohamosnak bizonyult a piaci szolgáltatások szektorának bővülése, 2000 és 2008 között 230 ezer fő talált itt munkát, amivel a szektorban dolgozóknak az összes foglalkoztatotton belüli aránya mintegy 35% lett. A nem piaci szolgáltatások terén



1. ábra: A foglalkoztatottak száma és a foglalkoztatottság a munkaidő szerint (ezer fő)

dolgozók száma az évezred első évtizedében kisebb-nagyobb kilengésekkel nagyjából változatlan szinten állt: a közigazgatás, oktatás, egészségügy dolgozóinak száma az uniós csatlakozás idején kissé megemelkedett, a 2008. évi válság során csökkent. Ezt követően főleg az oktatásban (majd később az egészségügyben) munkát vállalók számának gyarapodása következtében a létszámuk bővült, így a költségvetési szektorhoz sorolt szolgáltatásokban dolgozik csaknem minden ötödik munkavállaló.

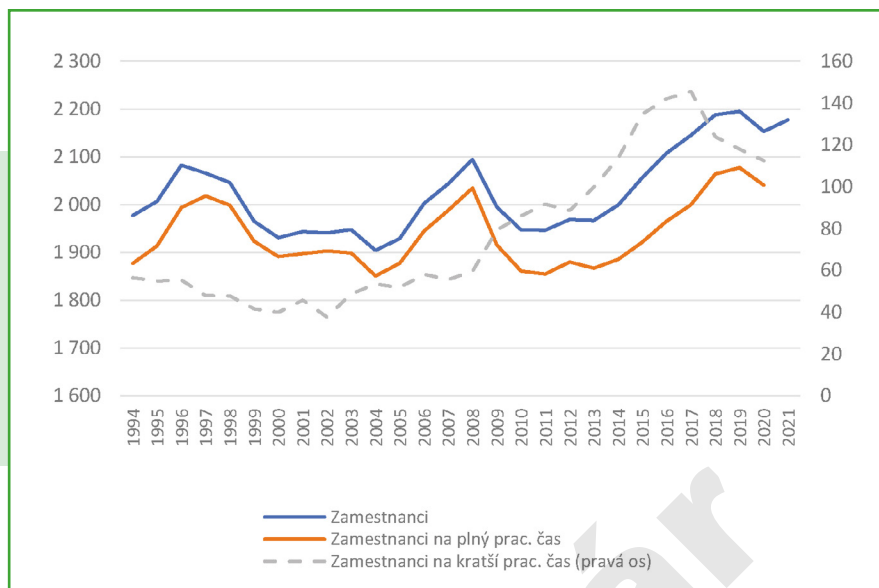
A munkanélküliség terén a rendszerváltás után két hullám is kimutatható: előbb a tervutasítás megszűnésének közvetlen következményeként 300 ezer ember került az utcára. Azután az 1990-es évek második felében a versenyre képtelen vállalatok megszűnése, a megmaradó gazdasági egységek termelékenységének növekedése következtében további elbocsátásokra került sor, félmillióra duzzasztva az állástalanok számát. Részben színezi az ekkor lezajló folyamatokat, hogy ebben az időben léptek ki a munkaerőpiacra a „Husák-gyermekek”, vagyis a XX. század hetvenes éveinek végén született korosztályok tagjai. Az ezredfordulót követő években a munkanélküliség visszaszorulóban volt, ám a 2008-as válság nyomán ismét megemelkedett a szintje. A 2014 utáni években érzékeltették hatásukat a demográfiai folyamatok: megkezdődött a gazdaságilag aktív népesség számának apadása, a munkaerőpiacról kilépők számát nem pótolják az újonnan munkába állók. A fejezet hátralevő részében a szerző tüzetesebben vizsgálja a munkanélküliség végzettségi szintek szerinti alakulását, lezárás-ként pedig a munka nélkül töltött idő hosszát elemzi.

A bérekkel foglalkozó fejezet az elemzés forrása-ként a szlovák statisztikai hivatal negyedéves, vállalati körben végzett felméréseit adja meg. Bevezeté-

seként értesülhetünk róla, hogy a múlt század 90-es éveie és 2020 vége között a nominális bérek több mint 11-szeres növekedése következett be – a „beszéde-sebb” mutató, a 2010-től kezdve láncolással számított reálbér emelkedése mintegy másfélszeres volt. A szerző ezt a számot az életszínvonal alakulásának kifejezésére tartja alkalmasnak, s visszatekintve megállapítja, hogy Szlovákiában az átalakulás folyamán az 1989-es szintet másfél évtized elteltével sikerül ismét elérni. Leszögezi, hogy az ezután következő időszak (beleértve a válság éveit is) nem érintette negatíván a reálbérek alakulását, némi csökkenésük csak a 2013–2014-es időszak folyamán következett be, ám 2015 és 2020 között csaknem egynegyed-es növekedésük volt tapasztalható. A nominális bérek ár-szinthez viszonyított emelkedésének magyarázatát a népes korcsoportok nyugdíjba vonulása adja, amit nem kísért a fiatal korosztályok jelentkezése a munkaerőpiacon.

A bérezésben érzékelhetők a területi különbségek. Megyei ármegfigyelések híján a szerző a nominális bérekben meglévő eltéréseket mutatja be. Ezek szerint a vizsgált időszakban a legmagasabb átlag-bérek egyenletes ütemű gyarapodással a főváros és környéke (Bratislava megye) mutatta fel, 2009-re 1,85-szorosan meghaladva a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő eperjesi megye átlagát. A következő években a különbség mérséklődött, ami utal arra, hogy a válság komoly mértékben megviselte a főváros és környéke munkavállalóit. A bérezés ágazatok közötti összehasonlítása hosszabb távon is a pénzügyi-biztosítási és az információs-kommunikációs munkavégzések kiemelkedő ellentételezését mutatja: 2010-ben a 2 ágazatban a havi átlag 1425 és 1450 euró volt, szemben a nemzetgazdaság egészének

2. ábra: A munkanélküliek száma a munkaerő-felmérés és a foglalkoztatási hivatal adatai alapján



769 eurós átlagával (vagy a mezőgazdaság 592 eurós mutatójával), s a 2 élenjáró szektor bérei 2020-ra elérték az 1969 és az 1967 eurót (miközben a nemzetgazdasági átlag 1 133 volt és a mezőgazdaság 872 eurós szinten mozgott).

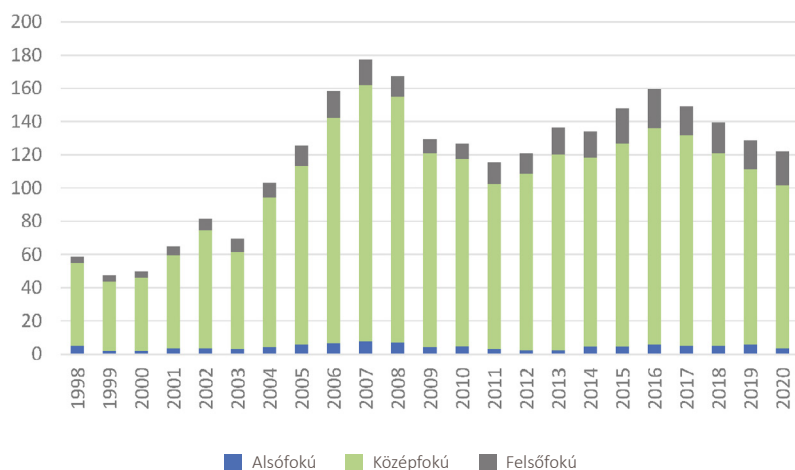
A minimálbéreket elvileg a kormány, a munkaadók és a munkavállalók közötti tárgyalások során kellene megállapítani, ám 2022 kivételével erre egyszer sem került sor (az eredményes tárgyalások nyomán a minimálbér összegét 2023-ra 700 euróban határozták meg). Az egyetértés hiányában előbb a kormány állapította meg a számítás együtthatóját, majd az előző év átlagbérehez igazították. Végeredményben hosszabb távon a minimálbér a havi átlagbérnél magasabb növekedési ütemet mondhat magáénak, 1996 és 2021 között évről évre 8,3%-kal emelkedett, miközben a nominális bérek csupán 6,5%-kal. És bár a minimálbér az átlagbér ezredfordulón kimutatott 30%-áról 2020–2021-re annak 50%-ára emelkedett, hosszabb távon, nominális kifejezésben a két mutató szétartó pályát ír le. A minimálbér és a munkanélküliség közötti szlovákiai viszonyt számos, egymásnak ellentmondó következtetésre jutó elemzés próbálta feltárni.

A bérek alakulása és a munkanélküliség közötti összefüggéseket hagyományosan a Philips-görbével szokás elemezni (a névadó 1958-as tanulmánya alapján, amely csaknem 100 esztendő angol adatai alapján vont le következtetéseket az ár- és a bérszínvonal összefüggéseire). Idővel a szakirodalomban ennek átalakított, egyben leegyszerűsített változatát alkalmazva az infláció és a nominális bérek alakulásának változásait követte nyomon. A tanulmány további módosítással a nominális bérek dinamiká-

ja és a munkanélküliség közötti összefüggésekre összpontosít. Megállapítja, hogy Szlovákiában a bérek növekedése a legnagyobb lendületet 1997 folyamán mutatta fel, az emelkedés 13%-os volt, a munkanélküliség ugyancsak 13%-os szintje mellett. A következő négy év során a munkanélküliség történelmi csúcsra, 20%-ra szökkent fel, a bérek pedig évi 7-8%-kal emelkedtek. Az ezredforduló után a gazdaság élénkülésével párhuzamosan mérséklődött a munkanélküliség, ami a 2008. évi válságig 10% körüli mértéken állapodott meg – ezt a bérek évi mintegy 7%-os emelkedése kísérte. Az ország ebben az időszakban csatlakozott az Európai Unióhoz, s a válságig terjedő időszakban mindkét vizsgált mutató értéke 10% körüli szinten mozgott.

A válság zaklatott éveiben, 2009 és 2010 folyamán a bérek emelkedése évi 3%-ra mérséklődött, miközben a munkanélküliség 14-15%-ra szökkent fel, s ezzel felerészben semmivé tette az előző időszakban bekövetkezett visszaesését. A következő 3 évben mindkét mutató ezen a szinten állapodott meg. Ezt követően a munkanélküliség csökkent, ám a bérek növekedése csupán a sokéves átlag fele körül ingadozott. Mihelyt azonban a munkanélküliségi ráta 9% alá esett, a bérek is meglódultak, úgyhogy 2019 és 2020 fordulójára 8%-ra szöktek fel, s az állástalanok aránya 12 negyedéven keresztül történelmi mélypontokat súrolt. A pandémia kitörése elsimította 2020 folyamán a bérek növekedését, miközben a következő esztendőben ismét enyhe emelkedésük volt tapasztalható, s a munkanélküliség 7% körüli értéket mutatott.

A fejezet lezárásaként a tanulmány megemlíti a szlovákiai bérnövekedéssel kapcsolatos tanulmányokat, közöttük azokat is, amelyek a termelékenység



3. ábra: Külföldön egy évnél rövidebb időtartamra munkát vállalók Szlovákiából, végzettség szerint (ezer fő)

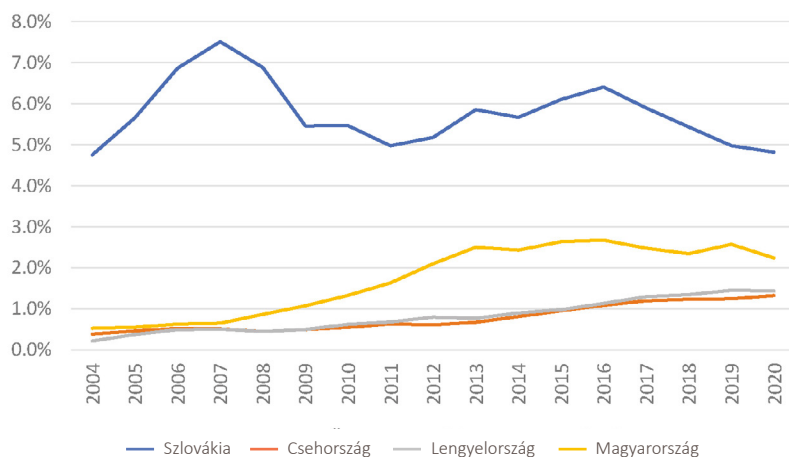
alakulásának bekapcsolásával próbálták értelmezni a gazdaság átalakulása során bekövetkezett fejleményeket. Megállapítja, hogy a vizsgálódások nem rendelkeznek kellő magyarázó erővel. A szerző feltevése szerint a tényleges termelékenység (az egy foglalkoztatottra eső bruttó hazai termék értéke) tényezőjének figyelembevétele talán többet nyújt. Számításai alapján arra jut, hogy 1997 és 2021 között a negyedéves adatok alapján a termelékenység 1 százalékpontos növekedését a reálbérek 0,27%-os növekedése kísérte, míg az éves adatok alapján végzett hasonló becslés 0,37%-os emelkedésüket mutatta.

A képzettség és a foglalkoztatás közötti megfelelést (kongruenciát) elemzi a harmadik fejezet. Általánosságban elmondható a munkavállalóknak a jövő szempontjából sorsdöntőnek tekinthető végzettségi szintjéről, hogy az a munkaadók elszórt bírálati ellenére összességében kedvezően alakult. Szlovákiában a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak aránya 1998-tól kezdődően 12%-ról csaknem 30%-ra emelkedett (miközben az alapfokú végzettségűeké a 10% körüli szintről folyamatosan csökkent).

Az iskolai végzettség és a munkavégzéshez szükséges készségek összevetése az oktatás egységes osztályozásának rendszere (ISCED) és a nemzetközi foglalkozási nomenklatúra (88 és 08 változatában) megfelelően elvégzett átcsoportosításai, kombinációik szembesítései alapján történt (a végzettséget 3 szintre egyszerűsítve); az eredmények bemutatása előtt a szerző leszögezi: figyelembe kell venni, hogy formális iskolai végzettségről lévén szó ez az egybevetés jelentős mértékben leegyszerűsített eljárást fed. A folyamatok kedvezőek voltak: míg az 1990-es évek végén a különböző kombinációk az összes foglalkoztatottnál kétharmados megfelelésre utaltak, addig ez az arány 2020-ra elérte a 72,6%-ot. A megfelelés 2013-ban jutott fel a csúcspontjára, 74,5%-ra, ami a válság tisztító hatása érhető tetten (a munkaerőpiac megszabadult a nem megfelelő képzettségű munkavállalóktól). Azóta a mutató e körül a szint körül állapodott meg. A végzettség szintjei szerint vizsgálva a munkavállalók felkészültségének megfeleléseit kiderül, hogy a felsőfokot igénylő állások és az ilyen végzettségűek közötti összhang aránya 1998 és

4. ábra: A visegrádi országok egy évnél rövidebb ideig külföldön munkát vállalóinak aránya a foglalkoztatottakon belül

Forrás: Eurostat munkaerő-felmérések.



2020 között 12%-ról valamivel 22% fölé emelkedett. Az összes foglalkoztatott nagyjából kétharmadát adó középfokú végzettségűek esetében hosszabb távon a megfelelés 50% körül mozgott. Az alacsony végzettséggel rendelkezők aránya a szlovákiai munkaerőpiacon 4% körüli (a 90-es évek végén még elérte a 10%-ot), és a megfelelési arány követte ezeket a részesedéseket. A fejezet hátralevő részében a munkanélküliség és a megüresedett állások közötti viszony alakulását elemzi.

A negyedik fejezet a munkaerő vándorlását tekinti át. A térbeli mobilitás irányait az 1989 előtti időszakban, valamint az 1990-es években főleg a Csehországban történő munkavállalás jellemezte. Az uniós csatlakozással bővültek a munkához kötődő nyugati

ti vándorlás célországai, s becslések szerint a külföldön munkát vállaló szlovákiai állampolgárok száma az ezredforduló és 2015 között mintegy 300 ezerre rúgott. A külföldiek szlovákiai munkavállalásáról kétféle forrásból lehet meríteni; ezek alapján megállapítható, hogy 2012-ig a köztársaságban erősen korlátozott lehetőségek nyíltak más országok állampolgárainak munkavégzése előtt. Ezt követően mintegy 2016-ig a főleg a frissen csatlakozott uniós országokból érkező külföldiek együttes száma nem érte el a 10 ezer főt, majd növekedésnek indult, előbb a szerbiai, majd a romániai munkavállalók révén, akiket 2019-től messze túlszárnyaltak az ukrainaiak. A tanulmány utolsó fejezete a szlovákiai munkaerőpiac következő évtizedben várható fejleményeit tárgyalja.

HOLKA LÁSZLÓ

Miként osztják meg manapság a cseh felnőttek a háztartási tennivalókat? A vélekedések és a magatartások közötti viszony

Chromková Manea, Beatrice-Elena – Petr Fučík: How Do Today's Czech Adults Split the Households Chores? On the Relationship between Attitudes and Behaviour. Sociologia, 2022. 4. sz. 325–351. o.

DOI: [10.31577/sociologia.2022.54.4.12](https://doi.org/10.31577/sociologia.2022.54.4.12)

Szavak és tettek viszonyát elemzik férfiak és nők társadalmi nemekről alkotott véleményeinek és a valóságban tanúsított magatartásuk alakulásának feltárásával a szerzők. A háztartási munkák ellátásának alapján szembesítették a nemi szerepekről hangoztatott véleményeket és a gyakorlatot, amit kiegészítettek az egy-egy háztartás két tagja saját megítélés szerinti időfelhasználásának adataival.

TÁRGYSZAVAK: Csehország, háztartási munkák, társadalmi nemek, időmérleg

A szerzők előljáróban rámutatnak: a második világháborút követő évtizedekben a többi szocialista országhoz hasonlóan Csehországban is magasba szökött a nők jelenléte a munkaerőpiacon. A munkaképes korú nők az 1940-es és 1950-es évek fordulóján feltűnően nagy számban álltak munkába, felerősítve a háború alatt megindult folyamatot. A szerzők észrevétele szerint a nők fokozott mértékű munkavállalásának az emancipációjukat sürgető ideológiai nyomás volt az egyik oka. Megjegyzik: a kétkeresős családmódel kialakulását eredményező jelenség egyik hátulütője lett, hogy megsaporodtak a nők vállára nehezedő háztartási tennivalók.

A nők aránya az összes foglalkoztatotton belül az 1948. évi 37%-ról 1955-re 42%-ra emelkedett, s az 1980-as évek végéig 45% körüli szinten mozgott. A nők munkavállalásának legfőbb motívuma a kereset volt; a nők helyzetének jobbra fordulását inkább segítette az intézményi és technikai feltételek javulása (háztartási tartós fogyasztási cikkek, óvodai ellátás), mint a nemi szerepekkel kapcsolatos szemlélet változása. Idővel az értékrendben elmozdulások következtek be: bár 1991 és 2008 között a munkavégzést magát a szociológiai kutatások megkérdeztjei változatlanul fontosnak tartották, körükben

nőtt azoknak az aránya, akik lényegesnek tartották, hogy megfelelő szabadidő is álljon rendelkezésükre.

A kétkeresős családmódel 1990-es években megkezdődött vizsgálatai szerint a háztartáson belüli munkamegosztás a hagyományos nemi szerepeket követi (még a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében is). A kétkeresős és az egy keresővel rendelkező háztartások egybevetéséből az derült ki, hogy a kétkeresősökben a nők kevesebb időt töltöttek az otthoni munkákkal; a férfiak és a nők háztartási vállalásainak összehasonlítása pedig azt mutatta, hogy a férfiak kevesebb munkát végeztek, s ez életkortól függetlenül jellemző volt rájuk. További kutatások arra utaltak, hogy a háztartási munkák nemek közötti egyenlőbb elosztását szorgalmazó felfogás hirdetésében a nőké a vezető szerep, amivel a Cseh Köztársaság az ezredforduló utáni években felzárkózóban van a nemi szerepek liberális felfogását, a keresőtevékenység és a gyermekvállalás összehangolását sürgető európai trendekhez.

A tanulmány kiindulópontja a cseh háztartási panelvizsgálat 2015. évi fordulója volt. A teljes minta 5000-nél több háztartás 13 ezernél valamivel több megkérdezettjére terjedt ki; az elemzés első szintjéhez szükséges szűrést követően 1389 háztartás 2995 válaszadójára szűkítették le. A szűrés szempontjai kö-

zött szerepelt, hogy az illetőnek a felmért háztartás legyen az állandó lakhelye, hogy életkora essék 18 és 60 év közé, legyen gazdaságilag aktív, s végül azokat vették figyelembe, akik kitöltötték a kérdőív napi időbeosztásra vonatkozó részét. A második szűrésen csak azok a háztartások mentek át, ahol mindkét tag válaszolt az időfelhasználásra vonatkozó kérdésekre, így ekkor (a vizsgálat második lépése során) 771 pár adatait dolgozták fel.

A társadalmi nemek szerepfelfogását tudakoló kérdések készletéből a szerzők azt a négyet választották ki, amelyik a keresőtevékenységre és a nem fizetett munkára vonatkozott (ezeket az előre megadott válaszokkal való egyetértés mértéke szerinti ötös skálán kellett megjelölni). A nemi szerepekről vallott általános felfogásról sokatmondó, hogy mind a férfiak, mind a nők 80%-nál nagyobb arányban értettek egyet a megállapítással, miszerint „a férfiak ugyanolyan felelősséggel tartoznak a háztartásért, mint a nők”. A kétkeresős modellt ugyanakkor csaknem általános jóváhagyás kíséri (a megkérdezettek 90%-a egyetért a létezésével) – mindeközben (első pillantásra meglepő módon) az egyetértés és az elutasítás egyenletes elosztását mutatják a reagálások arra az állításra, hogy „a férfi dolga, hogy pénzt keressen, a nőé, hogy gondosodjék a háztartásról”. A blokk negyedik kérdése különös esetet képvisel („a kisgyermek megszenved, ha édesanyja munkába áll”), egyrészt mert a háztartáson belüli munkamegosztást a gyermek születése utáni időszakban tudakolja, másrészt mert nem teszi pontosabbá, milyen idős gyermekekre kell gondolni.

A nemekre vonatkozó felfogások viszonylagos kiegyensúlyozottsága mellett figyelemre méltó állandóság mutatkozik a minta egyes alcsoportjainak véleményében: a megkérdezett nők és férfiak felfogása között nem észlelhető komoly eltérés; életkoruk csupán a munka és a kisgyermek ellátása közötti viszonyban jár különbségekkel; iskolai végzettségük viszont némiképp módosítja a vélekedéseket (ami az első kérdésre a felsőfokú végzettséggel rendelkezők által adott válaszokban mutatkozik meg, ők kevésbé értenek egyet a szerepek hagyományos megosztásával).

Az érem másik oldala a felfogások és a valós magatartás viszonya. A háztartási tennivalók terén tapasztalható helyzet megvilágításához a panelvizsgálat adatai kétféle lehetőséget kínálnak. Egyrészt a megkérdezettek saját maguk tudatták részvételük mértékét, másrészt kitöltötték a kérdőívnek az időfelhasználásra vonatkozó részét, amelyben szerepel-

tek a háztartási munkák is. Ami az első megközelítést illeti, feltették a kérdést, hogy ki végzi otthonukban a felsorolt tennivalókat. A férfiak válaszai szerint ők oroszlánrészt vállalnak a javításokban, valamint nagyobb szerepet játszanak a bevásárlásokban, míg az összes többi teendő a nők felségterülete: a mosást 90%-ban ők végzik, akárcsak a főzést (71%) és a takarítást (69%).

A háztartási teendők nemek szerinti ellátására vonatkozó válaszok nem változnak az iskolai végzettségtől függően. A magasabb végzettséggel rendelkező férfiak részvételi arányai egyik feladat végzésében sem nőnek vagy csökkennek. Az életkor emelkedésével ugyanakkor az otthoni munkálatokban tevékeny férfiak arányának enyhe csökkenése figyelhető meg. Ha gyermek van a háztartásban, azzal némiképp emelkedik a háztartási munkát végző nők részesedése.

A panelvizsgálat az otthoni tevékenységek felmérésének másik módját is kínálta. Időmérlegnaplót is tartalmazott, amelyben a megkérdezetteknek az oda felvett 24 tevékenység előző napi végzésének időtartamait kellett feltüntetniük, 30 perces szakaszonként. A tanulmányban a tevékenységek közül a háztartásban végzett, nem fizetett munkákat vizsgálták. A mosás és a takarítás összevontan szerepelt, valamint megjelent a gyermekek, illetve idősek ellátása, viszont hiányzott a bevásárlás, amelyik más tevékenységekkel együtt tűnik fel. Az adatokból kibontakozó kép megfelel az előzőekben ismertetett kérdések önbevalláson alapuló eredményeinek, és némiképp ellentmond a nemi szerepekről vallott felfogásoknak. Az innen származó adatok szerint a nők több háztartási munkát végeznek, napi átlagban 6 és fél órát, míg a férfiak 2 óra és 40 percet. Az egyenlőtlen elosztás magyarázata a nők túlsúlya valamennyi tevékenységben, kivéve a „háztartási javítási munkálatokat, autószerelést, kertészkedést”.

A továbbiakban a tanulmány nem összevontan tárgyalja a minta férfi és női alcsoportjait, hanem kihasználja, hogy a panelvizsgálat a háztartások valamennyi tagját megkérdezte, azzal áttér a páronkénti összehasonlításra. Ezzel az elemzés egységeivé az egy háztartásban élő párok váltak. A panelvizsgálat eredményei szerint a Cseh Köztársaságban a háztartások mintegy 30%-ában a nem fizetett munka nemek közötti különbsége zérus vagy negatív (a partnerek egyforma mértékben végzik: 9% vagy túlnyomórészt a férfi végzi: 21%; a fennmaradó 70%-ban a nők végzik a nem fizetett munka java részét). Ennek az eloszlásnak a mediánja napi 2,5 óra. A háztartások felében a

nők keresőtevékenységgel kevesebb időt töltenek; a medián értéke -0,5 óra. A háztartások további 26%-ában nincs különbség, 24% esetében a nők több időt töltenek a munkaerőpiacon, mint a férfiak. A keresőtevékenység és a nem fizetett munkák összesítése alapján elmondható, hogy a cseh háztartások 58%-ában a nők dolgoznak többet, 36%-ában a férfiak, míg 6%-ában a partnerek azonos időtartamú munkákat végeznek. A párok közötti különbségek nagymértékben függenek a végzettségtől és az életkortól. A gyermek megszületése mindenképpen felborítja a keresőtevékenység és a gondozás arányát.

Annak tisztázására, hogy megállapítható legyen, milyen körülmények vannak hatással a nem fizetett munka terén a nemek közötti egyenlőtlenségre, a szerzők két lineáris regressziós modellt állítottak fel, ahol a függő változók egyike a háztartás adott tag-

ja által végzett, nem fizetett munka mennyisége, a másik a nem fizetett munkára fordított órákban mutatkozó különbség. Az első esetben az egyének adatait, a másodikban a páronként összerendezett adatokat alkalmazták. Az eredmények alapján a szerzők leszögezik, hogy a Cseh Köztársaságban a háztartási munkák zöme a nőkre hárul; hogy bár az otthoni teendők összefüggenek a keresőtevékenységgel, a kettő mennyiségének negatív korrelációja azonban nem meghatározó, amennyiben az összes munka összesítéséből kiderül, hogy a nők naponta 1,5 órával többet dolgoznak, mint a férfiak. És bár a megkérdezettek megnyilvánulásai arra utalnak, hogy többségben vannak a nemek közötti egyenlőség hívei, a mindennapok gyakorlata ellentmond ennek: a háztartások 75%-ában a nők több háztartási tennivalót látnak el, mint a férfiak.

HOLKA LÁSZLÓ

Mozgásra fel! Fellépések az elégtelen fizikai aktivitás leküzdéséért Európában

OECD/WHO: Step up! Tackling the Burden of Insufficient Physical Activity in Europe. Paris, OECD Publishing, 2023.

DOI: [10.1787/500a9601-en](https://doi.org/10.1787/500a9601-en)

Két nemzetközi szervezet közös vizsgálatnak vetette alá a mozgásban szegény életmód ellen meghirdetett programok eredményeit Európában, hogy emlékeztesse a politikai döntéshozókat a fizikai aktivitás fontosságára. Az adatok szemléljéhez viszonyítási alapot az Európa Tanács 2013-ban közzétett ajánlásai jelentettek, amelyek 23 mutató alapján javasolják a népesség testmozgásának élénkítésében észlelhető helyzet felmérését. A szemle időszerűségét az időközben lezajlott világjárvány adta meg, amely megzavarta a korábbi programok véghezvitelét, sőt, tovább rontotta a helyzetet.

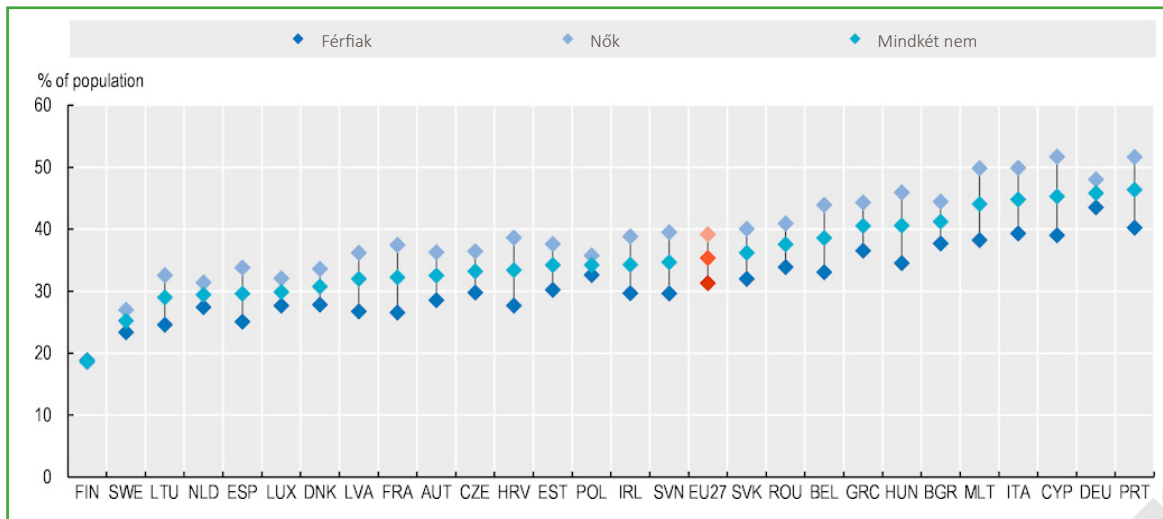
TÁRGYSZAVAK: fizikai aktivitás, egészséges életmód, testmozgás, világjárvány

A kormányzati szervek és a nemzetközi szervezetek fizikai aktivitás fokozását célul kitűző programjai 2010 után kerültek előtérbe; azt megelőzően a hasonló tervezetek csupán általános jelleggel hangsúlyozták az egészséges életmód fontosságát, vagy pedig a józan táplálkozáshoz kapcsolt módon. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2020-ban tette közzé frissített irányelveit a fizikai aktivitásról, az ülő életmód visszaszorítására. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezettel (OECD) közösen összeállított kiadvány alapvetően a testmozgás egészségügyi és gazdasági vonatkozásait tárja fel, ezek fényében tér ki az irányelvekre, amelyek tartalmazznak az aktivitás serkentésére hivatott ajánlásokat is, méghozzá korosztályonként. Külön javaslatokat fogalmaznak meg az 1–5 éves gyermekek, az 5–17 esztendősek, a 18 és 64 év közötti felnőttek, valamint az ennél idősebbek számára. Megállapítják, hogy az európai uniós országok (Svédország kivételével) 2019-re kidolgozták megfelelő programjaikat, akcióterveiket.

A fizikai aktivitás mértékének megítéléséhez, nemzetközi összehasonlításához megbízható, rendszeresen gyűjtött adatokra lenne szükség. Az áttekintés összeállítása 2 fő adatforrásra támaszkodott. Az egyik a WHO által kifejlesztett, 16 kérdéskörből álló Globális Fizikai Aktivitás Kérdőív (Global Physical Activity Questionnaire, GPAQ). A 2002-ben létreho-

zott és 2004-től a nemzetközi és a helyi folyamatok mérésére használatos kérdőív 3 területre kiterjedően firtatja a fizikai aktivitást: munka, közlekedés, szabadidő. Ugyancsak 2002-ben alakította ki az Eurobarometer a sportolást és a fizikai aktivitást vizsgáló felmérését, amely a nemzetközi egybevetésre alkalmas másik vizsgálat. Kérdőíve rákérdez az előző hét folyamán a fokozott, továbbá a mérsékelt aktivitással eltöltött (a gyaloglást kivéve), illetve a 10 perccel meghaladó gyaloglással is tarkított napok számára, tudakolva az időtartamokat is, hogy így becsülje meg a WHO ajánlásaiban szereplő aktivitás mértékét. Ezeken kívül információkat kér a sportolási tevékenységekről, valamint az olyan tevékenységekről, mint a kerékpározás vagy a kertészkedés. Léteznek még olyan, egyfajta tevékenységekre összpontosító felvételek, amelyek a háztartási és munkahelyi tevékenységek kizárásával, a sportolás, testedzés, kerékpározás előtérbe állításával olyan, előző heti aktivitásokat vizsgálnak, amelyek szaporább légzéssel járnak. Figyelembe kell venni, hogy a felmérések elvégzésének eljárásai nagymértékben befolyásolhatják az eredményeket.

Az egyes országok által végzett saját felmérések mást és mást érthetnek fizikai aktivitáson, eltérő fogalmakkal és módszerekkel dolgoznak, így eredményeik nem összehasonlíthatók. Legtöbbjük kérdőívet



alkalmaz, de előfordulnak objektív, műszeres mérések is. Az ezekből származó adatokat a WHO rendszeresen közzéteszi, önálló kiadványokként bemutatva az egyes tagállamok egészségfejlesztő fizikai aktivitásait (Health-enhancing Physical Activity, HEPA).

Az Eurobarometer legfrissebb adatainak tanúsága szerint az Európai Unióban a felnőttek 38%-a sportol vagy edz hetente legalább 1 alkalommal, beleértve azokat (6%), akik legalább heti 5 esetben teszik ezt. A megkérdezetteknek csaknem a fele (45%) azt állította, hogy sohasem végez testgyakorlást és nem is sportol. Igaz, a válaszadók fele (50%) azt nyilatkozta, hogy más téren aktív: hetente legalább egyszer kerékpározik, táncol vagy pedig kertészkedik. A rendszeres testgyakorlók és sportolók átlagos száma mögött komoly eltérések húzódnak meg. Finnországban például a felnőttek kétharmada végez ilyen tevékenységeket hetente, Romániában és Bulgáriában arányuk mindössze egyötödre rúgott. Magyarországon részesedésük 2017 és 2022 között mintegy 34%-ról 26%-ra mérséklődött, s csökkent Lengyelországban, Belgiumban, Németországban is – ezzel szemben a hetente testgyakorlást, sportolást végzők aránya Csehországban 12 százalékponttal nőtt (és növekedés mutatkozott Ausztriában, Litvániában, Szlovákiában is). Általában ott, ahol magas volt a testedzők aránya, a megkérdezettek az egyéb aktivitásokban is kitűntek: Csehországban a jelzett időszakban az ilyen tevékenységek terén az emelkedés 25 százalékpontot ért el.

A fizikai aktivitás mértéke az életkor előrehaladtával visszaszorul, az Európai Unió átlagában az 55 év fölöttieknek csupán egynegyede sportol vagy végez testgyakorlást hetente legalább egyszer. Minden korcsoportra igaz, hogy ezekben a tevékenységekben kevesebb nő vesz részt, mint férfi. Kiugróan nagy eltérések ész-

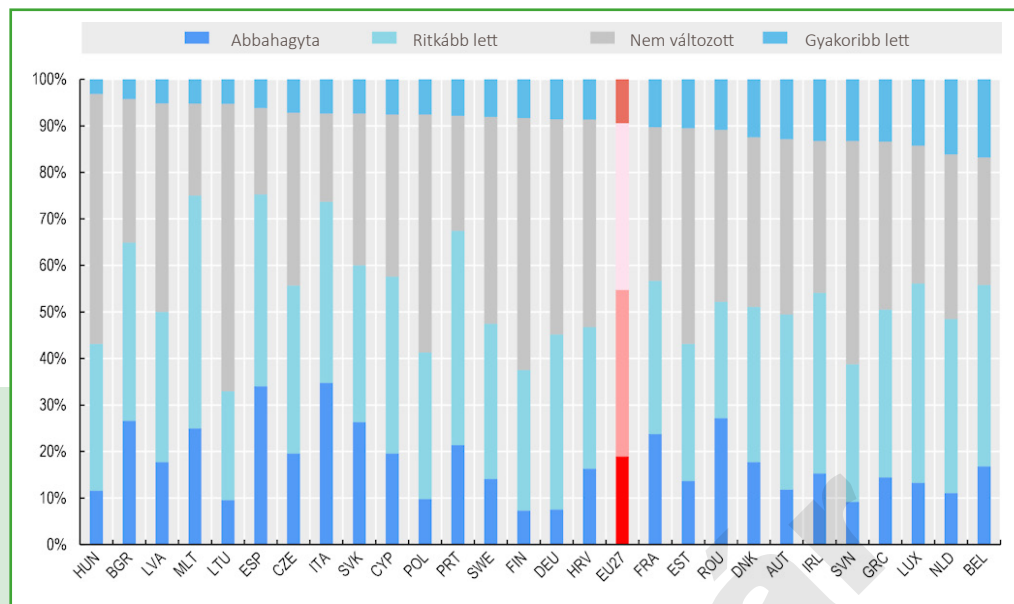
1. ábra: Az elégtelen fizikai aktivitás előfordulásának gyakorisága (heti 150 percnél kevesebb, mérsékelt intenzitású vagy azzal egyenértékű fizikai aktivitás a 18 évnél idősebbek körében, nyers százalékos becslés, 2016)

Forrás: WHO.

lelhetők a 15 és 24 év közötti fiataloknál: a férfiak 73%-ával szemben a nők 58%-a áll.

Az európai uniós tagállamok mindegyikében megfigyelhető a fizikai aktivitás és a társadalmi-gazdasági helyzet közötti szoros összefüggés. Az anyagi helyzetet a számlák befizetésével kapcsolatos gondokkal mérve kiderül, hogy azok a felnőttek, akiknek szinte sohasem okoz nehézséget befizetni a számlákat, gyakrabban sportolnak vagy végeznek testedzést, mint akik csak ügyel-bajjal egyenlítik ki számláikat. Hasonlóképpen a saját magukat a munkássztályhoz sorolók közül csupán 24% végez hetente legalább 1 alkalommal testedzést, szemben azokkal, akik a felsőbb osztályokhoz tartozóknak vélik önmagukat (51%). Más felmérésekből viszont kissé árnyaltabb kép bontakozik ki: a fizikai aktivitás egyéb fajtáit tekintve megállapítható, hogy a magasabb társadalmi-gazdasági státussal rendelkező egyének inkább szabadidejükben végeznek testmozgást, míg az alacsonyabb státusnál a foglalkozás közbeni aktivitás van túlsúlyban.

A serdülők (a 15 évesek korosztályába tartozók) az Európai Unió 26 tagállamában csak mérsékelttel feleltek meg 2018-ban a WHO ama elvárásának, amelyik naponta legalább egyórás mérsékelt vagy élénk testmozgást szorgalmaz: a fiúknak csupán 17,6%-a, a lányoknak 9,6%-a felelt meg a célkitűzésnek. A legcsekélyebb mértékeket Olaszország-



2. ábra: A fizikai aktivitásban a Covid19 miatt bekövetkezett változások, a megkérdezettek százalékában

Megjegyzés: a 100% a 4 lehetséges válasz közül valamelyiket megadó megkérdezettek összességét fedi.

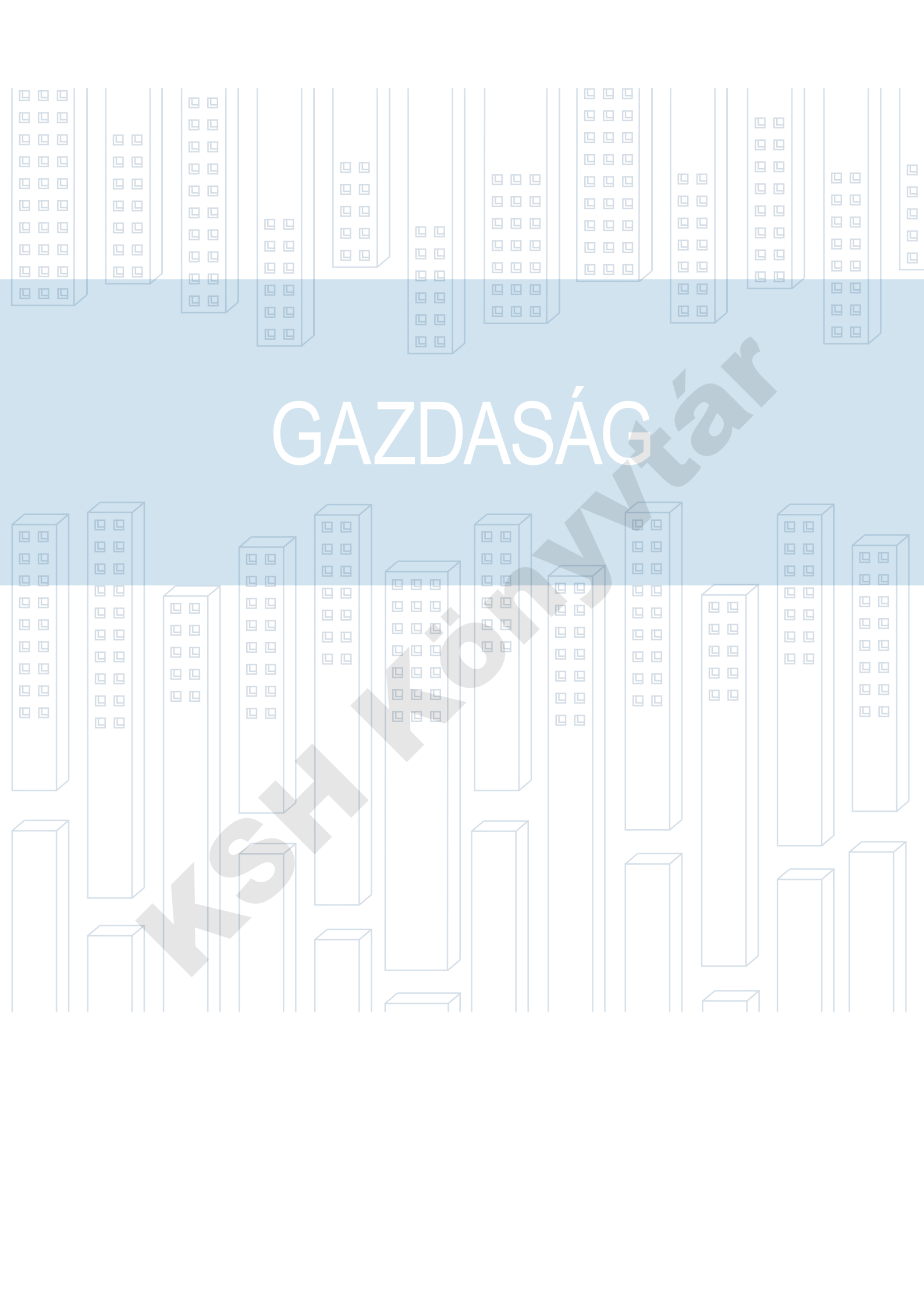
Forrás: Európai Bizottság 2022, Special Eurobarometer SP 525: *Sport and physical activity*, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2668> (elérés 2022. szeptember 23-án).

ban, Franciaországban és Portugáliában jegyezték fel, s viszonylag magas szinteket állapítottak meg Szlovákiában, Szlovéniában, Hollandiában és Bulgáriában. A leányokhoz képest az uniós átlagot meghaladó szintet képviselték a fiúk Spanyolországban, és fordított volt a nemek teljesítése Észtországban és Litvániában. Akárcsak a felnőtteknél, a gyermekeknél és a serdülőknél is megfigyelhető, hogy az életkor előrehaladtával visszaesik a fizikai aktivitás. Míg a WHO által 2017–2018-ban végzett felmérések szerint a 11 esztendősnél átlagosan 24%-ra rúgott a naponta legalább egy órányi élénk fizikai aktivitást kifejtők aránya, addig a 13 éveseknél csak 19%-ra, míg a 15 esztendősnél 15%-ra. Az ennél is fiatalabb gyermekek még aktívabbak. A WHO 2015 és 2017 közötti, elhízást mérő felvételének tanúsága szerint (amelyet 25 európai országban hajtottak végre 150 ezer gyermek), a 6 és 9 év közöttiek 79%-a napi egy óránál hosszabb ideig merült mozgásos játékokba, 46%-uk

tagja volt sportklubnak vagy táncegyületnek, 50% mindennap gyalog vagy kerékpáron ment az iskolába, míg 60% naponta 2 óránál kevesebbet töltött képernyő előtt, és a javasolt időmennyiséget töltötte alvással (9-11 órát).

A világjárvány kitörése 2020 márciusában óvintézkedésekre kényszerítette a kormányokat. Az elrendelt záratok, kiváltképp az iskolák, parkok, játszótérek, sportlétesítmények lezárása körülményessé tette az aktív, egészséges életmód fenntartását. A fizikai aktivitás szintje észrevehetően alacsonyabb lett, noha előfordultak olyanok, akiknek sikerült növelniük. A fizikai aktivitás szintje elmaradt a világjárvány előtti től – állapította meg több felmérés (köztük olasz, spanyol, horvát, német és görög) áttekintése alapján egy összesítés 2020 derekán. Egy 14 országra kiterjedő nemzetközi kutatás szerint (amelyben szerepelt Ausztria, Németország, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Svájc és Spanyolország) úgy találták, hogy a járvány miatti korlátozások a felnőttek aktivitását 41-42%-kal vetették vissza, s míg a 2 nem között nem észleltek nagyobb eltéréseket, a középkorúakhoz képest a fiatalok és az idősek is komolyabb mértékben kényszerültek visszafogni aktivitásukat. Akadtak persze, akiket a helyzet új megoldások felkutatására késztetett: az Eurobarometer kutatása szerint a megkérdezettek 9%-a fokozta aktivitását a járvány ideje alatt, míg több, mint felerészben csökkentették ilyen irányú tevékenységüket, sőt, 18% teljességgel felhagyott mindenféle testmozgással.

HOLKA LÁSZLÓ



GAZDASÁG

A nemzeti számlák nemzetközi módszertana során következő átdolgozásának kulcsterületei: a digitalizálás, a globális fejlődés, a jóllét és a fenntarthatóság

Albert Braakmann: Digitalisierung, Globalisierung sowie Wohlfahrt und Nachhaltigkeit – Kernthemen der aktuellen Überarbeitung der internationalen VGR-Methodik
Wirtschaft und Statistik, 2021. 4. sz. 42–52. o.

URL: <https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2021/04/ueberarbeitung-vgr-methodik-042021.html>

Munkaterv szerint végzik a hatályos SNA 2008 felülvizsgálatát 2021 és 2025 között. A közreadott irányelvek a digitális gazdaság és a globális értékláncok új elszámolási szabályait is tartalmazzák. Az új nemzeti számlák (SNA 2025) szerinti tranzakciókkal mérhető gazdasági folyamatok mutatói kiegészülnek a jóllét és a fenntartható fejlődés indikátoraival. A környezeti folyamatok elszámolásai a természeti erőforrások, a környezet védelme, az éghajlatváltozást okozó káros kibocsátások gazdasági hatásait mérik.

TÁRGYSZAVAK: SNA 2008, ESA 2010, SNA 2025, nemzeti számlák, ENSZ Statisztikai Bizottság, felülvizsgálati program, digitalizálás, globális értéklánc, fenntarthatóság, jóllét

A nemzetközi statisztikai intézmények együttműködnek a nemzeti számlák (System of National Accounts – SNA) és a fizetési mérleg kézikönyv (Balance of Payments Manual – BPM) módszertanának felülvizsgálataiban. Az Európai Unió nemzeti számláinak (European System of Accounts – ESA) módszertana (jelenleg ESA 2010) az SNA 2008 elszámolásaira alapozott, és bár az európai nemzeti számlák bontása a részletesebb, a makrogazdasági mutatóik tartalma egymásnak megfeleltethető. (1. ábra)

Az ESA 2010 mutatói összesíthetők, elemezhetők, azokkal írják elő a fontosabb gazdasági indikátorokat, különösen a kormányzati költségvetés egyensúlyára, adósságállományára, a nemzetközi és ágazati összehasonlításokra vonatkozóan.

— Az Eurostat kézikönyvei tartalmazzák az Európai Unió ESA 2010 számlarendszer mutatóinak egységes elszámolási módját. A hatályos ESA 2010 és a korábbi (ESA 95) számlák mutatósorozatai egymással össze-

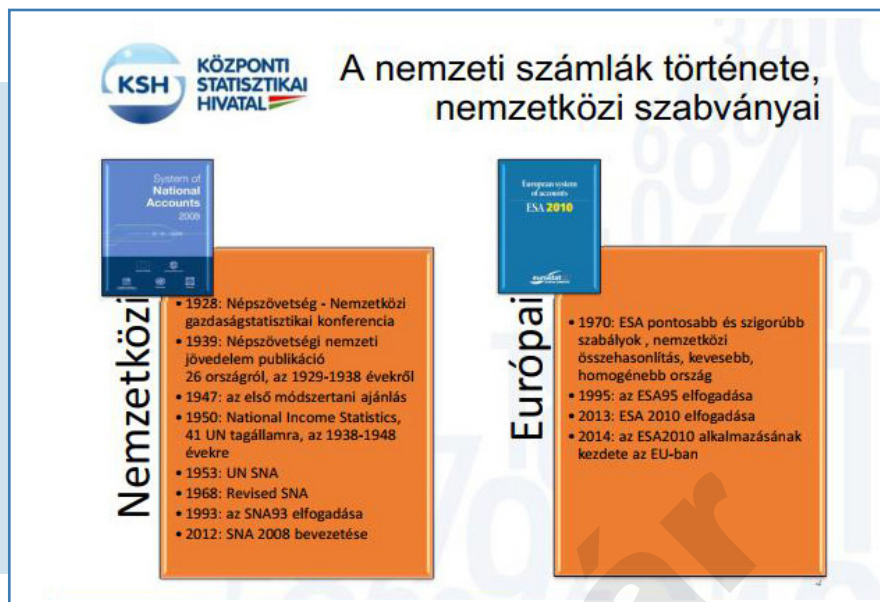
kapcsolhatók. (Pozsonyi–Szőkéné Boros [2014a], Pozsonyi–Szőkéné Boros [2014b]) – NZ

Az ENSZ Statisztikai Bizottsága (UNSC) felkérésére nemzetközi testület (Intersecretariat Working Group on National Accounts – ISWGNA) hangolja össze az SNA 2008 felülvizsgálatát (UN [2021c], UNECE [2020]). A felülvizsgálat naptári tervét az UNSC 2021. márciusi ülésén fogadták el, ez tartalmazza a nemzetközi és regionális konzultációk programját (UN [2021a], Zwijnenburg–Van Rompaey [2021]). (2. ábra)

— A nemzetközi szervezetek közös munkacsoportja (ISWGNA) az ENSZ, a Nemzetközi Valutaalap (IMF), az OECD, a Világbank és az Európai Unió képviselőinek részvételével egyeztetti, irányítja az SNA 2008 aktuális felülvizsgálatát. Az ajánlások nemzetközi konzultációja a témacsoportok projektjei szerint történik (UN [2021d]). A nemzeti és nemzetközi intézmények a világhálón véleményezhetik a felülvizsgálat irányelveit, az 1. áb-

1. ábra: A nemzeti számlák egymást követő nemzetközi (SNA) és európai (ESA) szabványai*

*A nemzeti statisztikai intézmények az egyeztetve kialakított nemzetközi módszertant alkalmazzák a gazdasági folyamatok elszámolására. Az éves és évközi statisztikai tájékoztatás az SNA, illetve az ESA összehasonlítható aktuális mutatóit tartalmazza.



rán vázolt időrendben (UN [2020a], UN [2021b], UN [2021c]). Az SNA módszertan, valamint a fizetési mérleg kézikönyv (Balance of Payments Manual – BPM) hatályos előírásainak felülvizsgálata egymással összhangolt. (IMF [2021]) – NZ

A digitális gazdaság statisztikai elszámolása része a nemzeti számláknak. Fogalmi meghatározás tartalmazza az „adat” statisztikai jellemzőit. Az irányelv előírja az immateriális eszközök felhalmozásának, felhasználásának új módszertanát, ahol mérhető a tranzakciók. A felhalmozott adatvagyon felhasználásai külső tranzakció nélkül is kapcsolódhatnak a gazdasági folyamatok belső ráfordításaihoz. Az irányelvek az adatvagyon belső adatinputjai és a tranzakciókkal nem megfigyelt („ingyenes”) adatforgalom értékelésére közvetett módszereket tartalmaznak (Bourgeois [2020]).

— A vevő az áruért fizet, ehhez tartoznak a pénztári bizonylat adatai, de a nyugta nem minősül (külön) terméknek. A gazdasági folyamat során keletkező (belső) információkat gyűjtik, rögzítik, továbbítják, tárolják, de itt nincsenek külön (külső) tranzakciók. A kibocsátás bevétele fedezi az ilyen információ költségét is. Az adatbank vállalkozásként informatikai szolgáltatásokat értékesít a vevőinek, de itt sem számolható el külön az adatok belső inputjának értéke. – NZ

A nyílt forráskódú szoftverek piaci értéke nem mérhető közvetlenül, a közösségi oldalak „ingyenesen” elérhető, felhasználható nyilvános információkat kínálnak. Ilyen esetekben a hirdetés, az adatvagyon hasznosító egyéb gazdasági folyamat tranzakciói

mérhető, amelyek megtérítik a (külső) felhasználó számára „ingyenes” szolgáltatás ráfordításait.

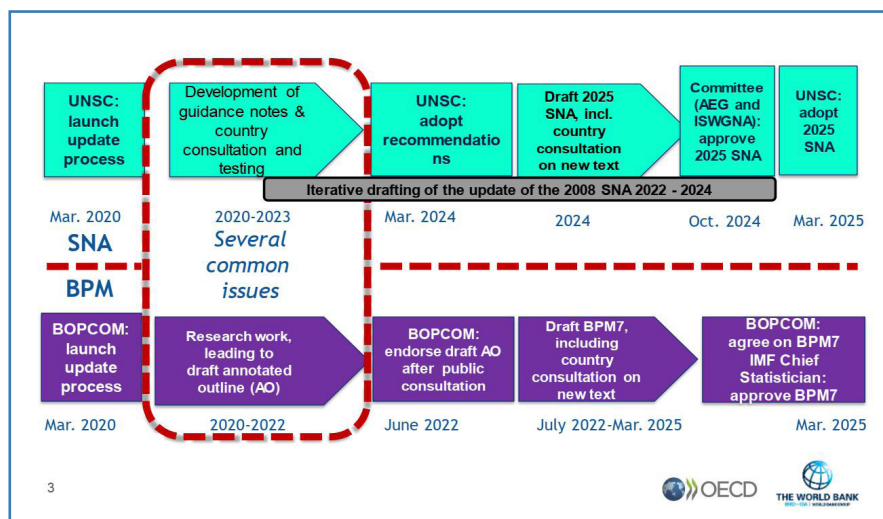
— A világháló sokféle „ingyenes” – közismereti, böngészővel keresett, meteorológiai, közlekedési, tőzsdei stb. – információ forrása. A bevétel nem a közreadott információ felhasználóitól származik, hanem más termék, szolgáltatás tranzakcióból. – NZ

A háztartási szektor és az informatikai szolgáltatók közötti tranzakció becsléssel számolható el. Az „ingyenes” szolgáltatás révén gyűjtik a felhasználó címét, fontosabb jellemzőit, azok pedig harmadik félnek nyereséggel értékesíthetők, például címjegyzékként, vásárlási szokások elemzéséhez stb.

Az ajánlások része a digitális gazdaság termelési és felhasználási adatait elhatároló ágazati kapcsolati mérleg. Az SNA metodikájával elsámlolt forrás- és felhasználási tranzakciók mellett elszámolható olyan folyamatok is, amelyek értékei csak közvetve mérhető.

A multinacionális társaságok globális értékláncot alakítanak ki, amelyben az érintett országok nemzeti számlái a belföldi gazdasági folyamatokra korlátozódnak. A csoport anyavállalata a keletkező jövedelmeit átcsoportosíthatja a kapcsolt statisztikai egységei, azok országai között.

— A vállalatcsoport jövedelmeit a lehető legkisebb közterhekkel tervezik. A profit külföldi elszámolására alkalmazható a csoporton belüli kölcsön, szolgáltatás, jogvédelmi díj pénzforgalma, valamint a transzferárazás. Az adótervezés torzíja a keletkező jövedelmek elszámolását, Írország esetén például a 2015. évi GDP növekedésének előzetesen kiadott indexe 8% volt,



2. ábra: Feladatterv a nemzeti számlák (SNA 2008) és a nemzetközi fizetési mérleg (BPM6) felülvizsgálatára

az Eurostat korrekciója kiszűrte a globális értékláncok hatását, ezzel 26% a GDP 2015. évi növekedése. (Holton et al. [2020]) – NZ

Az anyavállalat határozhatja meg a saját szabadalom, szoftver, szervezési, irányítási rendszer szellemi tulajdonának csoporton belüli tranzakcióit. Az irányelvek úgy módosítják az ilyen immateriális eszközök elszámolását, hogy mérhetők legyenek a több országra kiterjedő tranzakciók. A csoport kapcsolt vállalkozása az immateriális eszközt (belföldi) termelési ráfordítás nélkül, pénzügyi közvetítőként értékesítheti a világ országaiban.

— A külföldön bejegyzett speciális egység (special purpose entity – SPE) rendeltetése a multinacionális társaság pénzforgalmának elszámolása a lehető legkedvezőbb adózással. Az SPE (bejegyzett „postafiók-ként”) az anyavállalat saját szellemi termékéből származó árbevételt realizálja más országokban. – NZ

A fizetési mérleg alapadatai a határt átlépő termékek, szolgáltatások tranzakcióira építhetők, a kivitell (FOB) és a behozatal (CIF) eltérő vámértékeivel. A két ország különböző szállítási, biztosítási és egyéb járulékos költségekkel növeli a szállított áru (nettó) értékét. Az irányelvek egységes elszámolásának alapja a vevőnek számlázott érték, nem a vámokmány egymástól eltérő tartalmú költségtele.

A multinacionális társaság kapcsolt vállalkozásainak tranzakciói a székhely országa szerint, belföldi szemlélettel számolhatók el (Blanchet [2020]). Az ajánlott módszertan egymástól elhatárolja a többségi belföldi, valamint külföldi irányítású gazdasági egységek bruttó hozzáadott értékeit. A külföldi irányítású gazdasági egységek adatai elkülöníthetők a belföldi egy-

ségeiktől a forrásfelhasználási táblák (supply-use table – SUT) elszámolásaiban is, további csoportosítás megkülönbözteti a pénzügyi és a nem pénzügyi vállalatok szektorát is.

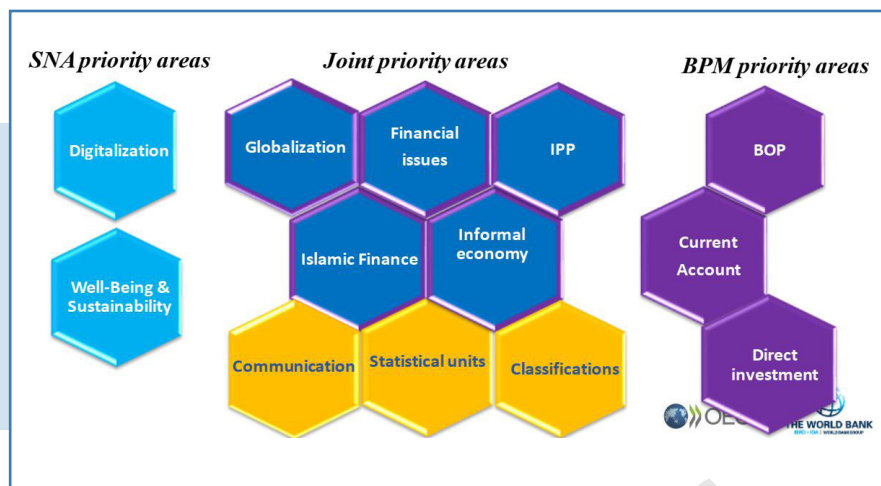
— Az Európai Unió jogszabályai alapot adnak arra, hogy adatszolgáltatást irjanak elő a tagállamokban működő vállalatcsoportoknak. Erre alapozható az összehasonlítható tartalmú számviteli előírás a többségi külföldi (nem európai uniós) irányítású statisztikai egységek érdekeltségei esetén is.

A többségi irányítás határértéke az 50%-ot meghaladó tulajdonrész. Az a tényleges tulajdonos (ultimate beneficial owner – UBO), amely vagy aki a gazdasági szervezetben – közvetlenül vagy közvetve – a szavazati jogok vagy a tulajdoni hányad legalább 25%-ával rendelkezik (Ahlborn et al. [2021], Grosse [2021]).

Magyarországon az UBO megfigyelésének, nyilvántartásának számviteli szabályai a 2021. évi XLIII. törvény a pénzügyi és egyéb szolgáltatók azonosítási feladatához kapcsolódó adatszolgáltatási háttér megteremtéséről és működtetéséről előírásait alkalmazzák, összhangban az uniós jogszabályokkal (ilyen a 2015/849, továbbá a 2018/843 számú EP és Tanácsi irányelv.) – NZ

A jóllét, valamint a fenntartható fejlődés gazdasági tényezői a GDP mutatósorozatai alapján elemezhetők. Az ajánlások kiegészítő elszámolásai megalkotják a jövedelmi, a társadalmi, az éghajlati, a környezeti folyamatok méréseit. Kiegészítő számlák alakíthatók ki a nem megfizetett háztartási és önkéntes tevékenység elszámolására. A jóllét elemzései kiegészülnek a jövedelmek és a magánvagyon országokon belüli megoszlásával, a nemzeti számlák standard mutatóira alapozva (Alvaredo et al. [2020]).

3. ábra: A nemzeti számlák (SNA) és a nemzetközi fizetési mérleg (BPM) felülvizsgálatának fontosabb témacsoportjai



— A közreadott hivatalos mutatósorozatok az intézményi egységek jövedelmi, vagyoni adatait tartalmazzák, a személyek jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenségének fő adatforrása a háztartások megfigyelése. Mérhető a közösségi háztartások (például idősotthonok) és a civil szerveződések jövedelme, vagyona is. – NZ

A jóllét mutatója a saját tulajdonú ingatlan használatának (imputált) értéke is. Elszámolható továbbá a háztartások közötti jövedelemtranszfer, a termelt javak, szolgáltatások saját felhasználása. A nem megfigyelt (árnyék-) gazdaságban keletkezett jövedelem és vagyon becsléssel számolható el a törvényes tevékenységek eseteiben. A fontosabb illegális tevékenységek (valószínű) gazdasági hatásai elemezhetők.

Az említett (mikroadatokból modellel becsült) adatok és a nemzeti számlák megfelelő tartalmú mutatói közötti eltérés annál nagyobb, minél több adat hiányzik a jóllét tényezőiről. A nemzeti egészségügyi, oktatási és más szociális ellátó rendszerek standard – SNA 2008 szerinti – mutatói adnak keretet a becslésekhez, szakpolitikai elemzésekhez. A háztartási és a kormányzati szektor országonként eltérő arányban ad fedezeteket a társadalmi szolgáltatások ráfordításaira, ami nehezíti a háztartás becsült (jövedelmi, vagyoni stb.) mutatóinak nemzetközi összehasonlítását.

A nemzeti számlák mutatói összefüggnek a környezetet károsító kibocsátással, a természeti erőforrások kimerítésével. Növekvő tendenciájú a légköri szennyezők emissziója és a hulladék képződése. A jövedelem keletkezése és felhasználása változtatja a környezet állapotát, károsítja a talajt, a vizet. A tárgyidőszak GDP-elszámolásai azonban nem veszik figyelembe a természeti erőforrások megóvásának, helyreállításának globális ráfordításait. Az ajánlások lehetőséget nyitnak az extern környezeti ráfordítások elszámolására is.

A 2021-ben közreadott irányelvek alapján körvonalazhatók a nemzetközi konzultáció fontosabb témacsoportjai. (3. ábra.)

— Az irányelvek témacsoportjai (színekkel jelölve) a digitalizálás, a jóllét & fenntarthatóság; a két irányító testület közös szabványaira, valamint a BPM kiemelt számláira összpontosítanak. – NZ

A középső ábra alsó sora jelöli az új SNA módszertani kereteit (zárójelben a téma világhálón elérhető irányelveinek jele) (UN [2021b]):

- a statisztikai szabványok közötti összefüggések koncepcióit (CM.1);
- a fontosabb fogalmak meghatározását (CM.2);
- a statisztikai tájékoztatás taxonómiai ajánlásait (CM.3).

Az ábra bal oldalán (felül) a digitális gazdaság irányelveinek fontosabb témakörei:

- az „ingyenes digitális termékekre” és a szatellit számláira (DZ.3 & DZ.4);
- a digitális folyamatok kapcsolatait elszámoló forrásfelhasználási táblákra (DZ.5);
- a nemzeti számlák adatkezelésére (DZ.6) vonatkozóan.

A pénzügyi számlák irányelveinek fontosabb témakörei:

- az intézményi szektor és pénzügyi eszközei mélyebb bontásai (F.1);
- a visszatartott kereset aszimmetrikus kezelése (F.2);
- a digitális pénzügyi technológiák hatása a makrogazdaság statisztikáira (F.7);
- a kölcsön értékelése (F.9);
- a kombinált biztosítási és nyugdíjtermékek (F.12);
- a profitrés a vétel és eladás tranzakciói között (F.13);

- a faktoring tranzakciók elszámolása (F.14);
- az adósság preferenciái (F.15);
- a „kripto eszközök” kezelése (F.18).

— A kölcsön felvételének koncessziós tranzakcióiban (F.15 Debt Concessionality) a fizetendő kamat alacsonyabb, mint a piaci ráta. Az adós a hitelnyújtó kedvezményét szakpolitikai feltételekkel például támogatásként, jövedelemtranszferként kaphatja. A felek közötti szerződés ilyen kedvezményt vagy az új kölcsön időpontjában, vagy akkor írhat elő, amikor változtatnak a már fennálló adósságtörlesztési feltételeken. – NZ

A globális gazdasági folyamatok irányelveinek fontosabb témakörei:

- az import és export értékelése (G.1);
- a multinacionális társaságok (MNE) és belső elszámolásaik kezelése (G.2);
- a speciális célú gazdasági egységek (SPE), belföldi fiók kezelése (G.4) (Farello [2021]);
- a szellemi tulajdon termékeinek gazdasági tulajdonosa: az MNE belső tranzakcióinak kezelése (G.5);
- globális értéklánc és a hozzáadott érték elszámolása a nemzetközi kereskedelemben (G.7);
- a tudásalapú nem termelt eszköz fizetéseinek kezelése (G.9).

Az ábra bal oldalán (alul) a jóllét & fenntarthatóság irányelveinek fontosabb témakörei:

- a háztartások jövedelmének, fogyasztásának és vagyonának megoszlása (WS.2);
- a nem fizetett háztartási szolgáltatások elszámolása (WS.3);
- a munkaerő, a humántőke és az oktatás mutatói (WS.4);
- az egészségi és társadalmi feltételek mutatói (WS.5);
- a természeti erőforrások gazdasági tulajdonának és kimerítésének elszámolása. (WS.6).

Az SNA 2008 módszertani felülvizsgálatának irányelvei mintegy 55 témacsoportra vonatkoznak. A nemzetközi konzultációk és tesztek alapján véglegesíthetők a nemzeti számlák módszertanának ajánlásai (Menezes et al. [2020]).

A munkaterv szerint a 2025. tárgyévtől alkalmazható a gazdasági, pénzügyi, társadalmi, környezeti folyamatok felülvizsgált elszámolási metodikája (SNA 2025). Az Európai Unió is részese az új (SNA 2025) módszertan kialakításának, a felülvizsgált európai ESA számlarendszer kötelező mutatói néhány éves késleltetéssel állíthatók majd össze.

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM

- AHLBORN, M. – DRAKEN, F. – SCHULZ, V. [2021]: Qualitätssicherung in der amtlichen Statistik: Large Cases Unit. *Wirtschaft und Statistik*, 2. sz. 31–40. https://www.destatis.de/DE/Methoden/WISTA-Wirtschaft-und-Statistik/2021/02/qualitaetssicherung_022021.html
- ALVAREDO, F. – CHANCEL, L. – PIKETTY, T. – SAEZ, E. – ZUCMAN, G. [2020]: Towards a System of Distributional National Accounts: Methods and Global Inequality Estimates from WID.world. *Economie & Statistique*, 517-518-5. sz. 41–59. <https://doi.org/10.24187/ecostat.2020.517t.2018>
- BLANCHET, D. [2020]: What Should the Concept of Domestic Production Mean in Globalized Economies? *Economie & Statistique*, 517-518-5. sz. 205–214. <https://doi.org/10.24187/ecostat.2020.517t.2019>
- BOURGEOIS, A. [2020]: Free Services from the Digital Economy: Do We Need to Measure Their Value and How? *Economie et Statistique*, 517-518-5. sz. 157–172. <https://doi.org/10.24187/ecostat.2020.517t.2021>
- FARELLO, P. [2021]: *New International Investment Statistics. Updates to Conceptual Manuals*. Bureau of Economic Analysis (BEA). <https://www.bea.gov/system/files/2021-11/Bureau-Update-New-International-Statistics-Manual-Updates.pdf>
- GROSSE, R. [2021]: Who owns international business? *Transnational Corporations Journal*, 3. sz. 183–200. <https://ssrn.com/abstract=3991153>
- HOLTON, N. – KINSELLA, M. – MANGAN, O. – MC LAUGHLIN, S. – QUILL, P. [2020]: Consistency in a Globalised Economy: Aligning the Treatment of R&D in the Irish National Accounts and Balance of Payments. *Economie et Statistique*, 517-518-5. sz. 191–204. <https://doi.org/10.24187/ecostat.2020.517t.2025>
- MF [2021]: *Update of the sixth edition of the Balance of Payments and International Investment Position Manual (BPM6)*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Data/Statistics/BPM>
- POZSONYI, P. – SZŐKÉNÉ BOROS, ZS. [2014a]: *Változások a nemzeti számlákban. Az ESA 2010 bevezetése*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/esa2010/esa2010bevezetese.pdf>
- MENEZES, P. – PASTORIS, F. – PICON-AGUILAR, C. – SCHMITZ, M. – SILVA, N. – TISSOT, B. [2020]: Central banks and external statistics: Evolution or revolution? *Journal of Economic and Social Measurement*, 1. sz. 83–102, DOI 10.3233/JEM-200472 https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb52_01.pdf
- POZSONYI, P. – SZŐKÉNÉ BOROS, ZS. [2014b]: A nemzeti számlák európai rendszerének változása — az ESA 2010 bevezetése. *Statisztikai Szemle*, 11–12. sz. 953–971. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2014/2014_11-12/2014_11-12_953.pdf
- UN [2020a]: *2008 SNA update issues*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/Detailed_RA_Issues.pdf
- UN [2020b]: *Work programme for the updating of the 2008 SNA*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/aeg/2020/M14_2_1_Work_Programme_Updating_2008_SNA.pdf
- UN [2021a]: *The 2008 SNA update*. United Nations. [https://www.unescwa.org/sites/default/files/event/materials/2008 SNA update_ESCWA_TT & GN.pdf](https://www.unescwa.org/sites/default/files/event/materials/2008%20SNA%20update_ESCWA_TT%20&%20GN.pdf)
- UN [2021b]: *List of consultations carried out on the 2008 SNA update issues*. United Nations. <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/RACONLIST.asp>
- UN [2021c]: *Progress Report of the 2008 SNA Update Project*. United Nations. https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/aeg/2021/M16/M16_2_1_Progress_Report_SNA.pdf
- UN [2021d]: *Towards the 2025 SNA*. United Nations. <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/towards2025.asp>
- UNECE [2020]: *SNA research agenda*. UNECE. https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.20/2020/mtg1/Annex_II._SNA_research_agenda._Extarct_from_ISWGNA_report.pdf
- ZWIJNENBURG, J. – VAN ROMPAEY, C. [2021]: *A broader SNA framework on wellbeing and sustainability. State of play*. OECD – World Bank. [https://unece.org/sites/default/files/2021-06/5.1 WBSTT Prograss UNECE May 2021.pdf](https://unece.org/sites/default/files/2021-06/5.1%20WBSTT%20Prograss%20UNECE%20May%202021.pdf)

A költségvetés támogatásai és a monetáris éberség: az orosz–ukrán háború gazdaságpolitikai hatásai az Európai Unióra

Olivier J. Blanchard – Jean Pisani-Ferry: Fiscal support and monetary vigilance: Economic policy implications of the Russia-Ukraine war for the European Union

Policy Contribution, 2022. 6. sz. 1–20. o.

URL: <https://www.bruegel.org/policy-brief/fiscal-support-and-monetary-vigilance-economic-policy-implications-russia-ukraine-war>

A 2022 tavaszán indított orosz–ukrán háború gazdasági veszteségekkel jár. Több feltételezés vázolható a rövid és hosszabb távú hatásokról, különösen költségvetési, valamint monetáris politikák felülvizsgálatairól. Többletterhek mutatkoznak a védelmi kiadás, az ukrainai menekültek ellátása kapcsán. Rendkívüli költségvetési támogatás adhat választ a reáljövedelmet csökkentő felgyorsult inflációra. A deficit 2022-től növekvő rátájának kezelése növelheti az adóterheket, illetve az adósságállományt.

TÁRGYSZAVAK: költségvetési támogatás, deficit, államadósság, monetáris politika, oroszországi energiahordozó, ukrainai háború, kereskedelmi szankció, infláció

Oroszország 2022. februárban háborút indított Ukrajna ellen, és annak gazdasági következményei még bizonytalanok. A hatásvizsgálatok a már bejelentett, illetve feltételezett nemzetközi szankciós intézkedésekre alapozhatók. (1. táblázat)

A háború sokkhatásainak egyik közvetlen következménye a nemzetközi kereskedelem súlyos zavarai. A tagállamok (EU27) összes oroszországi exportja 2021-ben mintegy 89 milliárd EUR. A szankció miatt leállhat a kiviteli, a tagállamok teljes vesztesége ebből eredően legfeljebb a 2019. évi GDP 0,6%-a. Az exporttilalmak jövedelmi hatásai különbözők az uniós tagállamok és gazdasági ágazataik szerint (Gros [2022]).

A háború zavart okozhat az oroszországi külföldi közvetlen beruházások (FDI) szerződéseinek teljesítésében. Az EU27 FDI-állománya Oroszországban, 2019 végén összesen több mint 300 milliárd EUR. Szélső esetben az FDI-ügyletek vesztesége az uniós befektetések értéke átlagosan 2%-ának, az EU27 2019. évi összes GDP-je mintegy 1%-ának megfelelő.

Sokkhatások érik a nemzetközi pénzügyi folyamatot, az oroszországi fiókbankokra vonatkozó

szankció közvetlen veszteségforrás. Azonban feltételezhető, hogy nem éri olyan fizetéseképtelenségi lánc az Európai Uniót 2022-től, mint a 2008-as globális pénzügyi válság miatt.

A Covid19-járvány zavarokat okozott a globális beszerzési láncokban, az oroszországi beszerzések megghiúsulása hasonló hatásokkal járhat. Az európai gyártók veszteségei csak rövid távúak lesznek ott, ahol a helyettesítés megvalósul. Ennél súlyosabbak az energiahordozók és az élelmiszerek külkereskedelmi folyamatainak zavarai.

Az ukrainai menekültek száma legalább 5 millió felnőtt és gyerek. Az uniós tagállamok humanitárius segítsége a forgatókönyvekben kiterjed az élelmezésre, egészségügyi ellátásra, elszállásolásra, oktatásra. A tagállamok ilyen költségvetési kiadása egy menekültre számítva és évenként mintegy 10 ezer EUR, tág határok között. Az összes feltételezett költségvetési kiadás (felső határként) évi 50 milliárd EUR, ez az uniós GDP 0,35%-a. Az említett segítségek időtávja, kiadása attól is függ, hogy az ukrainai menekültek mikor és milyen arányban térhetnek majd vissza a hazájukba (Darvas [2022], Loft–Brien [2022]).

A hatások	Rövid távon (1–2 év)	Hosszabb távon (3–5 év)
Export, külföldi közvetlen beruházás (FDI), globális pénzpiac	Az Oroszországba irányuló export összeomlik Tőkeveszteségek az európai országok befektetői esetén	Átalakul a nemzetközi kereskedelem, a külföldi közvetlen beruházás (FDI) struktúrája
Menekültek	A beáramlás nagy Közvetlen költségvetési kiadás	Nem várható, mivel a legtöbb menekült vagy hazatér, vagy integrálható a munkaerőpiacon Költségvetési kiadások Ukrajna gazdasági helyreállításához
Védelem	Ukrajna fegyverszállításokkal kap segítséget	A védelmi költségvetés növekedése hosszabb távon
Hatékonyaság		Erős törekvés a rugalmasságra Leépülnek a globális függések
Megbízhatóság	Tartalékolások elővigyázatosságból	Európai pénzfelvevők kockázati felára lehetséges, azonban esély nyílik az Európai Unión belüli szorosabb politikai integrációra
Élelmiszerek árszintje	Számtottéví drágulások A kedvezőtlen folyamat viszsza lehet a fejlődő országokra	Nem érvényesülnek a kedvezőtlen hatások
Energia	Számtottéví drágulások Ellátási zavarok Pótlólagos költséggel érhető el az alternatív beszerzési források	Átrendeződnek a beszerzés forrásai Integráció az Európai Unió szintjén Többletberuházásokkal gyorsítható az áttérés a megújuló energiaforrásokra

1. táblázat: Feltételezések és várható hatások* az Európai Unióra az orosz–ukrán háború kapcsán

*A hatásvizsgálatok munkahipotézisei a forrásmű tételével. A 2022 utáni 3-5 éves következmények további elemzést fognak igényelni, a távlati hatások alapvetően az orosz–ukrán háború befejezésének bizonytalan körülményeitől függenek.

Oroszország a világ szénhidrogénexportjának egyik fő szállítója. Különböző az uniós tagállamok kitétsége az energiahordozók vezetékes szállításainak. A példátlan drágulás hajtóereje az oroszországi kőolaj- és földgázimport mennyiségi korlátozása 2022-től. (2. ábra)

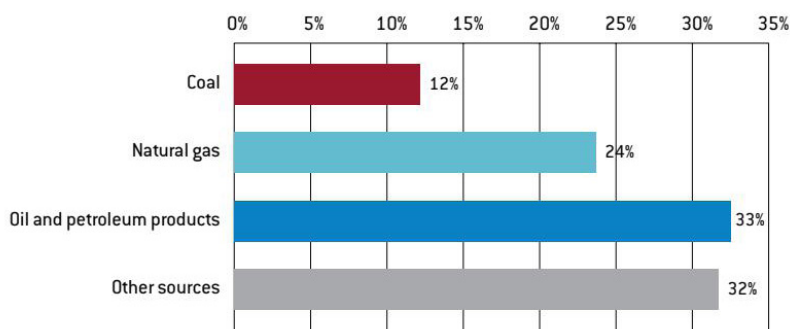
— Az egyéb energiahordozók csoportja tartalmazza többek között az atomenergiával termelt és az importált elektromos áramot, a belföldön elérhető megújuló energiaforrásokat, amelyek részesedése a 2019. évi primer energiafelhasználás mennyiségében átlagosan 32%. – NZ

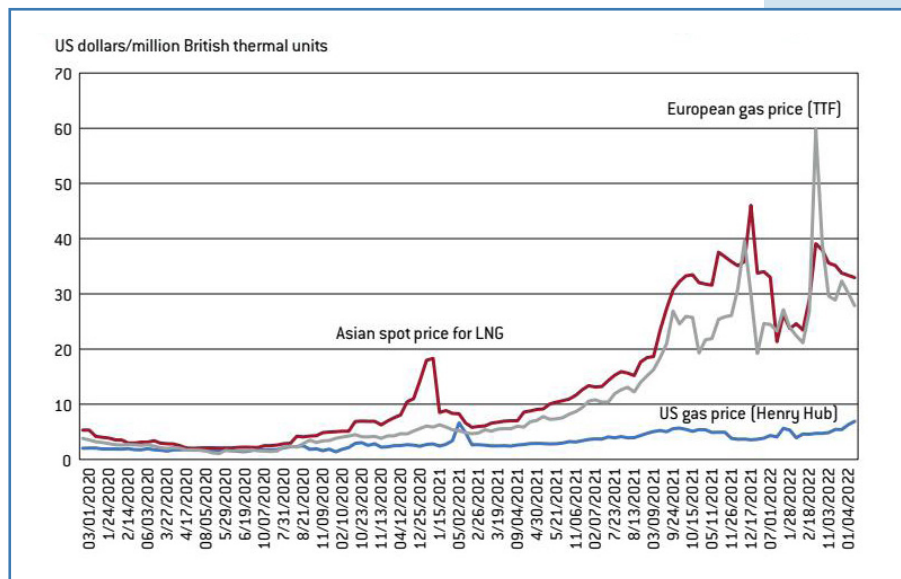
Az oroszországi földgáz importja a primer energiafelhasználás 2019. évi mennyiségének átlagosan 8,4%-a, nagy eltérésekkel országok szerint. Az importált földgáz a nemzetközi távvezetéseken, hálózati infrastruktúrával jut el az uniós tagállamokba. Az energiahordozók vezetékes szállítása természetes monopólium, ez akadályozza a beszerzési források azonnali cseréjét más importforrásokkal (McWilliams et al. [2022]).

Az elektromos áram termelése használja fel a földgáz egyharmadát, a termelő és szolgáltató vállalatok részesedése is egyharmad, az európai háztartásoké közel 33%, szezonális ingadozásokkal. A földgáz lényegesen olcsóbb az Amerikai Egyesült Államokban, mint Európában, a gázár Kínának is versenyelőnyt ad. (2. ábra)

1. ábra: A primer energiafelhasználás átlagos összetétele energiahordozók* szerint az Európai Unió 27 tagállamában, 2019, százalék (összes felhasználás = 100)

*A primer energiafelhasználás összes mennyisége (= 100%) terajoule (TJ) mértékegységben.





2 ábra: A földgáz beszerzési árának alakulása térségek* szerint, 2020. 01–2022. 04. hó, USD/Btu

*A brit hőegység (British thermal unit, – Btu) 1055,06 Joule energiának megfelelő mértékegység. A Btu számítása a fontban mért tömeg és a Fahrenheitben mért hőmérsékletnövelés mennyiségére alapozott. A legalsó grafikon a földgáz ára az Amerikai Egyesült Államokban, a két felső (nagy kilengésekkel) a cseppfolyósított földgáz (LNG) ázsiai árszintje és az európai vezeték (Title Transfer Facility – TTF) földgázé.

Viszonylag merev a kapcsolat a kereslet és az oroszországi földgáz ára között. Többéves program a korábban kialakult függőség szándékolt mérséklése, ez növelheti a más beszerzési források és a cseppfolyósított földgáz (LNG) részesedését, elsősorban Közép-Ázsiából, Norvégiából és Algériából (Bachmann et al. [2022]).

Várhatóan csökkenti az európai keresletet az oroszországi energiahordozók importjára kivetett szankciós vámtöbblet, azonban ez növeli az inflációt. A kereslet és a termelői ár rugalmasan követi a kőolaj világpiaci árának kilengéseit. (3. ábra)

— A kőolaj világpiaci árának kilengései a gazdasági ciklusokhoz igazodtak. Az 1999. februári 10,27 USD/hordó egységár 2008. júliusban 133 USD-ra ugrott a globális válság hatására, és nagy kilengésekkel 2022 elején ismét 120 USD (Hamilton [2022]). – NZ

Oroszország a háborús kiadásokat nagyrészt a földgáz árának példátlan növelésével fedezi, és a

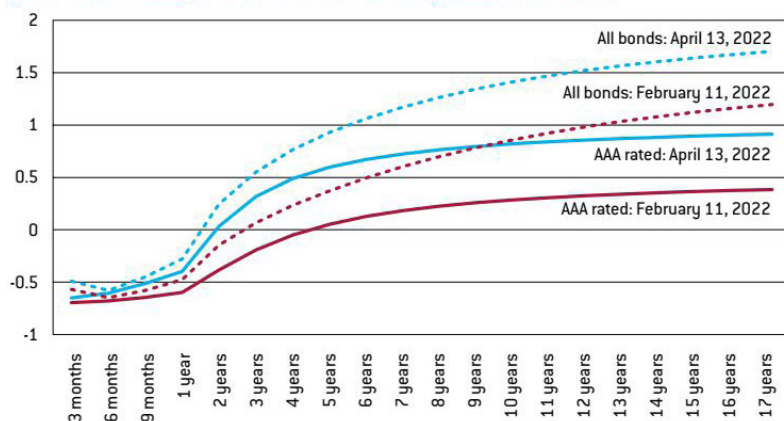
szankcióval csökkenthető az európai export mennyisége. A földgázbeszerzés piaci szerkezetének változtatásai csak középtávon mérséklék az árszintet. Az uniós energiahordozó-import mennyisége úgy is csökkenthető, hogy szigorítják a kereskedelempolitika szabályait, ilyen a magasabb vámtarifa, a maximált egységes európai beszerzési ár Oroszország szállításaira.

Az orosz–ukrán háború példátlanul súlyos zavart okoz a globális élelmiszer-kereskedelemben. Oroszország és Ukrajna együtt a búza globális exportjában 23%-kal, a világtermelésben 7%-kal részesedett 2019-ben. Az újabb termés betakarítása és a következő évi talajművelés erősen korlátozott, amíg háború van Ukrajna területén.

3. ábra: A kőolaj világpiaci árszintjének alakulása összehasonlító áron*, 1970. I. negyedévtől 2022. I. negyedévig, volumenindex, (1990. IV. negyedév = 1,00)

*A tőzsdei ár viszonyítási alapja a Brent minőségű kőolaj. A volumenindex az Amerikai Egyesült Államok fogyasztói árindexeivel (consumer price index – CPI) deflálva számítható.





4. ábra: Az államkötvények hozama kockázati minősítés és időtáv szerint az euróövezetben, 2022, százalék (névérték = 1,00)

*Az időtáv angol nyelven, a lejárat 3 hónaptól 17 évig. A mutatók a 2022. február 11-ei (alsó grafikon) és a 2022. április 13-ai (felső grafikon) hozam átlagos szintjei a globális pénzpiacokon A folytonos vonalú grafikon a legjobb (AAA) besorolású állampapír, a szaggatott vonalú az összes kibocsátott állampapír hozama az említett két napon.

— A nemzetközi gabonatőzsde a búza árának 50%-os növelésével reagált arra, hogy a háborús blokádnak megakadályozta az ukrain gabona exportját. A búza kiegyensúlyozott (7,70 USD) egységára 11 USD-ra ugrott 2022 tavaszán. A térfogat tőzsdei egysége a bushel – bu (US l) –, amely 0,03524 m³ űrtartalomnak felel meg. – NZ

A gabonatőzsde árnövekedése kettős hatású. Javul az európai export cserearánya, a 2021. évi uniós búzakivitel értéke összesen mintegy 50 milliárd EUR. Ugyanakkor a drágább élelmiszer növeli a vállalati és a háztartási szektor kiadásait. A háborús blokádnak miatt akadályozott ukrain búzaszállítás fékezi a fejlődő országok gazdasági növekedését, stabilitását, ami kedvezőtlen következményekkel járhat az uniós tagállamokra is (FAO [2022], OECD [2022]).

Az euróövezet tagállamainak 2021. évi fogyasztói kosara az energiahordozókat (elektromos áramot, üzemanyagot, fűtőanyagot) átlagosan 9,6%-os súllyal, az élelmiszereket további 15,7%-os súllyal tartalmazza.

Az olajszármazékok fogyasztói árát jövedéki adó is terheli. Az üzemanyagok fogyasztói ára rugalmasan követi az energiahordozó importjának drágulását. A kőolaj világpiaci árának 1%-os növekedése átlagosan 0,4%-kal növelte az uniós harmonizált fogyasztói árindexet (harmonized index of consumer prices – HICP) 2010-ben. Az energiahordozók drágulásával járó sokkhatás mintegy 90%-a 1 hónapon belül kimutatható a háztartások kiadásaiban (ECB [2010]).

Számítások készültek a háború inflációs hatásaira az energiahordozók és az élelmiszerek feltételezett drágulásával, a felmért fogyasztói kosarakkal és árrugalmassági együtthatókkal. A termelő a magas inflációs várakozásra tekintettel emeli a termékei árát, ez ad fedezetet a növekvő beszerzési ár és nominál-

bér költségtöbbletére, a jövedelmező működésre. Az infláció csökkenti a háztartás reáljövedelmét, ami szűkíti a dráguló termék és szolgáltatás keresletét. A háztartások aggregált keresletének csökkenése várhatóan változtatja a munkaerőpiac keresletét. Különböző erősségűek az inflációs hatások 2022-től az országok és a termelő ágazataik szerint.

— A kőolaj világpiaci árának 25%-os növekedése az uniós tagállamok háztartásainak reáljövedelmét a 2019. évi GDP átlagosan 0,84%-ával csökkentheti a hatásvizsgálat szerint.

A földgáz importárának feltételezett 25%-os drágulása a reáljövedelmeket a 2019. évi GDP átlagosan további 0,3%-ával csökkentheti. – NZ

A nemzetgazdaság keletkező reáljövedelmének várható alakulása a háztartások jövedelem-eloszlásának ötödei szerint vizsgálható. A legsúlyosabb jövedelmi kvintilis fogyasztása a leginkább kitett az inflációnak, mivel itt nagyobb részt költenek lakhatásra, élelmiszerre és egyéb nem rugalmas létfenntartási kiadásokra a rendelkezésre álló jövedelemből.

Számolni kell a szociális szakpolitika rendkívüli költségvetési többletkiadásaival, rövid távon szociális juttatások enyhíthetik az inflációs sokkhatást. Ilyen transzfer a legkisebb jövedelmű háztartásokat segíti, amelyekben a rendszeres fogyasztás nagyobb arányban tartalmazza az élelmiszerek és az energia kiadásait. A többlettámogatás címzettjei továbbá hátrányos helyzetű rászoruló, megváltozott munkaképességűek.

A kormányzat kisebb bevételhez jut, ha csökkenti a háztartási energia adómértékét. Hatósági árszabályozás alkalmazható a gázra és az üzemanyagra az infláció mérséklése érdekében. A háztartások említett költségvetési transzferje, a gáz és az üzemanyag maximált hatósági ára, a korábbi adómérték csökkentése azonban élénkíti a piaci keresletet. Növeli a deficitet a háborús menekültek ellátása, a megnövelt védelmi kiadás 2022-től.

— A háztartások rendkívüli támogatása a 2022. évi GDP-hez mérten legalább 0,5, legfeljebb 1,0%-kal növeli a tagállamok költségvetési kiadását a forgatókönyvek szerint. További kiadási többlettel jár a védelmi beszerzés (a GDP 0,17%-a) és az ukrain menekültek ellátása (a GDP 0,4%-a) (Kirk et al. [2022]).

Az európai költségvetések itt feltételezett többletkiadása a GDP legfeljebb 2%-ának megfelelő, ez kisebb, mint a Covid19-járvány költségvetési terhe (a 2020. évi GDP átlagosan 4%-a). – NZ

A kormányzat az egyik forgatókönyv szerint növeli az adóbevételeit, a másik szerint kötvényeket bocsát ki a hiány fedezésére, azok kamatai különbözők a nemzetközi pénzpiacokon, az ország kockázati besorolása szerint. (4. ábra)

Több forgatókönyv készült a költségvetés pozíciójára, ezen belül az adóbevételek számításaival. Kiinduló feltételezés szerint a háború hatására kisebb mértékben csökkenni fog a fogyasztás és a háztartások reáljövedelme, és több változat készült az államháztartás adósságrátájára. Lassul a gazdaság növekedése, az export differenciáltan csökken tagállamok és ágazatok szerint. A makrogazdasági indikátorok bizonytalansága nagyobb, mint a Covid19-járvány számításaiban, főként az orosz–ukrán háború nem meghatározható időtartama miatt.

Az európai monetáris politika keresletet szabályozó kamatszintje az államadósság GDP-hez mért rátái szerint emelkedik 2022-től, és rendkívüli döntések is várhatók. Alapvető cél, hogy kezelhető maradjon a felgyorsult infláció. Lényeges a kamatdöntésekben az európai háztartások rendelkezésére álló reáljövedelmek alakulása. Figyelembe veszik a háborús infláció összefüggését az ár-bér spirállal és az európai munkaerőpiac folyamataival.

A reáljövedelem és a munkanélküliségi ráta várakozásai befolyásolják a munkaadók, a munkavállalók és a kormányzat alkufolyamatait 2022-től. A forgatókönyvek differenciáltan tartalmazzák a szociális partnerek érdekérvényesítő képességét az uniós tagállamok és várható gazdasági folyamataik szerint.

Az európai inflációs folyamat érinti a központi bankok hitelességét is, lényeges tényező például a nemzetközi pénzpiacok kamatvárakozása, a nemzeti valuták árfolyamának ingadozása, értékállósága. A válságra válaszként a monetáris politika több forgatókönyve vizsgálható, azok szerint lehet dönteni az euróövezet árszintjét, keresletét, kamatszintjét, munkanélküliségi rátáját alakító közvetlen és közép-távú inflációs célról.

Az orosz–ukrán háború sokkhatásának súlyos gazdasági következményei összehangolt szakpolitikai válaszokat igényelnek az Európai Unióban. A komplex hatásvizsgálat áttekinti az oroszországi energia-hordozóktól való függést csökkentő szankciók feltételezett gazdasági következményeit rövid és hosszabb távon. A térség felgyorsult inflációjának egyik hajtóereje a költségvetés többletkiadása 2022-től.

Az európai háztartások reáljövedelmének csökkenése mérsékelhető szociális támogatásokkal, ez azonban növeli a költségvetési hiányt. A válságok kezeléséhez szükség lehet az adók, más közterhek növelésére, illetve újabb államkötvény kibocsátására is. Ezzel várhatóan kezelhető az infláció 2022-től.

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM

- BACHMANN, R. et al. [2022]: *What if? The economic effects for Germany of a stop of energy imports from Russia*. ECONtribute Policy Brief. Munich, CESifo. https://www.cesifo.org/DocDL/EconPol_Policy_Report_36_Stop_Energy_Imports_from_Russia.pdf
- DARVAS, Zs. [2022]: *Bold European Union action is needed to support Ukrainian refugees*. <https://www.bruegel.org/blog-post/bold-european-union-action-needed-support-ukrainian-refugees> (online)
- ECB [2010]: *Energy markets and the euro area economy*. Frankfurt am Main, European Central Bank. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp113.pdf>
- FAO [2022]: *The importance of Ukraine and the Russian Federation for global agricultural markets and the risks associated with the war in Ukraine*. United Nations – Food and Agriculture Organization. <https://www.fao.org/3/cb9013en/cb9013en.pdf>
- GROS, D. [2022]: *Optimal tariff versus optimal sanction: The case of European gas imports from Russia*. Brussel, Centre for European Policy Studies. <https://ssrn.com/abstract=4135458>
- HAMILTON, J. [2022]: *Sanctions, energy prices, and the global economy*. Princeton, Bendheim Center for Finance. <https://www.youtube.com/watch?v=8j9hpDweZ7A> (video)
- KIRK-WADE, E. – BALAKRISHNAN, S. [2022]: *Defence spending pledges by NATO members since Russia invaded Ukraine*. <https://commonslibrary.parliament.uk/defence-spending-pledges-by-nato-members-since-russia-invaded-ukraine/> (online)
- LOFT, P. – BRIEN, P. [2022]: *Ukraine crisis 2022: Aid and refugees*. United Kingdom. <https://policycommons.net/artifacts/2265814/cbp-9467/3025484/>
- MCWILLIAMS, B. – SGARAVATTI, G. – TAGLIAPIETRA, S. – ZACHMANN, G. [2022]: *Can Europe manage if Russian oil and gas are cut off?* <https://www.bruegel.org/blog-post/can-europe-manage-if-russian-oil-and-coal-are-cut> (online)
- OECD [2022]: *The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets*. Organisation for Economic Cooperation and Development. <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>

Oroszország hanyatló nemzetgazdaságának kilátásai a gazdasági fejlődésre

Simon Gerards Iglesias – Michael Hüther: *Wirtschaftliche Entwicklung durch Rückschritt: Zu den Perspektiven der russischen Volkswirtschaft*

Köln, Institut der deutschen Wirtschaft. 1–56. o.

URL: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/user_upload/Studien/Report/PDF/2022/IW-Report_2022-Entwicklungsperspektive-Russland.pdf

A jövedelembőcség éveiben elmulasztott fenntartható innovációs programok akadályozzák Oroszország gazdasági szerkezetének átfogó modernizálását. A monokultúras termelés, export diverzifikálása leküzdhetné a „holland betegséget”, fenntartható fejlődéssel közelíthetné Oroszországot a nemzetközi élvonalhoz. Az Ukrajna ellen 2014-ben, majd 2022-ben indított háború miatti nyugati kereskedelmi, pénzügyi szankciók rendkívüli veszteségek forrásai középtávon.

TÁRGYSZAVAK: nyugati szankció, monokultúra, szénhidrogén-kitermelés, orosz–ukrán háború, külkereskedelmi korlátozás, pénzügyi korlátozás, innováció, „holland betegség”, gazdasági indikátor, előrejelzés, Oroszország, Európai Unió, 1990–2023

Oroszország a 11. helyezett a GDP szerinti globális rangsorban, 2020-ban 1480 millió USD-ral. Gazdasági visszaesések, fellendülések sorozata következett a Szovjetunió utódállamaiban 1990 után, Oroszország 1995. évi GDP-je 35%-kal kisebb, mint az 1991. évi. Az ország külkereskedelmi egyenlege erősen függ az ország nyersanyag- és energiahordozó-kivitelétől, a többletei rugalmasan reagálnak a világpiaci ár kilengéseire (Simola [2022b]). (1. ábra)

A 2009. évi GDP az előző évinél 7,8%-kal kisebb a globális pénzügyi válság hatására. A teljesítmény éves csökkenése a Krím-félsziget elfoglalására válaszként

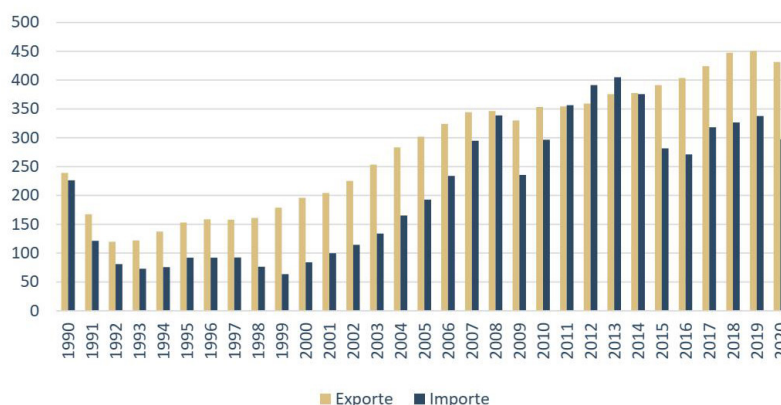
indított szankciók következtében 2015-ben 2%, majd a Covid19-járvány miatt 2020-ban mintegy 3%.

Az energiahordozók részesedése a legnagyobb (44%) Oroszország 2021. évi kivitelében, és tartósan nagy a nyersanyagok (18%) értékaránya is. (2. ábra)

Nem várható a termelés és az export struktúrájának diverzifikálása középtávon sem. Tovább lassulhat a gazdaság modernizálása 2022-től az Oroszország elleni importkorlátozások miatt, azok kiemelten a csúcstechnológia és a haditechnika tételeire vonatkoznak. (3. ábra).

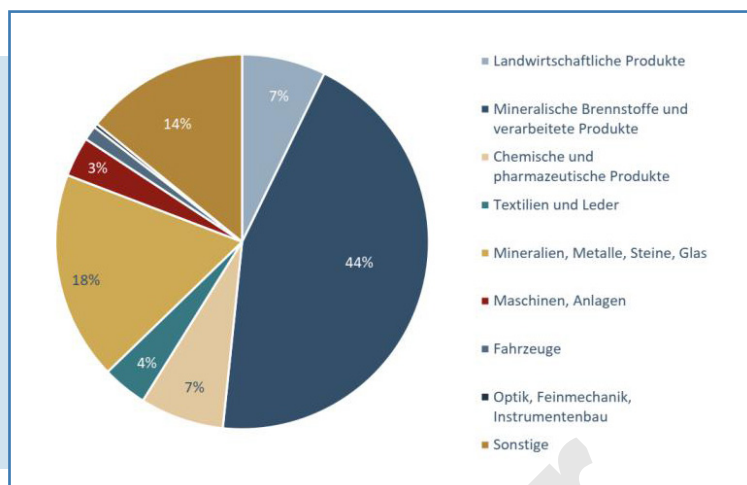
1. ábra: Oroszország kivitelének és behozatalának* alakulása, 1990–2020, milliárd USD (2015. évi áron)

*A behozatal értékének ingadozásai jelzik a geopolitikai és gazdaságszerkezeti változásokat, a kivitel volumene 10 év alatt érte el a tervgazdaság utolsó évének szintjét.



2. ábra: Oroszország kivitelének szerkezete árucsoportok* szerint, 2021, százalék (kivitel = 100)

*Az árucsoportok sorrendje: 7% mezőgazdasági termék; 44% ásványi tüzelőanyag (feldolgozva is); 7% vegyi áru, gyógyszer; 4% textil, bőr; 18% ásvány, fém, kő, üveg; 3% gép, berendezés; <1% jármű; <1% optikai, finommechanikai áru, műszer; 14% egyéb áru.



A kereskedelmi korlátozás globális hatású, mert Oroszország nagy részesedéssel bír a stratégiai jelentőségű nyersanyagok, alapanyagok nemzetközi piacain, a nemzetközi termelési láncok stabil beszállítója (Chepeliev et al. [2022], Liadze et al. [2022]). A kitermelés komparatív előnye az ország természeti feltételeire alapozott. (4. ábra)

A fosszilis energiahordozók részesedése Oroszország 2021. évi exportjában mintegy 53%. A bányászat hozzáadottértéke a 2021. évi oroszországi GDP 12,7%-a, közel kétszerese a 2003. évi 6,6%-nak. (5. ábra)

A fosszilis energiahordozók járadékbevétele a kormányzati költségvetés legnagyobb forrása. (6. ábra)

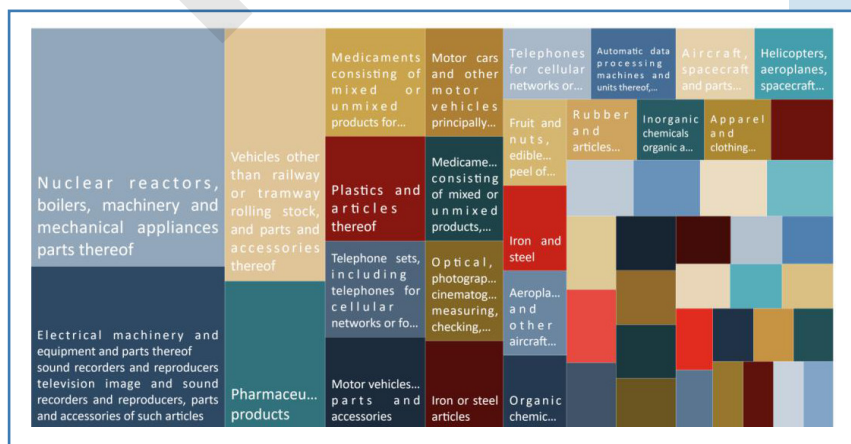
Oroszország hivatalos iparstatistikája összefoglalóan tartalmazza a kitermelés és az alapanyag feldolgozásának ágazatait, ez a „montán-ipar” (Montanindustrie). Ez a tagolás eltér a nemzetközi standard ágazati osztályozás (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities – ISIC) struktúrájától. A szénbányászat kitermelő tevékenységét együtt számolják el például a feldolgozott kokszt kibocsátásával. Az ilyen nehézipari vertikumok részesedése Oroszország 2021. évi GDP-jében 15% (2003-ban csak 9%). A feldolgozóipar hozzáadott

értéke a 2021. évi GDP 13%-a (2003-ban: még 16%), a szolgáltató ágazatoké 59% (2003-ban csak 40%).

A monokultúrák ágazati összetételre jellemző az úgynevezett „holland betegség”. A kitermelt energiahordozók nagy külkereskedelmi többletei kedvezőtlen következményekkel jártak az 1960-as években, lassult a hollandiai gazdasági struktúra modernizálása. (1. táblázat)

Oroszország kormánya elvonja az energiahordozók termelőitől a világpiaci árváltozás többlethozamait. A képződő állami valutatartalék alkalmas a költségvetési hiány belső finanszírozására. A gazdaság modernizálásához, diverzifikálásához szükséges nemzetgazdasági beruházások késtek, elmaradtak a költségvetés forrásbőségének éveiben is. Az állami innovációs programok hiányában stagnált vagy romlott a feldolgozóipar és a mezőgazdaság ágazatainak nemzetközi versenyképessége. Nem valósultak meg önfenntartó innovációk.

Nem csökkent a nemzetgazdaság válságoknak való kitettsége, amely főként a termelés, az export monokultúrák jellegével magyarázható. Különösen

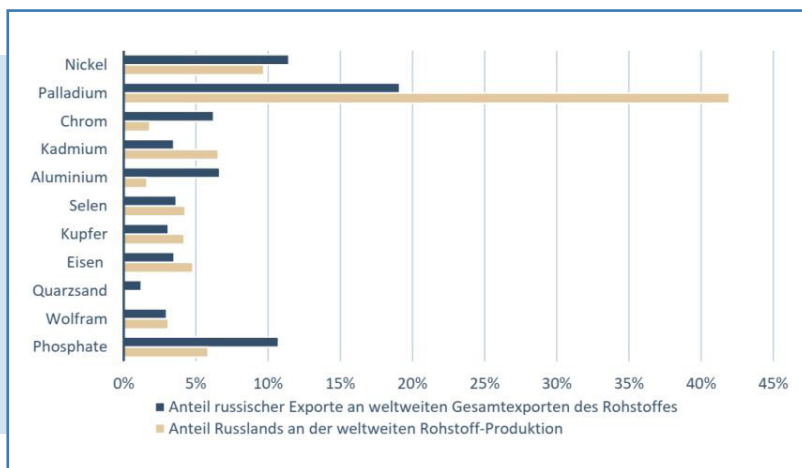


3. ábra: Oroszország behozatalának szerkezete árucsoportok szerint, 2019, százalék (behozatal = 100)

*Oroszország behozatalának értékarányai az ábrarészek területi arányai szerint rendezve. Az árucsoport angol megnevezéssel, a Harmonizált Áruleíró és Kódrendszer (HR) legnagyobb arányú árucsoportjaira. Az árucsoportok megnevezése (magyar nyelven) elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2019:119:FULL&from=EN>.

4. ábra: Oroszország nyersanyagtermelésének és -kivitelének részesedése, 2019, százalék (a világ országai összesen = 100)

* A felső diagram a kivitel, az alsó a termelés százalékos aránya. Nyersanyagok német megnevezéssel (Ni, Pa, Cr, Ca, Al, Se, Cu, Fe, kvarchomok, W, foszfát).



erősek a nyugati szankciók hatásai 2022-től ott, ahol késik a nemzetgazdaság rugalmas alkalmazkodóképességét növelő strukturális reform.

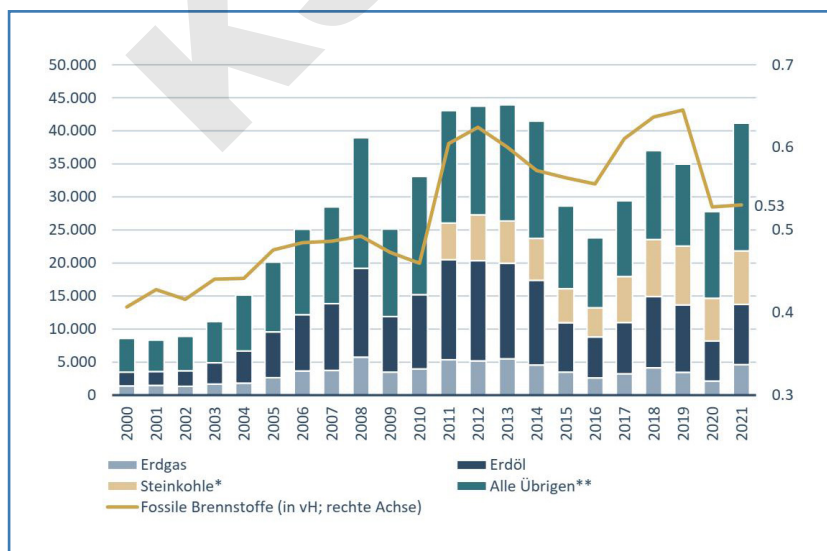
— A „holland betegség” komplex jelenség (Dutch Disease Phenomenon). A kiemelkedő jövedelmezőségű földgázexport gyorsította az ágazat tőkefelhalmozását. Ugyanakkor lassult, elmaradt más gazdasági területek modernizálása. Hollandia növekvő bevétele tartósan felértékelte a nemzeti valutát (NLG), a termelés (dollárra számítva) drágult a feldolgozóiparban, az agrárágazatokban, és ez rontotta a jövedelmezőséget. A növekvő vásárlóerő vonzotta a viszonylag olcsóbb importárut, lassult a modernizáló belföldi beruházások megtérülése.

Átalakult a foglalkoztatás szerkezete, megszűntek munkahelyek a drágán termelő ipari ágazatokban, visszaszorultak, késtek a nem energetikai eszközfelhalmozások. A kormányzat nagy járadékbevétele növelte a költségvetési transzfert, szélesítette a szociális programokat, mindez bővítette a belföldi felhasználást, ugyanakkor Hollandia gazdaságának nemzetközi versenyképessége romlott (Vaszari [2016]). – NZ

Oroszország fokozatosan távolodott 2008 után a termelékenység és az energiahatékonyság globális élvonalától, többek között a globális pénzügyi, gazdasági válság sokkhatása következtében. A „holland betegsége” jellemző strukturális aránytalanság fokozódott. Fékezte a növekedést a Krím-félsziget orosz megszállását követő szankcióssorozat 2014-től. Ezt követik a 2022 tavaszától hatályos kereskedelmi, pénzügyi korlátozások az orosz–ukrán háborúra válaszként (Ruszel [2022]).

A forrásmű ismerteti a fontosabb közös szankciókat, azok várható hatásait Oroszország gazdaságára 2022-től:

- a gazdasági szankció európai uniós jogszabályai tiltják a csúcstechnika termékeinek exportját Oroszországba, ilyen többek között a kettős rendeltetésű fejlett technológia, az olajfinomítás, a földgáz cseppfolyósítása, a légi közlekedés, a tengerhajózás, az informatika és elektronika stb. eszköze;
- az Oroszországból származó áruk importjának uniós tilalma vonatkozik többek között a szénre, a vas- és acéltermékekre, a tengeri szállítású kőolaj-

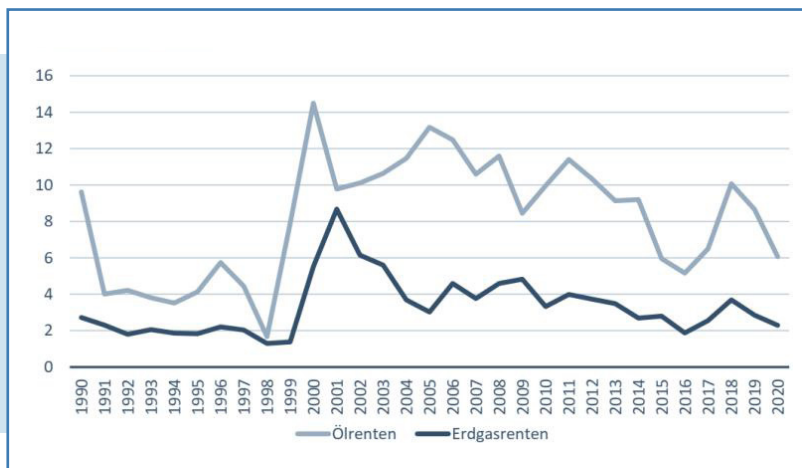


5. ábra: Oroszország kivitelének termszerkezete*, 2000–2021, százalék (oszlop: millió USD, grafikon: az éves kivitel = 1,00)

*A diagramok alulról: földgáz, kőolaj, szén és széntermék, összes egyéb exportáru. A grafikonvonal (jobb oldali skála) a fosszilis energia-hordozók aránya.

6. ábra: A kőolaj- és földgázágazat* költségvetésbe fizetett járadéka Oroszországban, 1990–2020, százalék (GDP = 100)

*A kőolaj (felső grafikon) és a földgáz (alsó grafikon) befizetett járadékának százalékos rátája. Az ingadozás hajtóereje a világpiaci árszint alakulása.



ra és olajtermékre, az aranyra, az autógumira, a cementre, a fára, a műtrágyára, az üvegre;

- Oroszország gazdasági egységeit kizárják az uniós közbeszerzésekből, járműveik nem használhatják az európai légtérrel, kikötőkkel, vízi utakat, az orosz és belarusz bejegyzésű járművek számára tiltott az európai közúti fuvarozás;
- az uniós pénzügyi szankciók vonatkoznak többek között a tőke- és pénzpiaci kereskedelemre, az oroszországi energiaágazatok beruházására, a hitel- és befektetési akciókra a többségi állami érdekelt-ségű gazdasági egységek körében, többféle banki folyamatra stb.

A külföldi befektetők módosítják az oroszországi stratégiáikat, mérlegelve a megtérülés megváltozott középtávú kilátásait a nyugati szankciókkal összefüggésben. (7. ábra)

A globális Covid19-járvány, a háború és arra válaszként a nyugati szankció növelte Oroszország költségvetési hiányát. (8. ábra)

A deficit a következő években attól is függ, hogy a szankciók milyen hatásúak az oroszországi energia-hordozók járadékaira, exportbevételeire középtávon. Különböző forgatókönyvek készültek az orosz–ukrán háború és a nyugati szankciók középtávú gazdasági hatásainak elemzésére, mivel bizonytalan a háborús válság időtartama, kimenetele és (globális) kártétele.

A monokultúras nemzetgazdaság exportlehetőségeinek összetétele, rendeltetési térsége, volumene és jövedelmezősége még bizonytalan az előrejelzés éveiben. Az egyik számítás szerint a 2022-ben elrendelt háborús szankciók átlagosan évi 6600 millió USD vár-

A „holland betegség”* ismérvei:	Termelés	Foglalkoztatás	Bérek
<i>Az erőforrások változása (előjellel)</i>			
Kőolajágazat	+	+	+
Feldolgozóipar	-	-	+
Szolgáltató ágak	-	-	+
<i>A termelés ráfordításai</i>			
Kőolajágazat	-	-	+
Feldolgozóipar	-	-	+
Szolgáltató ágak	+	+	+
<i>Az előbbi hollandiai hatások együtt</i>			
Kőolajágazat	nem ismert	nem ismert	+
Feldolgozóipar	-	-	+
Szolgáltató ágak	nem ismert	nem ismert	+
<i>Oroszország felmért mutatói, 2003–2021</i>			
Montánipar (vertikumok)	+3%	+ 230 619 fő	80%
Feldolgozóipar	-12%	-2 885 026 fő	124%
Szolgáltató ágak (ISIC)**	+50%	+9 846 548 fő	135%

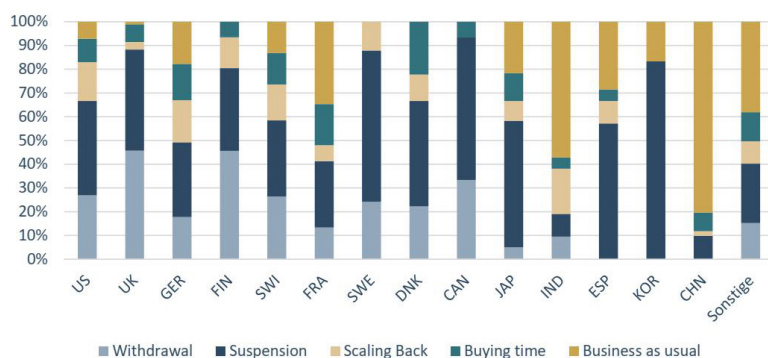
1. táblázat: A „holland betegség” fő ismérvei Hollandiában és Oroszországban

*A „holland betegség” jelenség ágazati tendenciái az előjel szerinti (+ és -) hatással A kitermelő ágazat oroszországi hivatalos indikátoraiba beszámítják az alapanyaggyártás történő feldolgozás ipari ágazatait is, ez a montánipar.

**A nemzetközi szabványos (ISIC) osztályozás szolgáltató ágai szerint számított indikátorok az oroszországi hivatalos statisztika eltérő csoportosítású mutatóiból.

7. ábra: A befektetők stratégiai* Oroszországban a döntéshozó székhelye szerint, 2022. februártól, százalék (összes befektetés = 100)

*A befektető országok betűjellel, az utolsó diagram a világ többi országa. A befektető stratégiai döntésének változatai a tőkére (alulról): kivonja, felfüggeszti, csökkenti, halasztja, a korábbival egyező.



ható veszteséget okozhatnak Oroszországnak 2027 után, az alapváltozat fejlődési pályájához mérten.

Számolni kell továbbá a nyugati csúcstechnológia importkorlátozásának a termelő kapacitásokat érő komplex (közvetlen és közvetett) hatásaival is.

Sok multinacionális társaság 2022-től leállította korábbi oroszországi működését, illetve csökkentette kibocsátását, szűkítette kínálatát. A nyugati országok kivontak befektetéseket, leállítottak vagy elhalasztottak előkészített oroszországi beruházásokat.

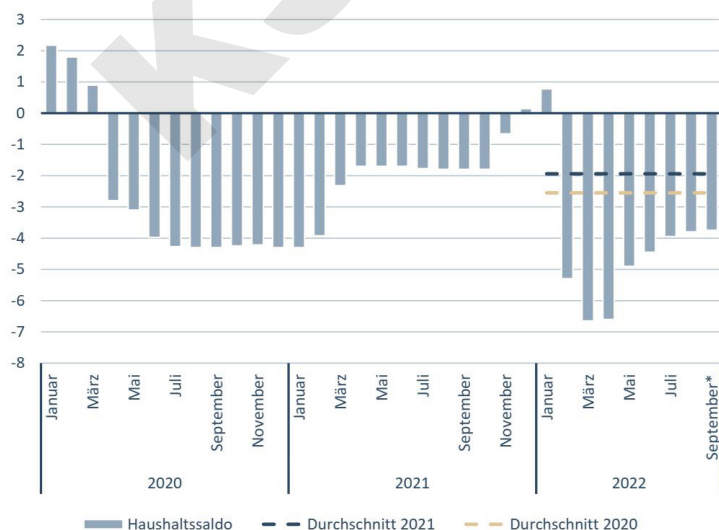
A gazdaságkutatók a 2022-re és 2023-ra összeállított előrejelzéseikben számításba vették a várható új piaci feltételeket, és azok összevethetők a hivatalos oroszországi prognózissal. (2. táblázat)

A becslések figyelembe veszik, hogy a kieső európai export és import részben pótolható, főként az ázsiai piacokon. Oroszország újraszervezheti globális értékláncait, a szankciók hatására átterelheti importját, újabb beszállítókat választva. A hatályba lépett szankciók már rövid távon is változásokat hoztak az áruforgalomban. Törökország (TUR) és több szovjet utódállam (GuS) növelhette oroszországi exportját

2022 közepétől az európai és észak-amerikai országok kiviteli korlátozásainak hatására. (9. ábra)

— Az orosz import származási és az export rendeltetési országainak térségei várhatóan átrendeződnek középtávon a kereskedelmi szankció okozta veszteségek csökkentése érdekében. Az ázsiai befektetők (JP, IN, KR, CN) kihasználhatják az új globális piaci feltételeket. Az állami befektetők és a multinacionális csoportok új pozíciókat szerezhetnek Oroszország gazdasági egységeiben, ahonnan az európai és észak-amerikai tőketulajdonosok kivonultak 2022-től. A tőke és az áruk áramlásának várható alakulása összefügg a partnerországok (itt nem vizsgált) intézményi, társadalompolitikai sajátosságaival és geopolitikai stratégiájával. (SIMOLA [2022a]) – NZ

A világkereskedelem szankciói 1950 és 2022 tá-vasza között legalább 1300 alkalommal korlátozták, büntették az ellenérdekelt felek (állam, kifogásolt magatartású személy, intézmény) cselekményeit, károkozás szándékával. A nemzetközi hatású jogkö-



8. ábra: A kormányzati költségvetés egyenlege* Oroszországban, 2020. 01–2022. 09. hó, százalék (GDP = 100)

*A hónapok németül, a 2022. szeptemberi deficit becsült adat. A szaggatott vonalak: a felső a 2021. évi, az alsó a 2020. évi deficit átlagos rátája a GDP százalékában.

	2022	2023
<i>Konszenzusos kelet-európai prognózis Oroszországra*</i>		
GDP-volumenindex, %	-6,9	-2,6
Infláció, %	14,2	6,3
Munkanélküliségi ráta, %	9,3	7,8
Háztartások fogyasztásának indexe, %	-8,6	-1,5
Bruttó eszközfelhalmozás indexe, %	-15,7	-4,9
Ipari termelés indexe, %	-4,7	-1,7
<i>Az Orosz Központi Bank prognózisa</i>		
GDP-volumenindex, %	-6,0	-1,3
Infláció, %	15,0	6,1
Munkanélküliségi ráta, %	5,6	5,5

2. táblázat: A kitermelő, a feldolgozóipari és a szolgáltató ágazatok indikátorai Oroszországban, 2003–2021*

*A mértékadó gazdaságkutatók tanulmányai alapján számított változások, illetve ráták az orosz–ukrán háború és a szankciók várható oroszországi hatásaival is számolva.

vetkezmények sok esetben a kivitelt, illetve a behozatalt korlátozzák egyoldalú vagy több államra kiterjedő tilalmakkal (Syropoulos et al. [2022]).

A Krím-félsziget elfoglalása és az Ukrajna ellen 2022 tavaszán indított területszerző háború indokolja több nyugati állam közös fellépését Oroszország ellen. A szankcióssorozat várható hatásai az alapváltozathoz mérten becsülhetők. A hatásvizsgálatok számolnak Oroszország „holland betegségével”, a gazdaság kitettségével, főként a fejlett technológiák importtilalmának. Elemzik a fellendülés és a recesszió várható hatását a költségvetési deficitre.

Oroszországban egy szűk hatalmi elit felülről irányítja a modernizálás folyamatait, így azok kisebb hatékonyságúak, mint a demokratikus piacgazdaságokban. A strukturális reformok elmaradtak, mert a

nagy jövedelmezőségű nehézipari ágazatok és földrajzi térségek elszívták az erőforrásokat olyan állami programoktól, amelyekkel növelhető lett volna Oroszország nemzetközi versenyképessége (Luthra [2022]).

A szankcióssorozat súlyosan érintheti Oroszország gazdasági növekedését középtávon is (Akhvlediani–De Groen [2022], Hosoe [2022], Pestova et al. [2022]). A hatástanulmány a várható gazdasági folyamatokat Oroszország adataira összpontosítva elemzi, bár a globális következmények sokkhatásai más nemzetgazdaságokat is elérnek. A szankciók megbontották az eddigi kölcsönösen előnyös európai kereskedelmi kapcsolatokat, a helyreállításuk mindenekelőtt az orosz–ukrán háború – még bizonytalan – kimenetelétől függ (Astrov et al. [2022], Brunnermeier et al. [2022], Görg et al. [2022], Olsen [2022]).

NÁDUDVARI ZOLTÁN

IRODALOM

- AKHVLEDIANI, T. – DE GROEN, W. P. [2022]: *Sanction-proof or sanction-hit: How can the EU make Putin's evil war even more costly*. Brussels, Centre for European Policy Studies. https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2022/03/PI2022-10_Sanction-proof-or-sanction-hit.pdf
- ASTROV, V. et al. [2022]: Russia's invasion of Ukraine: assessment of the humanitarian, economic, and financial impact in the short and medium term. *International Economics and Economic Policy*, 331–381. <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00546-5>
- BRUNNERMEIER, M. K. – JAMES, H. – LANDAU, J. P. [2022]: Sanctions and the international monetary system. In Garicano, L. – Rohner, D. – Weder, B. (szerk.): *Global economic consequences of the war in Ukraine: sanctions, supply chains and sustainability*. London, Centre for Economic Policy Research. 193–199. <https://cepr.org/chapters/cutting-russias-fossil-fuel-exports-short-term-pain-long-term-gain>
- CHEPELIEV, M. – HERTEL, T. W. – VAN DER MENSBRUGGHE, D. [2022]: Cutting Russia's fossil fuel exports: Short-term pain for long-term gain. In Garicano, L. – Rohner, D. – Weder, B. (szerk.): *Global economic consequences of the war in Ukraine: sanctions, supply chains and sustainability*. London, Centre for Economic Policy Research. 102–107. <https://cepr.org/chapters/cutting-russias-fossil-fuel-exports-short-term-pain-long-term-gain>
- GÖRG, H. – JACOBS, A. – MEUCHELBOCK, S. [2022]: *War in Ukraine and Western sanctions: How vulnerable are German firms?* Kiel, Institute for the World Economy – Leibniz Center for Research on Global Economic Challenges. https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Policy_Brief/Ukraine/kpb_ukraine_special_2.pdf
- HOSOE, N. [2022]: *Quantifying the Impacts of Sanctions Following Russia's Invasion of Ukraine*. Tokyo, National Graduate Institute for Policy Studies. https://grips.repo.nii.ac.jp/?action=repository_action_common_download&item_id=1890&item_no=1&attribute_id=20&file_no=1
- LIADZE, I. – MACCHIARELLI, C. – MORTIMER-LEE, P. – JUANINO, P. S. [2022]: *The economic costs of the Russia-Ukraine conflict*. London, National Institute of Economic and Social Research. <https://www.niesr.ac.uk/publications/economic-costs-russia-ukraine-conflict?type=policy-papers>
- LUTHRA, G. [2022]: *The Russia-Ukraine conflict and sanctions : an assessment of the economic and political impacts*. New Delhi, Observer Research Foundation. <https://www.orfonline.org/research/the-russia-ukraine-conflict-and-sanctions/>
- OLSEN, K. [2022]: *The sanctioning of warfare : early lessons from the EU's geoeconomic response to Russia's invasion of Ukraine*. Copenhagen, Danish Institute for International Studies. <https://www.diis.dk/en/research/the-sanctioning-of-warfare>
- PESTOVA, A. – MAMONOV, M., – ONGENA, S. [2022]: The price of war: Macroeconomic effects of the 2022 sanctions on Russia. In Garicano, L. – Rohner, D. – Weder, B. (szerk.): *Global economic consequences of the war in Ukraine: sanctions, supply chains and sustainability*. London, Centre for Economic Policy Research. 71–78. <https://cepr.org/chapters/cutting-russias-fossil-fuel-exports-short-term-pain-long-term-gain>
- RUSSEL, M. [2022]: *Western sanctions and Russia : what are they?: do they work?* Brussels, European Union. <https://doi.org/10.2861/249342>
- SIMOLA, H. [2022a]: *Made in Russia? Assessing Russia's potential for import substitution*. BOFIT Policy Briefs 3/2022. The Bank of Finland Institute for Emerging Economies. <https://ideas.repec.org/p/zbw/bofitb/32022.html>
- SIMOLA, H. [2022b]: *Trade sanctions and Russian production*. BOFIT Policy Briefs 4/2022. The Bank of Finland Institute for Emerging Economies. <https://ideas.repec.org/p/zbw/bofitb/42022.html>
- Syropoulos, C. – Felbermayr, G. J. – Kirilakha, A. – Yalcin, E. – Yotov, Y. V. [2022]: *The Global Sanctions Data Base – Release 3: Covid-19, Russia, and Multilateral Sanctions*. Munich, CESifo. https://www.cesifo.org/DocDL/cesifo1_wp10101.pdf
- VASZARI, T. [2016]: A „holland betegség”, azaz a monokulturális gazdaság kihívásai és megoldási lehetőségei Oroszországban és Azerbajdzsánban. *Külgügyi Szemle*, 4. sz. 102–113. <https://kki.hu/assets/upload/Vaszari.pdf>